



# 6000 år i grøften

– arkæologi langs motorvejen mellem Fløng og Roskilde

## **6000 år i grøften**

– arkæologi langs motorvejen mellem Fløng og Roskilde

© 2011 Roskilde Museums Forlag og forfatterne.

De i bogen anvendte baggrundskort dog © Kort- & Matrikelstyrelsen.

### **Redaktion**

Ole Thirup Kastholm

Andrew Crone-Langkjær

### **Udgivelse**

Roskilde Museums Forlag

Munkebro 2

4000 Roskilde

[www.roskildemuseum.dk](http://www.roskildemuseum.dk)

### **Grafisk tilrettelæggelse**

Anette Schmidt

### **Tryk**

Narayana Press, Gylling

### **Omslag**

Luftfoto med udgravningsfelter og tildækkede søgegrøfter syd for Hyrdehøjskoven vest for Roskilde.

*Foto Ole Kastholm 2009. Roskilde Museum.*

Udgivet i samarbejde med Kroppedal Museum og Vejdirektoratet.

Bogen er støttet af Vejdirektoratet.

ISBN 978-87-88563-38-2



Vejdirektoratet





\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

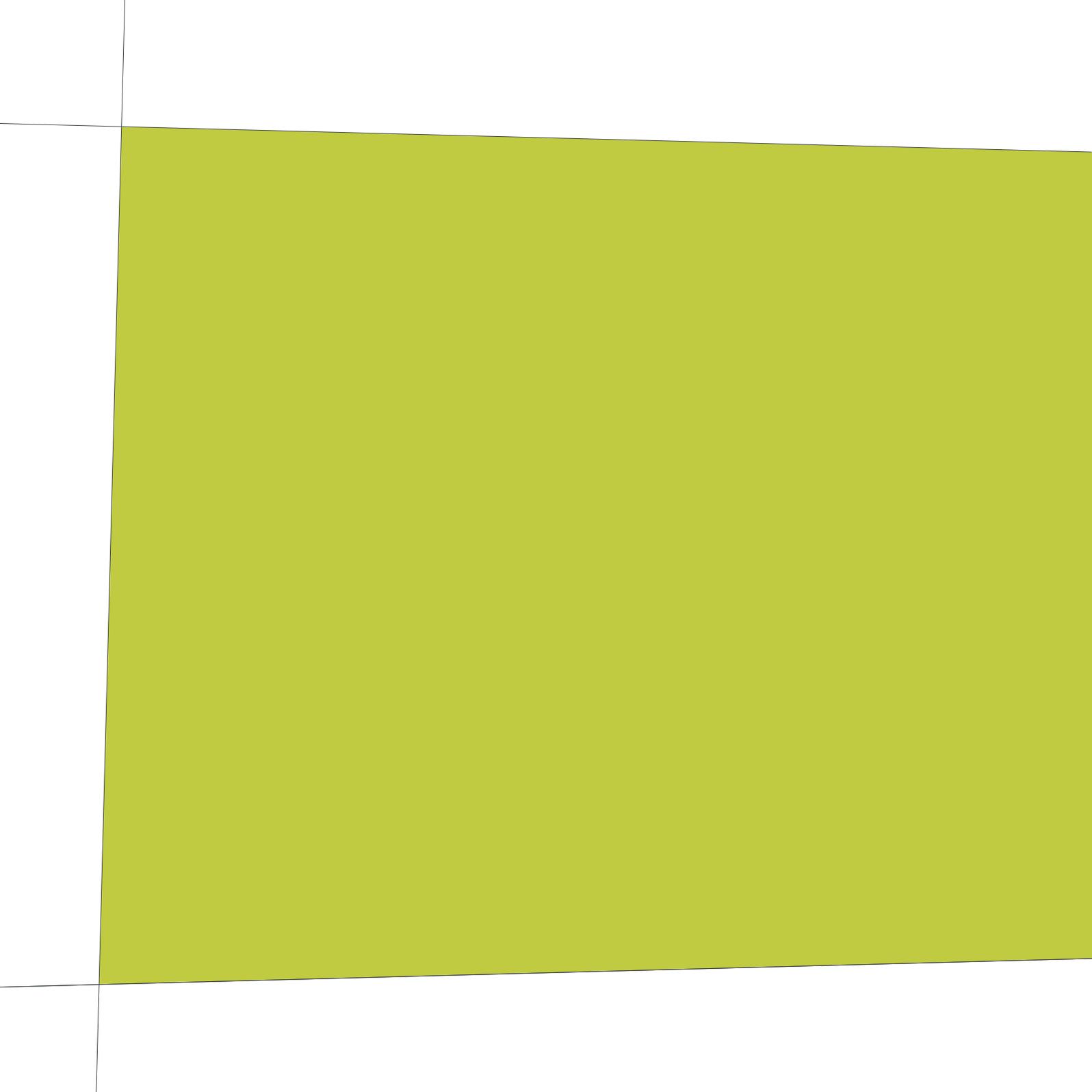
\_\_\_\_\_

# 6000 år i grøften

– arkæologi langs motorvejen mellem Fløng og Roskilde

Redigeret af Ole Thirup Kastholm Andrew Crone-Langkjær

ROSKILDE MUSEUMS FORLAG



## Indhold

### **FORORD 9**

Tom Christensen

### **FORTIDENS SPOR UNDER MOTORVEJEN 10**

Andrew Crone-Langkjær, Ole Thirup Kastholm & Lotte Reedtz Sparrevohn

### **3000 ÅR VED NØRRELED 16**

| Lotte Reedtz Sparrevohn

### **HUS UNDER HØJ VED TREKRONER 30**

| Ole Thirup Kastholm

### **SKVATBRINKE – EN BRONZEALDERHØJ VED TILKØRSEL 14 ROSKILDE VEST 42**

| Ole Thirup Kastholm

### **FLØNG – ET GODT STED AT BO 54**

| Lotte Reedtz Sparrevohn

### **GÅRDE OG GRØFTER – 1000 ÅR VED HYRDEHØJSKOVEN 66**

| Ole Thirup Kastholm

### **KORN OG KLINTE – PLANTEFUND FRA VIKINGEGÅRDEN 88**

| Sabine Karg

### **Noter 94**

### **Litteraturliste 100**

### **Om forfatterne 103**

8

## FORORD

Tom Christensen

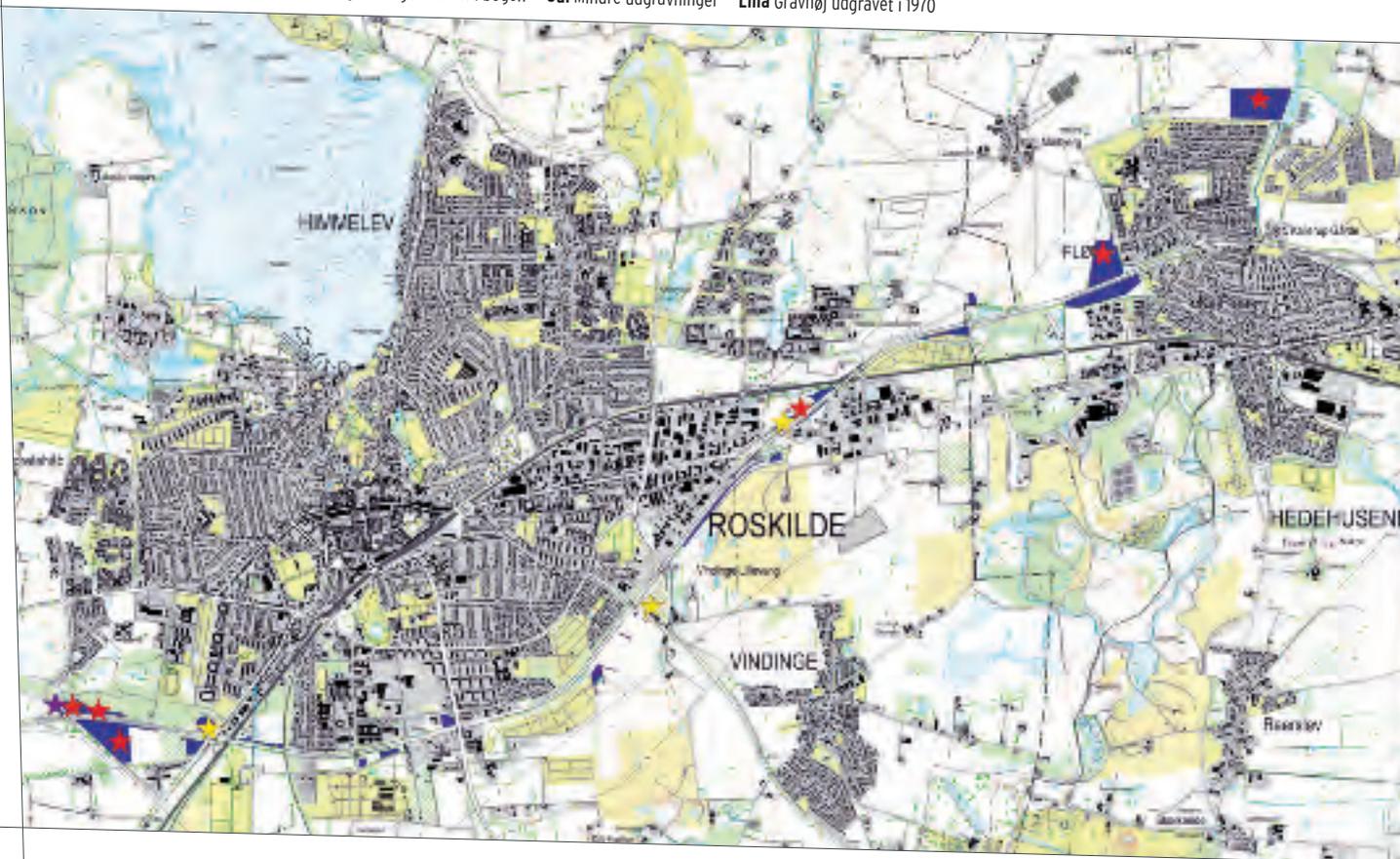
Hver tid, hver generation sætter sit præg på landskabet. I det 21. århundrede trækker motorvejene deres brede, grå spor gennem det danske agerland som et udtryk for det moderne menneskes transportbehov.

Før gravemaskinerne i 2009 gik i gang med udvidelsen af M11, som er Holbækmotorvejens officielle betegnelse, blev området med afsæt i museumslovens bestemmelser undersøgt for fortidsminder. Arkæologer fra Kroppedal Museum og Roskilde Museum fik således mulighed for at undersøge og dokumentere, hvordan generationerne før os har sat deres mærker i landskabet, hvad enten det er gravhøje rejst på bakketoppe som magtfulde monumenter eller gårde anlagt i forhold til områdets naturlige ressourcer. Alt sammen rummer historier, der rækker flere tusinde år tilbage, og som nu er slettet i terrænet, men gemt i museernes arkiver og magasiner og fortalt i denne bog. Den er blevet til som et resultat af et fint og frugtbart samarbejde med Vejdirektoratet, som også har støttet udgivelsen økonomisk, hvilket Kroppedal Museum og Roskilde Museum takker for.

For mere end tre tusinde år siden blev gravhøjene opført med evigheden for øje, lige så uforgængelige som motorvejens beton forekommer os i dag. Men erfaringen viser, at landskabet kun er til låns, og dets fortællinger skal sikres, før det igen skifter ham.

**SIGNATUR** Blå Undersøgte arealer Rød Udgravninger nævnt i bogen Gul Mindre udgravninger Lilla Gravhøj udgravet i 1970

10



**FIG. 1** På kortet ses omfanget af de arkæologiske undersøgelser forud for motorvejens udvidelse.

Tegning Roskilde Museum.  
Baggrundskort © Kort- & Matrikelstyrelsen.

## FORTIDENS SPOR UNDER MOTORVEJEN

| Andrew Crone-Langkjær

| Ole Thirup Kastholm

| Lotte Reedtz Sparrevohn

Fortiden er som et dragende puslespil lagt på forhånd, men dog skjult for vores øjne af det tussmørke som århundrederne og de skiftende generationer ganske naturligt sænker over os. Løfter vi lidt på mulden, får vi imidlertid en unik mulighed for at kaste et blik tilbage i tiden. Nogle af brikkerne til det store puslespil kommer til syne, og vi ser sporene fra en svunden tid. Finder vi tilpas mange brikker, kan vi sætte dem sammen til et mønster. Det mønster giver os som mennesker et perspektiv, der rækker langt ud over det enkelte liv – et perspektiv, som giver forankring, og dermed en bedre forståelse af vores eget liv i dag.

I det spæde forår 2009 var det arkæologer fra Kroppedal Museum og Roskilde Museum, der netop fik til opgave at løfte på mulden i jagten på spor fra oldtiden. Årsagen var udvidelsen af Holbækmotorvejen mellem Fløng og Roskilde Vest. At

der gemte sig spor fra fortiden i området, vidste arkæologerne fra tidligere udgravninger. Efter et grundigt forarbejde med granskning af gamle kort, arkæologiske arkiver og en bedømmelse af landskabet omkring den eksisterende motorvej, kunne de berørte arealers arkæologiske potentiale klassificeres; visse områder kunne allerede på forhånd afskrives på grund af nyere tids byggeaktivitet, mens andre områder i højere eller lavere grad måtte forventes at gemme på fortidsminder. Da også arealer med tilknyttede anlæg, som eksempelvis regnvandsbassiner, blev undersøgt, var der til tider tale om lokaliteter, som lå langt fra selve motorvejen. På de udpegede områder blev der systematisk gravet søgegrøfter med gravemaskine, og afsøgt med metaldetektor – de fortidsminder som arkæologerne måtte udgrave, før arealerne kunne frigives

til anlægsarbejdet, blev hermed indkredset og udgravet. Den sidste arkæologiske udgravning sluttede i sommeren 2010, og hermed var alle arealerne givet tilbage til Vejdirektoratets ingeniører [FIG. 1].

### Fra omfartsvej til motorvej

De talløse bilister, som dagligt oplever at sidde fast i myldretidstrafikken på Holbækmotorvejen syd for Roskilde, har siden arbejdet gik i gang i 2009 set frem til mere plads og bedre trafikale forhold på strækningen mellem Fløng og Roskilde Vest. På den ca. 11 km lange strækning udvides vejen frem til 2012-13 med to ekstra kørespor, så der bliver 2x4 kørespor igennem Fløng, og 2x3 kørespor frem til Roskilde Vest. Samtidig lægges der støjdæmpende asfalt og anlægges nye støjskærme på dele af strækningen.

I det hele taget vil udvidelsen af den belastede autostrada varsle en bedre og mere sikker fremkommelighed i hele regionen, når den nye udvidelse åbner for trafik.

Holbækmotorvejen er en af de nyere motorveje i det danske vejnet. Den tilhører generationen af motorveje, der blev anlagt efterhånden som bilismen gennem 1950'erne og især i 1960'erne holdt sit indtog for alvor blandt danskerne. Kvinderne skulle nu på arbejde, velstanden blev øget og den frihed, som bilen blandt andet symboliserede, var pludselig inden for rækkevidde for en voksende middelklasse.

Det daværende Roskilde Amt anlagde i første halvdel af 1950'erne en tresporet omfartsvej syd om Roskilde. Efterhånd-

### Det arkæologiske materiale

Langt størstedelen af vores fortid befinder sig i den forhistoriske periode, hvortil den primære videnskilde er materielle – arkæologiske – levn. I tiden før år 1000 e.v.t. findes der kun i meget begrænset omfang skriftlige kilder, som beretter om datidens samfund.

Imidlertid har der i over 12.000 år levet mennesker i det område, vi i dag betegner som Danmark. Sporene efter disse mennesker består i høj grad af dels genstande, dels rester af konstruktioner, som gemmer sig i eller under mulden.

De almindeligste spor er rester af bebyggelse. Det kan synes, at der har boet mennesker næsten overalt, men det skyldes naturligvis, at der er tale om et langt tidsspand omfattende utallige generationer. Imidlertid anvendte man først sten og tegl som byggemateriale fra 1100-tallet og frem, og bebyggelsessporene består indtil da især af de negative aftryk af nu bortrånede jordgravede træstolper – i arkæologien betegnet som stolpehuller.

Selv om de ikke syner af meget, er stolpehullerne vidnesbyrd om menneskelig handling og kan som sådan rumme mange oplysninger. Først og fremmest angiver deres indbyrdes placering husenes grundplan, som igen kan fortælle noget om husenes konstruktion og alder. Således taler man om toskibede og treskibede huse, hvor tagkonstruktionen er båret af henholdsvis én og to rækker af stolper.

De toskibede huse med en central stolperække er karakteristiske i yngre stenalder og afløses i ældre bronzealder af treskibede huse, der i forskellige udgaver er fremherskende i bronze- og jernalder. Først i middelalderen bliver væggene til et tagbærende element. Bebyggelser vil ofte være omgivet af tilknyttede anlæg – det kan være nedgravede værkstedshytter, brønde og affaldshuller. Det er tit i disse anlæg, at der findes egentlige genstande samt affaldsrester i form af eksempelvis potteskår og dyreknogler.

En anden betydningsfuld fundgruppe er menneskenes begravelser. Gen-

ÅR	PERIODE	KATEGORI
	Nyere tid	
1536		Historisk tid
	Middelalder	
1066	Sen Høj Tidlig	
900	Vikingetid	Yngre jernalder
750	Yngre Ældre	
550	Germansk jernalder	
375	Yngre Ældre	
175	Romersk jernalder	Ældre jernalder
Kr.f.	Yngre Ældre	
	Førromersk jernalder	
500		Bronzealder
	Yngre bronzealder	
1100	VI V IV III II I	
	Ældre bronzealder	
1700		Bondestenalder
	Senneolitikum	
2400	Yngre Ældre	
	Mellem-neolitikum B	
2800	Stridsøksekultur Enkeltgravskultur	
	Mellem-neolitikum A	
3200	Tragtbægerkultur	
	Tidlig neolitikum	
3900		Jæger-/ samlerstenalder
	Mesolitikum	
9000	Ertebøllekultur Kongemosekultur Maglemosekultur	
	Palæolitikum	
12800	Ahrensburgkultur Brommekultur Federmesserkultur Hamburgkultur	

nem tiden har der hersket mange arter af gravskik: brandgrave, skeletgrave; synlige grave i en høj eller skjult under flad mark; individuelle begravelser eller flere individer i samme grav. Gravhøjene, der især stammer fra sten- og bronzealderen, står ofte som fredede monumenter i landskabet, velkendte af de fleste. Deres fulde antal er dog langt højere end de, der kan ses. Ofte er højene blev ødelagt i tidens løb, og ligger som næsten usynlige pukler, der kun kan lokaliseres på gamle kort, gennem marknavne eller med et erfarent øjekast ud over markerne.

Arkæologien kan drage stor nytte af en lang række specifikke viden-skaber, oftest på det naturvidens-kabelige felt. Eksempelvis bliver dyreknogler artsbestemt af zoologer, menneskeknogler af antropolo-ger samt frø og pollen af botani-kere, mens skrøbelige genstande bliver stabiliseret af konservatorer. En anden hjælpende hånd, som er af stor betydning under feltarbejdet, får arkæologerne af volontører med metaldetektorer, hvormed mange oldsager i de øverste jordlag – især

fra jernalder og middelalder – bliver lokaliseret.

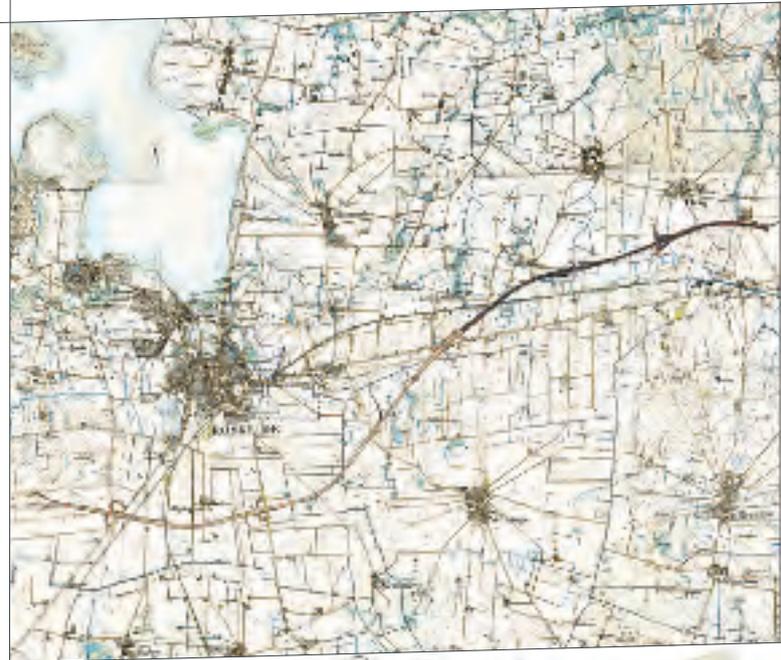
Aldersbestemmelsen af det udgra-vede materiale kan ske på flere må-der. Som oftest arbejder arkæologen med relativt brede dateringsrammer, og kun sjældent kan man datere med få års præcision. Groft sagt kan man dele dateringsmetoder i to grupper: de kulturhistoriske og de naturvidens-kabelige. Kulturhistoriske dateringer baseres på sammenligning med andre arkæologiske fund – eksempelvis ud fra elementer som genstandsty-per, kunsthistoriske stilarter og tekno-logiske karakteristika.

Naturvidenskabelige dateringer kan være dendrokronologi, hvor træ aldersbestemmes på grundlag af årringene – nogle gange meget nøj-agtigt, eller kulstof 14-analyse af organisk materiale, hvor man måler den ustabile kulstof 14-isotop. Det mest ideelle er naturligvis, når kultur-historiske og naturvidenskabelige da-teringsmetoder kan sammenholdes.

FIG. 4. Tidstavle.  
Tegning Anette Schmidt.

**FIG. 2** Motorvejens projektering lagt over de Høje Maalebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet.

Tegning Roskilde Museum og Vejdirektoratet.  
Baggrundskort © Kort- & Matrikelstyrelsen.



**FIG. 3** Fra jernaldergård til motorvej.

Tegning © Charlotte Clante.



den som bilerne blev hvermandseje blev strækningen mere og mere belastet. I slipstrømmen på bilismen fulgte trafikprop-  
perne i myldretiden. En motorvej var nødvendig, og omfarts-  
vejen blev senere en del af Holbækmotorvejen, der blev anlagt  
etapevis. Strækningen nord om Hedehusene blev som den  
første etape indviet i 1960, og i 1965 stod de fem kilometer  
syd om Roskilde færdige. På strækningen fra Københavnsvej  
til kort før Lindemborgvej blev den nuværende motorvej lagt  
oven i vejføring fra 1950'erne.

Vejen blev dengang anlagt på åben mark, men efterhån-  
den som byen har vokset sig større, markerer den i dag i store  
træk grænsen mellem by og land ved Roskildes sydlige for-  
stæder [FIG. 2].



### Arkæologerne i hælene på vejen

På sin vis har arkæologerne altid fulgt i hælene på vejbyg-  
gerne. Det lønner sig at stikke spaden dybt i den danske jord.  
Men tidligere var det oftest kun de synlige fortidsminder, som  
blev undersøgt, eller også blev fundene gjort undervejs i vejar-  
bejdet og satte dermed byggeriet i stå, mens et område blev  
udgravet. Det er en ganske uhensigtsmæssig måde at bygge  
veje på, så i dag er der kommet mere struktur på samarbej-  
det mellem vejbyggere og arkæologer. Vejdirektoratet, der an-  
lægger vejen, og arkæologerne arbejder tidligt i forløbet tæt  
sammen om at udpege og undersøge de interessante områder  
i landskabet, som en kommende vej lægges igennem [FIG. 3].  
Dermed bliver tilfældighedernes spil minimeret, så det i stedet  
er en kombination af dygtighed tilsat en smule held, når betydningsfulde fund kommer for en dag.

Alsidig kulturhistorisk viden er draget frem af mulden i det  
kilometerlange snit gennem landskabet mellem Fløng og Ros-  
kilde, som motorvejen og udvidelsen udgør. Meget af det er  
beskrevet i denne bog, og en del af det vil uden tvivl blive gjort  
til genstand for yderligere videnskabelig fordybelse fremover.

På asfalten er det en sviptur på 11 km – og med 110 km/t  
er den overstået på blot 6 minutter. Men i arkæologisk måle-  
stok er det en tidsrejse på 6.000 år, en rejse som dækker mere  
end 300 slægtled; tilbage til dengang menneskene i det land,  
vi i dag kalder Danmark, for første gang blev rigtig bofaste, og  
møjsommeligt gik i gang med at rydde skoven og dyrke jorden.  
Lad os begynde dér.

-4000

-3500

-3000

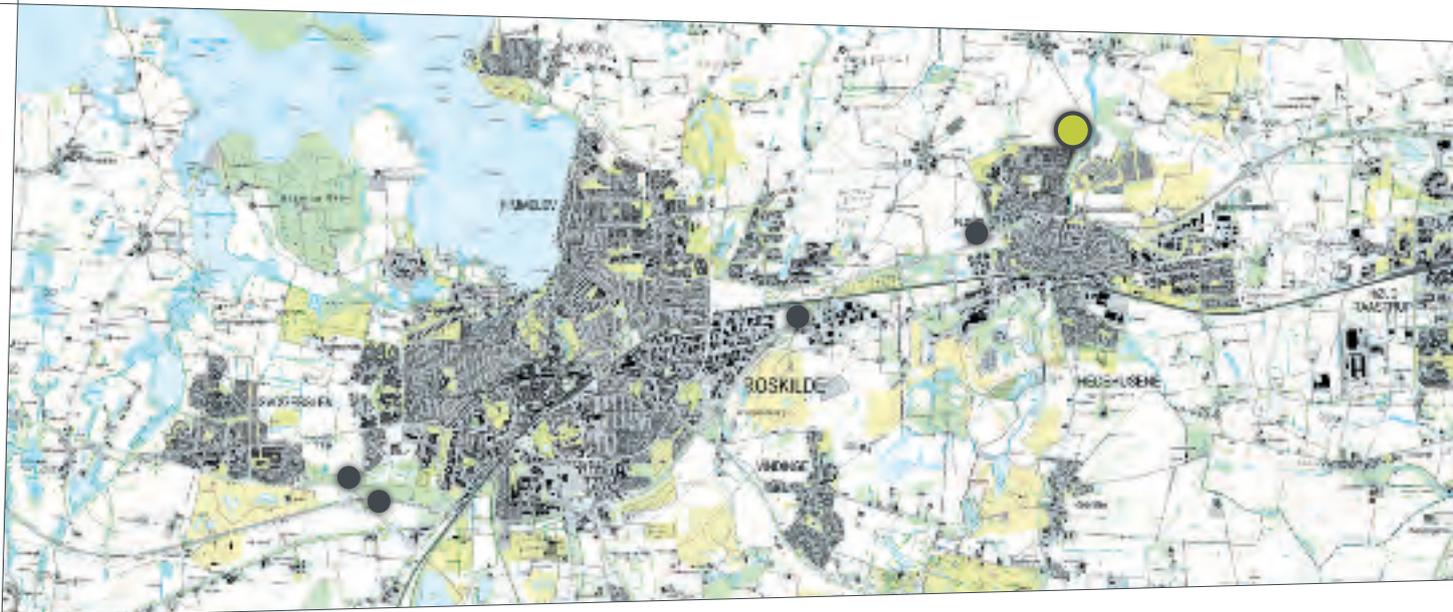
-2500

-2000

-1500

-1000

-500



# 3000 ÅR VED NØRRELED

| Lotte Reedtz Sparrevohn



De arkæologiske udgravninger på markerne ved Nørreled i det nordlige Fløng fandt sted forud for etableringen af det regnvandsbassin, der skal opsamle overskudsvand fra motorvejen.<sup>1</sup>

I forbindelse med udgravningen skulle overskudsjorden lægges på de omkringliggende marker, og derfor var det nødvendigt at undersøge et 10 hektar stort areal for arkæologiske spor [FIG. 1].

Allerede tidligt i undersøgelsen stod det klart for arkæologerne på Kroppedal Museum, at området kunne gemme på spor fra bondestenalder, og det var sandsynligt, at der var gode muligheder for at finde de ellers så sjældne huse fra denne periode. Det skulle vise sig at holde stik.

Undersøgelsen viste, at området har været beboet siden den tidlige bondestenalder og helt frem til ældre jernalder, en

periode på mere end 3.000 år. Der har ikke boet mennesker uafbrudt, men man er med mellemrum vendt tilbage og har bygget huse og dyrket jorden. Denne artikel vil fokusere på sporene fra bondestenalder mellem 4000 og 2000 f. Kr.

## Gode muligheder for at dyrke jorden

Fløng By ligger på grænsen mellem to landskabsformer. Mod syd og øst er der store flade morænelersplateauer, mens terrænet nord og vest for byen er mere kuperet med udbredte vådbundsområder. Moderne landbrug har sammen med vind og vejr udvisket terrænets oprindelige konturer. I oldtiden var landskabet ved Nørreled mere kuperet og små bakketoppe vekslede med lavereliggende områder, der om vinteren og i regnfulde perioder var fyldt med vand. Rundt omkring har der



18

**FIG. 1** Prøvegravningen er i gang. Der er nysgerrige køer i udgravningen og en meget opgivende arkæolog fra Kroppedal Museum.

Foto Mette Brosolat Ohlsen 2009. Kroppedal Museum.

**FIG. 2** Det tidligere vandhul under udgravning. Det har ikke været mere end ½-1 m dybt.

Foto Lotte Reedtz Sparrevojn 2009. Kroppedal Museum.

været permanente vandhuller, der gennem århundrederne langsomt er groet til.

Et af disse vandhuller blev afdækket under udgravningen. Det bestod af næsten helt omdannet organisk materiale, der bedst kan beskrives som spagnum [FIG. 2]. Nederst i dette lag tog arkæologerne en jordprøve, der er blevet analyseret for indhold af pollen og dateret. Ud fra denne jordprøve kan følgende scenarie beskrives:<sup>2</sup>

Da de første bønder kom til området ved Nørreled, blev de mødt af et relativt tæt skovdække bestående af et udbredt ellekrat med hassel og rødel som de dominerende træarter, og her og der enkelte store lindetræer. På lysåbne områder i skovbunden voksede ørnebregne, ranunkel og bynke. Det var et område med gode muligheder. Lysningerne i skoven blev starten på

de små markstykker. Hassel og el var vigtige til forarbejdning af mindre redskaber som skåle, skeer og økseskafter, og de store lindetræer kunne bruges til bast og reb og stammebåde.<sup>3</sup> På plateauet mod vest, og på de tørre bakketoppe i det ellers våde område, kunne husene bygges. Vand var der rigeligt af i det vandlidende terræn, også til kvæget. Der var desuden rindende vand mod øst, hvor Vadsby Å løber i nordlig retning, ud i Hove Å, før til sidst at ende i Roskilde Fjord. Pollenprøven afspejler tiden omkring 3700 f. Kr.<sup>4</sup> og på det tidspunkt ses der ingen menneskelig påvirkning, det vil sige, at jorden endnu ikke blev dyrket. Blot få århundreder senere blev den første gård bygget, og vi må formode, at dele af skoven blev ryddet til marker. Det stemmer godt overens med pollenanalyser fra Gundsømagle Sø, der har vist, at skovrydning begyndte i den tidlige bondestenalder.<sup>5</sup> Analyserne fra Gundsømagle Sø afspejler udviklingen i ca. fem km's afstand fra søen og formentlig også lige akkurat området ved Nørreled, som ligger seks km derfra.

### Sporene af de første bønder

Ofte er det svage spor, der må forfølges, når bondestenalderens huse skal lokaliseres. Under prøvegravningen af marken ved Nørreled fandt udgravningsholdet en lille flis af en sleben flintøkse. Stykket var bare på et par cm. Men trods dets lidenhed, fik det stor betydning, fordi det gav et fingerpeg om, at der kunne have været en boplads fra bondestenalder netop der, hvor det blev fundet.

Nogle hundrede meter derfra fandt en opmærksom arkæologistuderende nogle dage senere en lille, meget fint forarbejdet pilespid af flint [FIG. 3]. Pilespidsen findes ofte som løsfund, det vil sige uden sammenhæng til bopladser, og i sagens natur måske langt derfra, hvis de stammer fra en uheldig jagtepisodes vildskud. Pilespidsen kunne også være tabt nær bopladsen, og den blev sammen med det lille økseafslag opfattet som en indikation på, at de første huse ved Nørreled blev bygget allerede i bondestenalder. Det skulle vise sig, at der var spor efter to huse, hvor økseafslaget og pilespiden blev fundet [FIG. 4].

De første bønder kom til området mellem 3700 og 3300 f. Kr., i den første periode af bondestenalder, der kaldes dyssetid eller tidlig neolitikum. Der var ingen spor af deres gård, men de efterlod deres redskaber ved bredden af et lavvandet vandhul [FIG. 5]. Den bearbejdede flint lå spredt ud over et stort område ved vandhullet, og blev sikkert efterladt på overfladen efter brug. Det kan derfor ikke afvises, at redskaberne stammer fra forskellige adskilte bopladsfaser.

Sporene efter en eller flere gårde kan måske stadig findes, skjult i jorden på marken nord for vandhullet. Denne mark blev ikke berørt af regnvandsbassinet, og er ikke blevet arkæologisk udgravet. Ved Nørreled var der, udover spor efter de første bønder, også spor efter to senere bopladser fra bondestenalder. En fra den mellemste bondestenalder kaldet jættestuetid, og en fra den sidste periode af bondestenalder kaldet dolktid.

### Den første gård opføres

Den første gård blev bygget omkring år 3100 f. Kr. på en svagt mod nord stigende skråning med godt udblik over de omgivende arealer.<sup>6</sup> Gården bestod af et enkelt hovedhus. Huset havde én meget dybt nedgravet tagstolpe, der var blot 20 cm i diameter og gravet mere end 80 cm ned i råjorden [FIG. 6].<sup>7</sup> Ved udgravningen var det vanskeligt at få et helt klart billede af husets konstruktion. Det kan have haft i alt fem tagstolper, hvoraf kun den ene, som nævnt, var gravet meget dybt ned. Der var bevaret spor af tre vægstolper og en indre stolpe, som måske er spor efter en skillerumsadskillelse ved den dybe tagstolpe. Dermed har huset været mindst 10,3 m langt og 4,5 m bredt [FIG. 7]. Væggene bestod af spredt nedgravede vægstolper, som sandsynligvis har været udfyldt med fletværk og beklædt med lerklining. Det er umuligt at sige, hvilke træarter huset blev bygget af. Fra det stolpehul, hvor tagstolpen stod, blev der under udgravningen udtaget nogle liter jord, der er blevet analyseret. I prøven var der over 200 små trækulsfragmenter, tilsyneladende alle af asketræ.<sup>8</sup> Der er dog ikke noget, der tyder på at stolpen var brændt (altså at huset brændte ned), og trækullet kan i stedet stamme fra bålets brænde. Der var i øvrigt ikke længere bevaret spor efter et ildsted i huset, men det har der naturligvis oprindeligt været.

Inde i huset opbevarede man forråd i lerkar i en fordybning i gulvet. Der blev desværre ikke fundet hele lerkar under udgravningen, men fragmenterede sideskår fra et eller flere kar, der ikke med sikkerhed kan dateres nærmere end oldtid.

Skårene var ret tykke og i den anvendte ler var blandet millimeterstore stenkorn, træk som er karakteristisk for lerkar fra bondestenalder. Fund af forkullede hvedekerner er tegn på, at der blandt andet blev opbevaret korn i huset.<sup>9</sup>

Omkring huset blev der opsamlet enkelte flintafslag og en flintskraber, samt, som nævnt, et lille afslag fra en sleben økse. De ret sparsomme fund af flint omkring huset vidner om, at bearbejdning af flint foregik et andet sted. Det ser ud til, at det skete ved en langstrakt vandfyldt lavning ca. 200 m nordøst for huset. Det er sikkert helt bevidst, at man valgte at bearbejde den skarpe flint i god afstand fra beboelseshuset og eventuelle bare fødder.

I lavningen var der mange flintafslag, blandt andet mange små afslag og også helt små fliser [FIG. 8]. Det er tegn på, at flintbearbejdningen fandt sted ved lavningen. Var der tale om affald, der blev samlet sammen på bopladsen og smidt ud i lavningen, ville der ikke være helt små stykker iblandet. Den bearbejdede flint fra lavningen omfatter flere knuder (helt ophuggede flintknolde), store og små flintafslag, afslag fra slebne økser, en ophugget økse og en slagsten. Det tyder på, at både den første grove tilhugning af de store flintknolde og egentlig fremstilling og reparation af redskaber fandt sted. Den helt ophuggede økse er et eksempel på, at man hellere genbrugte den flint der var, frem for at skaffe nyt. Der blev endvidere fundet mange redskaber, der blev brugt til bearbejdning af organiske materialer, såsom træ, skind og kød. Organiske materialer er sjældent bevarede til i dag, og der blev ikke fundet



**FIG. 3** Trekantet fladehugget pilespids med dyb indskæring og korte modhager. Pilespidsen er fremstillet med en presteknik, hvor man med en trykstok af hjortetak har trykket bittesmå fliser af flintemnet til pilens endelige udseende. Den type pilespidser fremstillede man i slutningen af bondestenalder og i ældre bronzealder.

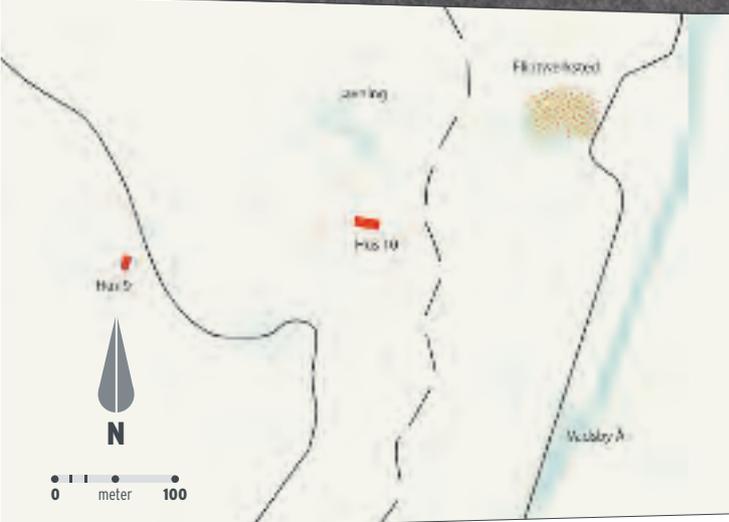
Foto Erling Pultera 2009. Kroppedal Museum.

**FIG. 4** Bopladserne ved Nørreled og de nærmeste omgivelser.

Tegning Kroppedal Museum.

**FIG. 5** Skrabere er velegnede til arbejde i både skind og træ. Her ses et lille udvalg af de skrabere som de første bønder ved Nørreled efterlod.

Foto Erling Pultera 2009. Kroppedal Museum.



**FIG. 6** Den dybe stolpe i hus 9, den første gård ved Nørreled, under udgravning.  
Foto Mette Brosolat Ohlsen 2009. Kroppedal Museum.

**FIG. 7** Grundplan af hus 9, den første gård ved Nørreled.  
Tegning Kroppedal Museum.



bearbejdet organisk materiale på udgravningen ved Nørreled. Ud fra flintredskaberne kan vi slutte os til, at der blandt andet blev arbejdet med træ. Der var for eksempel flere skrabere, der kunne bruges til arbejde i både træ og skind.<sup>10</sup> Slagtedyrene blev parteret med flintknive, og fund af tænder fra tamokseviser, hvilke slagtedy, der var tale om **[FIG. 9]**.<sup>11</sup>

I lavningen var der også lidt keramik. Noget af keramikken er ornamenteret med et mønster af indskårne parallelle linier og vinkler, og kommer nærmest det, der kaldes Blandebjergstil, som var moderne, netop på det tidspunkt huset blev opført, omkring år 3100 f. Kr.

### **Endnu en gård - 900 år senere**

Næsten 900 år skulle forløbe, før der igen er spor af bebyggelse ved Nørreled. På en lille forhøjning i det småkuperede terræn blev der i den sidste periode af bondestenalder opført en enlig gård. Gården bestod muligvis kun af et enkelt langhus, for der var ikke spor efter andre bygninger eller konstruktioner. Det er vanskeligt at sige noget om husets konstruktion, da der kun var spor efter husets tagstolper i form af seks stolpehuller på række **[FIG. 10]**. Seks stolper på række giver nødvendigvis ikke et hus, det kunne også være et hegn, men stolperne har været gravet mindst 25 cm ned i råjorden og sandsynligvis dybere, hvis der tages højde for nyere tids nedpløjning, og det tyder på, at stolperne skulle bære en anseelig vægt, formentlig fra et hustag. Afstanden mellem den første og sidste af stolperne var godt 17 m, så huset må have været mindst så langt.



**SIGNATUR**   **Sort** Stolpehuller i huset   **Raster** Husets grundflade

Husets bredde kendes ikke, men det har sikkert været omkring seks meter bredt. Den bredde er iagttaget på huse fra samme periode, hvor vægstolpesporene var bevaret.<sup>12</sup> Huset har dermed været mere end 100 m<sup>2</sup> stort. Der var et ildsted centralt placeret i huset, det tyder indhold af brændt ler og aske i jordprøver fra denne del af huset på.<sup>13</sup> Huset er kulstof 14-dateret til perioden omkring 2200 f. Kr., altså den sidste periode af bondestenalder.<sup>14</sup> Den førromtalte pilespids blev fundet blot 80 m fra huset.

Flintforarbejdning fandt også på det tidspunkt sted i god afstand fra beboelseshuset. Det ser ud til, at beboerne fra gården benyttede bredden af et lavvandet vandhul til flintforarbejdning, og netop det vandhul, der var blevet benyttet af de allerførste bønder.

Trods århundreders adskillelse har det daglige bondeliv sikkert ikke forandret sig i nævneværdig grad.

### De levende

Betragter vi marken ved Nørreled i fugleperspektiv er der flere steder spor af stenalderens bønder [FIG. 11]. Egentlige bebyggelsesspor er dog helt ukendte. Vadsby Å var et vigtigt omdrejningspunkt for stenalderbonden. Åen var mere vandrig dengang og kunne sandsynligvis bruges som transportåre, og var samtidig et vigtigt ressourceområde, hvor der kunne fiskes, jages og indsamles føde. Langs åen er der da også på flere steder opsamlet bearbejdet flint, der vidner om menneskenes tilstedeværelse ved åen.<sup>15</sup> På et stort areal nordligt i Kallerup-

haven på den østlige side Vadsby Å er der for år tilbage opsamlet bearbejdet flint fra den første del af bondestenalder.<sup>16</sup> Der er ikke foretaget en udgravning på dette sted, og det er muligt, at egentlig bebyggelse i form af spor af træbyggede huse vil kunne findes der.

I en skov ved Kallerupvej blev der i 1992 konstateret boplads spor i mulden efter en dybere pløjning end normalt, og løsfund af flere fragmenter af flintdolke tyder på en boplads fra dolktid på stedet.<sup>17</sup> Også her vil det sikkert være muligt at finde spor efter træhuse ved en udgravning.

Lokalbefolkningen i Fløng har også bidraget til billedet af stenalderens bosættelse. Under udgravningen kom en nabo fra Birkevej på besøg og fremviste en flot hulsleben flintøkse, der var fundet ved havearbejde angiveligt 25 år tidligere. Den blev muligvis tabt af en stenalderbonde på skovarbejde for 4.500 år siden, og er et håndgribeligt spor af de utallige bønder, der forandrede det danske landskab.

### Monumenter over de døde

Hvis vi et øjeblik springer frem til tiden omkring år 500 f. Kr., på overgangen mellem bronzealder og jernalder, hvor marken ved Nørreled igen blev beboet, og kigger ud over arealerne som stenalderbonden gjorde det 3.000 år tidligere, ville vi blive mødt af et helt andet landskab. De første bønder kunne se et naturligt landskab upåvirket af mennesker og husdyr, mens landet nu var blevet et kulturlandskab. De vandfyldte lavninger var blevet til mosehuller, kranset af ellekrat og småtræer, der kunne tåle at



25

**FIG. 8** Jorden fra lavningen blev tørsoldet i en stor sigte, så selv helt små flintfliser ikke blev overset. På billedet udgravningsassistent Morten Damm.

Foto Mette Brosolat Ohlsen 2009. Kroppedal Museum.

**FIG. 9** Eksempler på flintknive efterladt af de første bønder ved Nørreled. Den midterste har en sløv kant på den ene smalside, som fingeren kunne hvile på.

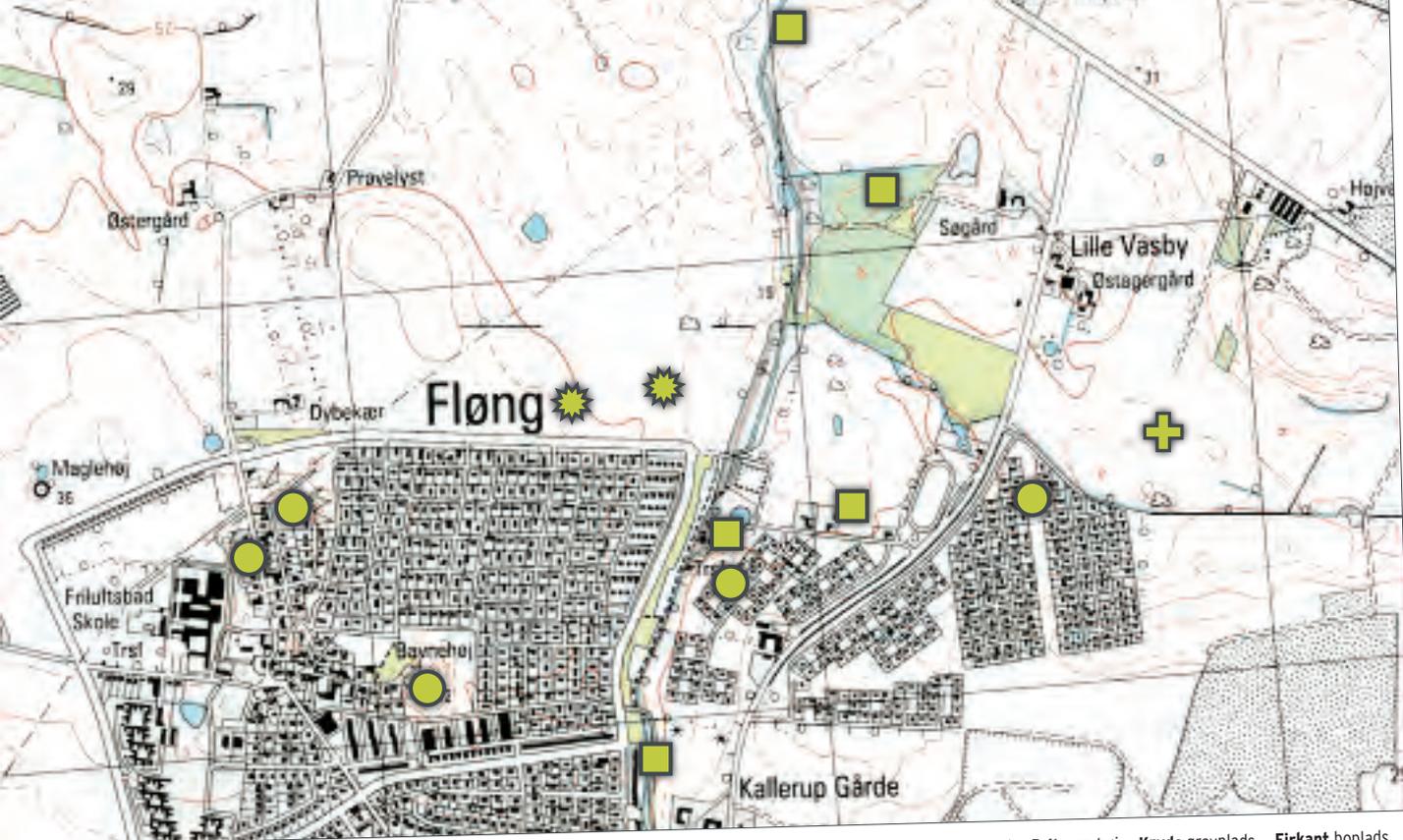
Foto Erling Pultera 2009. Kroppedal Museum.



26



**SIGNATUR**   **Sort** Stolpehuller i huset   **Gul** Moderne nedgravninger



SIGNATUR Stjerne Gårdene ved Nørreled Prik gravhøj Kryds gravplads Firkant boplads

stå fugtigt. Skoven var næsten ryddet, og husdyrene afgræssede de udyrkede arealer, der efterhånden fik karakter af overdrev.<sup>18</sup> Den måske største forandring var dog, at forfædrene havde sat deres præg på landskabet med varige mindesmærker.

Nu var der flere steder monumentale gravhøje, der hævede sig op i terrænet. Mod syd lå der gravhøje ved Tårnkær, Kirkebakken, i Kalleruphaven og ved HF Møllehøj, og Baunehøj i Fløng knejsede over de andre.<sup>19</sup> Det er kun sidstnævnte, der eksisterer i dag, mens de øvrige er sløjfede eller i bedste fald overpløjede. Det er usikkert, hvornår gravhøjene i Fløng blev opført, og det er umuligt at sige, hvem der er begravet

**FIG. 10** I bondestenalder byggede man huse af træ med én række tagstolper (midtsuler) i midten af huset. Nogle gange blev vægstolperne ikke gravet særlig dybt ned, og sporene efter dem kan være helt forsvundet. Samtidig var landet tyndt befolket, og det er årsagerne til (og en lidt lang forklaring på), hvorfor det er svært for arkæologerne at finde huse fra bondestenalder. Grundplan af hus 10, den anden gård ved Nørreled.

Tegning Kroppedal Museum.

**FIG. 11** Bopladserne i fugleperspektiv, med markering af gravhøje, gravplads og andre bopladsspor.

Tegning Kroppedal Museum.

Baggrundskort © Kort- & Matrikelstyrelsen.

i dem. Vi ved dog, at de første gravhøje i Danmark blev bygget samtidig med, at de første beboere bosatte sig ved Nørreled. Vi ved også, at de fleste gravhøje blev brugt til gravlæggelser i mange årtusinder, så beboerne fra både den første og den anden gård ved Nørreled kan være blevet gravlagt i en af gravhøjene.

Gravskikken var dog mangfoldig, og i slutningen af stenalderen var det også skik at begrave folk under flad mark. På en mark øst for Lille Vasby, ca. en km fra bopladsen ved Nørreled blev der i begyndelsen af 1960'erne pløjet menneskeknogler op. Den efterfølgende udgravning afslørede flere grave, herunder tre jordfæstegrave fra slutningen af bondestenalder.<sup>20</sup> Der var også en fællesgrav med knogler fra mindst tre voksne. Kun få af knoglerne lå anatomisk korrekt, og det var tydeligt, at flere af de store lemmeknogler og kranierne var blevet fjernet fra graven. I nærheden af fællesgraven var der en fordybning med endnu flere knogler fra mange børn og voksne, og i kanten af fordybningen lå der fem barnekranier. Der er næppe tale om spor af simple begravelser, men om komplicerede begravelsesritualer, der kan være svære at begribe i dag.

Om nogle af beboerne fra Nørreled virkelig endte deres dage i gravene ved Lille Vasby, eller om de sammen med deres forfædre blev gravlagt i gravhøjene forbliver rent gætværk. Det er dog givet, at bopladserne ikke var isolerede øer, og at beboerne indgik i et større samspil med omgivelserne og de nærmeste naboer.

### Et skrivebordsfund

Det sker ind imellem, at museumsfolk gør vigtige opdagelser ved skrivebordet, når de har haft tid til fordybelse og yderligere analyser. Sådan var det også med denne udgravning. Ud over de sjældne huse fra yngre stenalder gemte markerne ved Nørreled på en næsten endnu større sjældenhed, et hus fra ældre bronzealder. Under udgravningen registreredes et mere end 22 m langt treskibet hus. Ud fra stolpernes indbyrdes placering forventede vi en datering til jernalder, men meget overraskende placerede kulstof 14-dateringerne huset i ældre bronzealder.<sup>21</sup> Der er kun fundet ganske få huse fra ældre bronzealder i Kroppedal Museums ansvarsområde [FIG. 12].

Det er ikke så overraskende, at der var mennesker i Fløngområdet i ældre bronzealder. Vi kender deres grave. Dem er der flere af, blandt andet fra nu sløjfede gravhøje ved Kirkebakken i Fløng, og ved HF Møllehøj.<sup>22</sup> Problemet er at finde deres huse, og vi kan kun håbe på, at de fremover vil dukke op i større antal.

### De sidste huse ved Nørreled

I slutningen af yngre bronzealder eller begyndelsen af ældre jernalder blev der igen bygget huse ved Nørreled. To gårde, hver bestående af et hovedhus og et mindre udhus blev opført på det sted, hvor det første stenalderhus havde ligget tusinder år tidligere. Derefter ser det ud til, at arealerne ved Nørreled blev opgivet, og først langt senere fandt der igen anlægsarbejder sted, nemlig da Vejdirektoratet udgravede et regnvandsbassin, og vores behov for udvidet infrastruktur fjernede de sidste spor af oldtidens beboere.



**FIG. 12** Huset fra ældre bronzealder. Tagstolperne er markeret med landmålerstokke.  
Foto Morten Damm 2009. Kroppedal Museum.

-4000

-3500

-3000

-2500

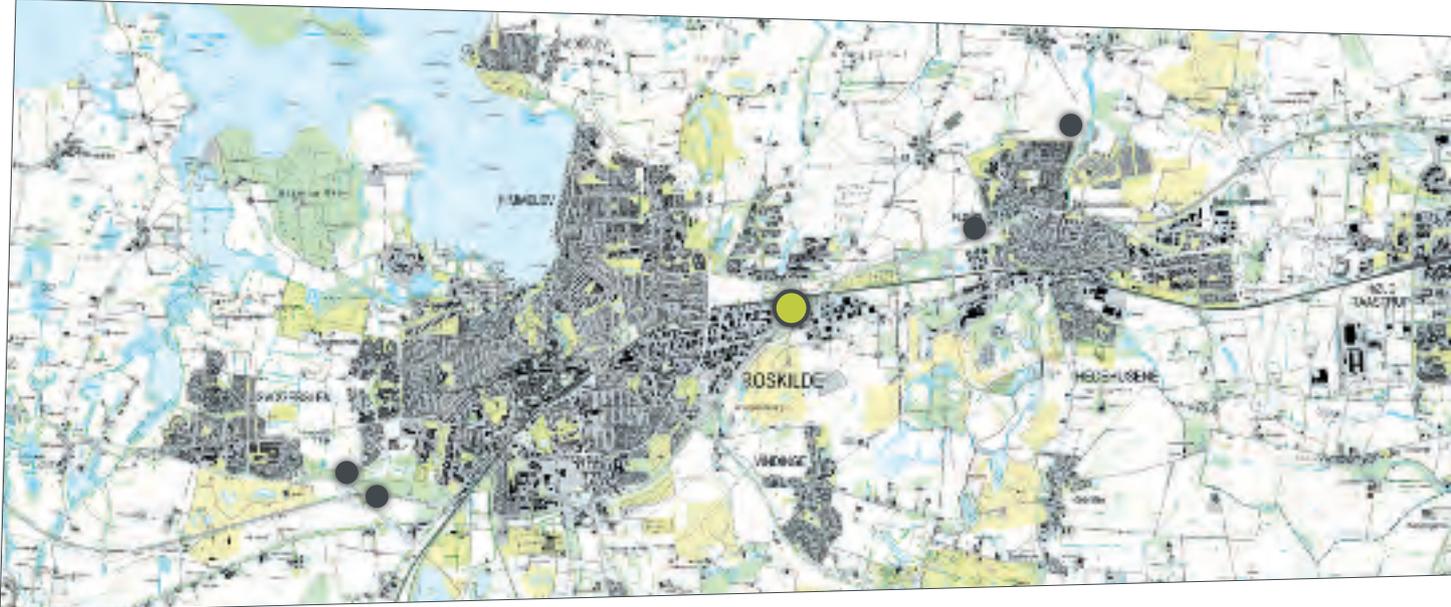
-2000

-1500

-1000

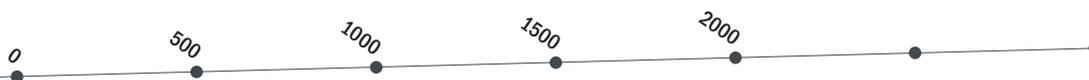
-500

30



# HUS UNDER HØJ VED TREKRONER

| Ole Thirup Kastholm



Når man fra København nærmer sig Roskilde ad motorvejen, rejser landskabet sig med en for omgivelserne påfaldende pludselighed. Fra det ret jævne, lavtliggende terræn vest for Fløng stiger vejen i en sydvestgående kurve fra ca. 25 til over 40 meter over havets overflade. Kort efter højdepunktet er nået, hvor bilisten kan køre fra til den gamle landevej – Københavnsvej – skærer vejanlægget sig gennem en mindre højderyg, mest synlig mod nord. Her gjorde arkæologer fra Roskilde Museum et både sjældent og gådefuldt fund **[FIG. 1]**.

For knap 4.000 år siden lå på netop den højderyg en gravhøj; og under denne gravhøj lå resterne af et hus. Højen var helt ødelagt og næppe synlig i nutidens terræn, og følgelig hidtil ukendt for arkæologerne. Det var først ved den rutinemæssige prøvegravning af arealet langs med vejen, at fortidsmindet

gav sig til kende. Dermed stod det klart for arkæologerne, at stedet krævede en yderligere undersøgelse, og en udgravning fandt sted i efteråret 2009.<sup>1</sup>

## Gravhøjen

Mange får nok et klart billede på nethinden, når der tales om gravhøje. De omkring 22.000 fredede gravhøje er uden sammenligning de mest dominerende forhistoriske monumenter i det danske landskab – og der har engang været endnu flere, i alt ca. 85.000 er registreret hidtil.<sup>2</sup> De fleste er ikke fredede og har derfor ofte været under plov utallige gange, og hvis de har rummet sten, er disse ofte fjernet og genbrugt til andre formål. De betegnes sløjfede eller overpløjede gravhøje og er resultatet af den enorme ændring af det danske landskab, som

tog fart ved landboreformerne i slutningen af 1700-tallet.<sup>3</sup> Imidlertid kan ødelagte gravhøje sagtens rumme værdifuld arkæologisk viden, selv om de kun i ringe grad, eller måske slet ikke, er synlige i dag.

Gravhøjen ved Trekroner var ikke just spektakulær i omfang. Ved udgravningen viste højen – eller rettere højtomten – sig som et mørkt lag med en udstrækning på omtrent 11x12 m og en tykkelse på blot 20 cm. Så ploven har fået sin del gennem tiderne. Højens fyld bestod af sortbrunt, leret og sandet materiale, lagt direkte på den blotte undergrund, der havde en næsten plan overflade. Antagelig er stedet blevet gjort klar ved, at menneskene først har fjernet det øverste muldlag og dernæst planeret den lerede undergrund. Nogle gange kan arkæologerne under en gravhøj finde spor efter datidens pløjeredskab, arden, men det var ikke tilfældet her. Udgravningen blev grebet an efter bogen, hvor højen blev delt op i fire kvadranter, hver især adskilt af såkaldte balke, hvor lagdelingen kunne følges [FIG. 2]. Det hele blev gravet bort med graveskeer og materialet blev efterfølgende siet gennem et finmasket net, et såkaldt sold.

Det var fra starten uklart, hvilken type gravhøj der var tale om, og dermed hvilken alder den måtte have, så det var af stor betydning at få alle informationer med. Efterhånden som det majsommelige arbejde skred frem, stod det dog mere og mere klart, at denne ødelagte gravhøj ikke længere rummede det, som vi havde forventet – nemlig en grav. Hver en sten blev

i bogstaveligste forstand vendt, men lige meget hjalp det. Dermed var det ikke muligt at karakterisere gravhøjen nærmere på grundlag af gravtypen.

### En anden grav

Helt snydt for begravelser blev vi alligevel ikke. Lidt vest for højen fandt vi en grav i form af et rektangulært hul på 185 cm længde, 76 cm bredde og 29 cm dybde, omtrentligt orienteret nord-syd. Graven lå på kanten af den vestlige bakkeskråning. Gravens sider var lodrette til let skrånende og kantet med flade sten. Mens den absolut havde karakter af en begravelse, var der desværre ikke spor efter selve den gravlagte – formentlig er skelettet blevet nedbrudt.

Der fremkom enkelte fund fra gravens fyld i form af småfragmenter af brændte knogler, enkelte flintafslag samt lidt potteskår. Ingen fund medførte dog, at graven kunne dateres. Det er imidlertid ikke ualmindeligt, at man i yngre dele af forhistorien har anlagt gravpladser rundt om ældre tiders gravmonumenter, sådan som det blandt andet kendes fra to lokale eksempler: vikingetidsgravpladserne ved Grydehøj i Trekroner og ved Kirke Hyllinge Kirkebakke, begge anlagt ved gamle gravhøje.<sup>4</sup>

### Fundene

En datering og karakteristik af gravhøjen skete derfor ud fra de fund, som vi indsamlede fra højfylden. Den absolut største fundgruppe var flintafslag – affald efter menneskelig flintfor-



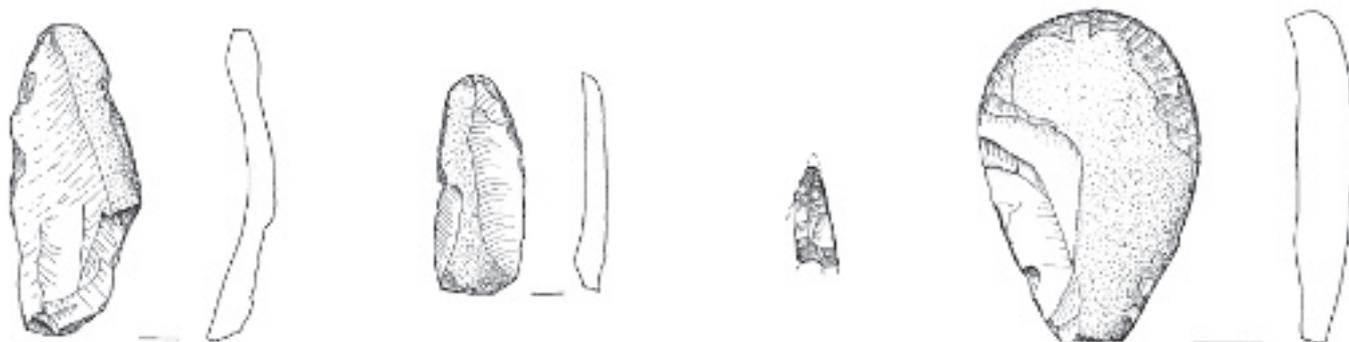
**FIG. 1** Udgravningen ved Københavnsvejudfletningen set fra luften en oktoberdag. Pilen markerer den ødelagte gravhøj – set som en uformelig, mørk plamage – hvorunder den velbevarede hustomt senere dukkede frem.

Foto Cille Krause 2009. Roskilde Museum.



**FIG. 2** Højtomten under udgravning. De gennemgående profiler – balkene – viser, hvor lidt der er tilbage af gravhøjen.

Foto Ole Kastholm 2009. Roskilde Museum.

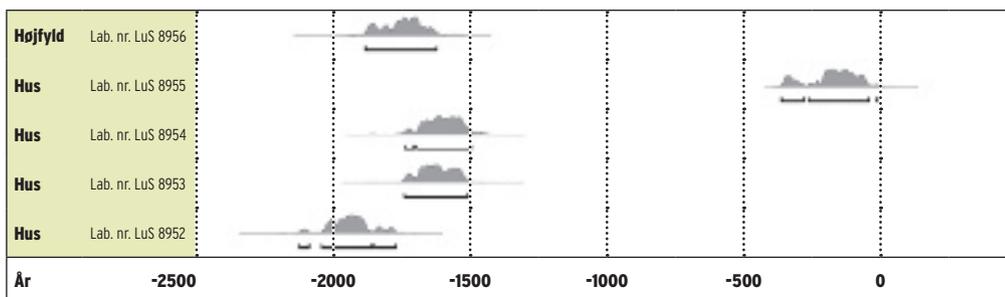


arbejdning – hvoraf der blev registreret 343 stk. Derudover fandt vi små fragmenter af potteskår, enkelte flintredskaber, små stykker brændt ler samt et par forstenede søpindsvin. Søpindsvinene må være bragt dertil af mennesker, måske som amuletter. Keramikken var ukarakteristisk med undtagelse af et enkelt stykke groft magret, rødbrændt keramik med sort inderside, ornamenteret udvendigt med lodrette indstik, en ornamentiktype, som kan dateres bredt til yngre stenalder/ældre bronzealder. Af fremtrædende flintredskaber fandt vi blandt andet en fladehugget, trekantet pilespids med flige, dateret til sen yngre stenalder samt en skeformet skraber, dateret til sen yngre stenalder/tidlig bronzealder [FIG. 3].<sup>5</sup> Denne arkæologiske datering understøttes af en kulstof 14-analyse af en dyreknohle fra højens fyld, som angiver

en alder på 1885-1620 f.v.t., hvilket er tiden omkring overgangen mellem yngre stenalder og bronzealder [FIG. 4].<sup>6</sup>

### Gravskikken

Vi må altså formode, at gravhøjen hører til i overgangen mellem sten- og bronzealder. Gravskikken i denne tid vekslede afhængig af, hvor man befandt sig. I den vestlige del af det nuværende Danmark foretrak menneskene at begrave deres døde i jorden under en høj, på øerne i den østlige del genbrugte man ofte ældre tiders megalitgrave – det vil sige dysser og jættestuer – eller man byggede en kiste af sten – en såkaldt hellekiste – og anlagde en mindre høj over den. Denne skik kendes især fra det nordøstsjællandske område.<sup>7</sup> Da der i dette tilfælde ikke fandtes spor efter de store sten i en dysse eller



jættestue, har der måske været tale om netop en hellekiste, som senere er blevet ødelagt. Hellekister findes bevaret flere steder i nærheden, eksempelvis ved førnævnte Grydehøj lidt nord for Roskilde Universitet, i Børnehøj ved Himmelev og ved St. Valbyvej lidt længere mod nord.<sup>8</sup> Var der tale om en hellekiste, må den imidlertid have været lidt usædvanlig i og med, at den ikke var gravet ned i undergrunden, som denne gravtype oftest er. Dette ville have fremgået klart under udgravningen. Så sammenfattende må vi nok erkende, at gravtypen desværre ikke lader sig indkredse i dette tilfælde.

### Spør under højen

Graven i højen var altså borte, men efterhånden som udgravningen skred frem, dukkede andre fortidsspor op, som hidtil

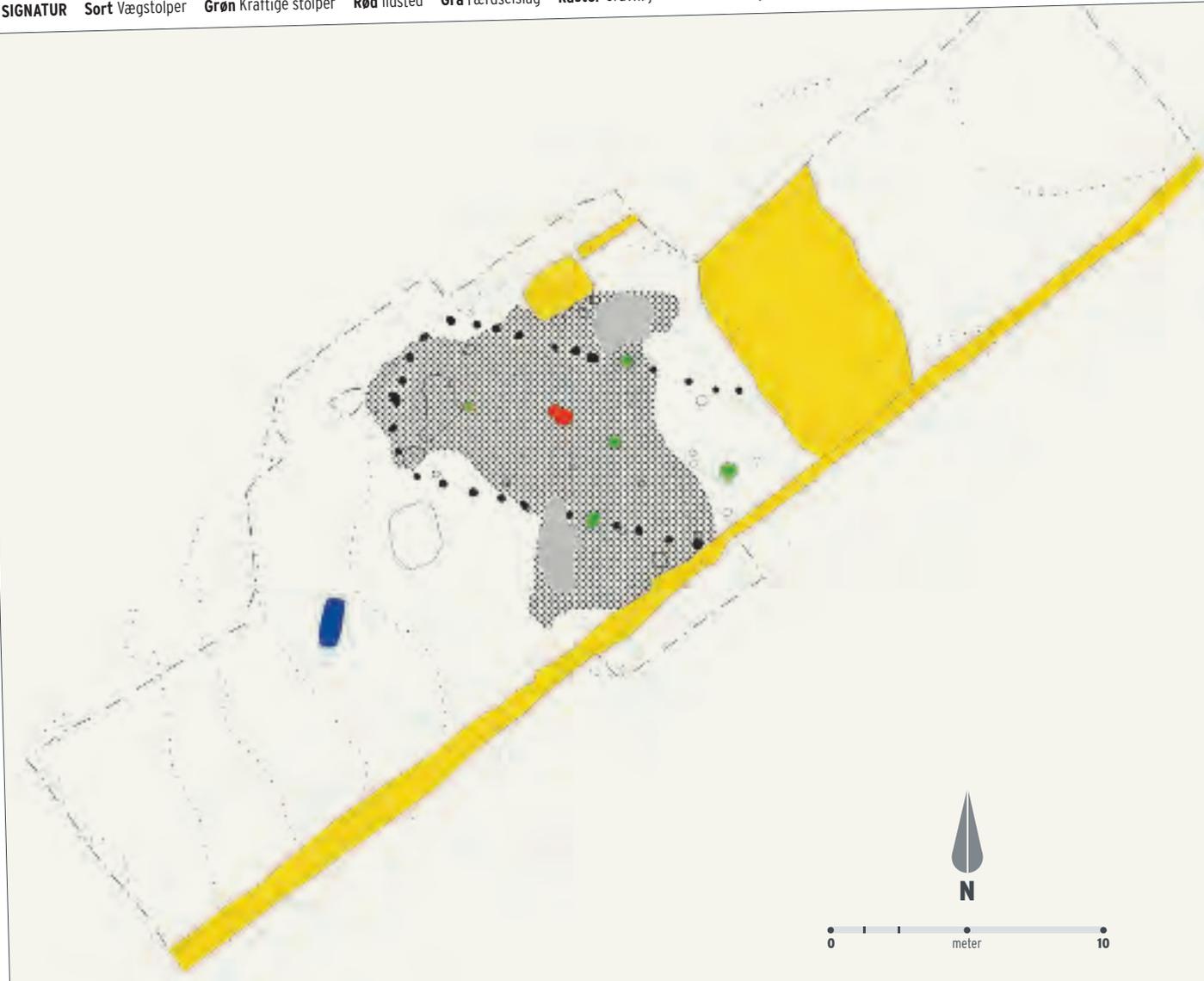
**FIG. 3** Oldsager fra højen. Fra venstre: en flækkeskraber, et forarbejdet afslag, en fladehugget pilespids og en skeskraber. Målestok 1:2. Tegning Ole Kastholm.

**FIG. 4** Diagram med dateringer ud fra kulstof 14-analysen. Nederste linje angiver årstal. Mens tre dateringer ligger fint i perioden 2000-1500 f.v.t., så afviger en enkelt udenfor med sin placering i århundrederne lige før tidsregningens begyndelse. Formentlig er der tale om et korn, som stammer fra senere tids agerbrug på området.

Kalibreret med OxCal v4.1.7. (© Bronk Ramsey 2010) med data fra Reimer *et al.* 2009.

**SIGNATUR**   **Sort** Vægstolper   **Grøn** Kraftige stolper   **Rød** Ildsted   **Grå** Færdselslag   **Raster** Gravhøj   **Blå** Jordfæstegrav   **Gul** Moderne nedgravning

36



**FIG. 5** Plan over udgravningsfeltet.  
Tegning Roskilde Museum.

**FIG. 6** Huset efter udgravning. Set fra øst. Stolpehullerne er markeret med hvidt skum.  
Foto Ole Kastholm 2009. Roskilde Museum.

havde været forseglet og beskyttet af gravhøjen [FIG. 5 & 6]. Det var aftrykket efter en bygning, der i sagens natur er mindst lige så gammel som højen. Et efter et viste stolpehullerne sig, både de spinkle stolper i væggene og de kraftigere stolper, der har båret tagkonstruktionen. Desværre viste det sig, at en del af huset var blevet ødelagt, da man første gang anlagde motorvejen i 1960'erne, hvorfor det ikke er muligt at fastslå den totale længde. Husets bredde var 6,4 m, og det var bevareret i en længe på godt 13 m. Sammenlignet med andre samtidige huse med samme bredde, for eksempel et velbevaret hus

udgravet ved Sigersted sydvest for Ringsted, har længden dog nok været i omegnen af 20-25 m.<sup>9</sup>

Der er tale om en såkaldt toskibet bygningskonstruktion, det vil sige et langhus, hvor taget er båret af en enkelt række centralstillede tagbærende stolper, som opdeler huset på langs i to "skibe". Denne byggemåde gik man bort fra i starten af bronzealderen, hvor husene blev treskibede, altså båret af to rækker tagbærende stolper. Gravhøjen havde beskyttet huset godt. De tagbærende stolper er relativt kraftigt funderet i undergrunden, med o. 50 cm dybde [FIG. 7]. Vægforløbet kende-



tegnes ved lettere funderede stolper på 15-20 cm. Den bevarede vestgavl karakteriseres ved et jævnt buet forløb. En særlig konstruktionsdetalje er, at vægstolperne ud for den midterste tagbærende stolpe er gravet lige så dybt ned som den tagbærende konstruktion. De skal formentlig opfattes som en del af den bærende konstruktion, og markerer muligvis også husets indgange. Det sidste indikeres af to eventuelle færdselslag i form af aflange, uregelmæssige plamager, der lå umiddelbart uden for vægforløbene på hver side af huset. Disse færdselslag består af kulturmateriale, jokket ned i den grusede/lerede undergrund.

Der var ikke arkæologiske fund i huset, som kan bidrage til at fastslå alderen. Imidlertid fandt vi forkullede frø fra jordprøverne i de fleste stolpehuller. Flere af disse frø er blevet kulstof 14-dateret til perioden 2000-1500 f.v.t., hvilket betyder, at huset har samme alder som højen, eller blot er lidt ældre [FIG. 4].<sup>10</sup> Sammenligner man husets grundplan med andre hustomter fra netop den periode, så er der også overensstemmelse, selv om variationen kan være ret stor.<sup>11</sup>

### **Et hus for de levende eller de døde?**

Huset under højen er altså ikke meget ældre end selve højen, og selv om det naturligvis ikke kan udelukkes, at højen er lagt henover hustomten ved et tilfælde, så er det en nærliggende tanke at søge en forbindelse mellem de to konstruktioner. Andre fund fortæller nemlig, at der nok ikke er tale om tilfældets luner. Allerede fra den tidligste del af yngre stenalder findes

eksempler på, at gravmonumenter er lagt direkte oven på hustomter. På Bygholm Nørremark ved Horsens udgravede arkæologerne i 1978 en såkaldt langhøj – forgængeren til de runde gravhøje med dysser og jættestuer. Under langhøjen fandtes flere bygninger, blandt andet et toskibet langhus på ca. 10 m længde og knap 5 m bredde. Midt i huset var anlagt en stensat grav, ikke nedgravet, men direkte på overfladen. Af den gravlagte var næsten intet bevaret, kun lidt tandemalje, som imidlertid var nok til at fastslå, at afdøde har været en person på blot 13-15 år. Mærkværdigvis lader det til, at huset har været fjernet før graven blev anlagt, da den dækkede to af de tagbærende stolpehuller.<sup>12</sup> Beslægtede fund kendes fra Damsbo på Sydvestfyn, hvor der under flere dysser fandtes spor efter toskibede langhuse. Under langdysen A2 kunne et forløb tydeligt udkrystalliseres: huset var brændt ned, tomten efterfølgende pløjet med ard, dernæst blev dyssen bygget henover.<sup>13</sup> Dermed tegner sig et mønster af langvarige ritualer, opdelt i flere stadier, omkring begravelsen af datidens døde.

Tilsvarende ser det ud hele 2.000 år senere, i tiden hvor huset og højen ved Trekroner blev opført. Således kendes eksempelvis Diverhøj på Djursland, hvor der fandtes tre toskibede huse fra sen yngre stenalder, efterfulgt af ardspor, dækket med et gravmonument i flere faser.<sup>14</sup> Skikken kan følges ind i ældre bronzealder, for eksempel ved Trappendal nær Kolding og Hyllerup nær Slagelse, hvor begge steder er udgravet treskibede langhuse, dækket af gravhøje.<sup>15</sup> Et lignende, men udateret fund, kendes fra Hovstien ved Borup.<sup>16</sup> Den mest vel-

lignende parallel er dog nok det førnævnte fund ved Sigersted. Her udgravede Nationalmuseet i 1998-99 en lokalitet, hvor der blandt andet blev fundet en nedpløjet gravhøj. Under højen lå resterne af et velbevaret toskibet langhus, 20,5 m langt og 6,25 m bredt, samt tre begravelser. Huset er kulstof 14-dateret til 16/1500 f.v.t. på baggrund af et trækulsfragment, og er dermed lidt yngre end huset fra Trekroner.<sup>17</sup>

### Skygger af ritualer

Selv om det ikke kan udelukkes, at gravhøje af og til er anlagt tilfældigt over en ældre bebyggelse, så tegner der sig efterhånden et billede af visse forestillinger omkring døden. Taler vi om tidlig yngre stenalder – men det er altså 2.000 år tidligere – så har den engelske arkæolog Ian Hodder udviklet den tanke, at gravmonumenterne var en aktiv del af bebyggelsen, så de på sin vis skal opfattes som huse.<sup>18</sup> Gravhøjene kunne ligge iblandt husene, de rodfæstede på den måde fællesskabet mellem de levende, og skabte en helt fysisk sammenhæng, som strakte sig længere end det enkelte korte menneskeliv. Men hvordan har dette mere konkret udmøntet sig?

Det var den franske antropolog Arnold van Gennep, der i starten af 1900-tallet formulerede begrebet "overgangsrite".<sup>19</sup> Hermed menes de ritualer, som knytter sig til overgange i menneskelivet: eksempelvis fødsel, religiøs indvielse, indlemmelse i "de voksnes rækker", indtræden i parforhold samt naturligvis – uomgængeligt for det levende – døden. Van Gennep kunne på basis af sine studier af traditionelle folkeslag se,



**FIG. 7** Profilsnit af A76, den vestligste tagbærende stolpe i hustomten. Målepinden er 40 cm.

Foto Mette Madsen 2009. Roskilde Museum.

at enhver af disse overgangsriter kunne opdeles i tre stadier, som hver især havde sine ritualer tilknyttet: 1) udskillelsesfasen, hvor det pågældende menneske fjernes fra sit oprindelige liv; 2) liminalfasen, hvor selve overgangen sker, og mennesket befinder sig i en art tomrum; 3) inkorporationsfasen, hvor mennesket etableres i den ny tilstand.

Døden er for mennesket ikke kun et spørgsmål af rent medicinsk natur – enten er kroppen levende, eller også er den død. Det er også en begivenhed af kulturel karakter, omgærdet af en mængde skikke og forestillinger; tag blot begreber som ”den sidste olie”, ”sørgeperiode” og ”gravfred”. Sådan var det også for stenaldermennesket, om end forestillingernes konkrete indhold i sagens natur var anderledes. Skal vi forsøge at koble Arnold van Genneps system sammen med denne artikels emne – for at blive klogere på huset under gravhøjen – skal fokus nok især rettes mod liminalfasen; som i dette tilfælde rummer overgangen fra levende til dødt menneske. Netop denne fase er ofte anset som særlig sårbar for den implicerede, og til tider også omgivelserne, da en art kaos hersker i tomrummet før alt falder på plads i en ny orden.

Det må antages, at når et menneske drog sit sidste åndedrag – og dermed afsondredes fra de levendes verden – så indledtes et vist ritualmønster, der skulle gennemspilles, før det pågældende menneske var indlemmet i de dødes rige. Huset og gravhøjen er elementer i denne proces, som kan forsøges rekonstrueret i ganske grove træk. Første trin må være, at det livløse legeme anbringes i et hus. Det kan være et hus,

opført til netop dette formål eller et eksisterende hus på en eksisterende boplads, eller måske blot omridset af et hus? Under alle omstændigheder er der tale om en bygning, som i grundplan ligner de levendes boliger. I denne bygning tilbringer den livløse et tidsrum af uvis varighed. Måske finder der ritualer sted, måske afventer man en forrådnelsesproces. På et givent tidspunkt bringes den livløse ud, og bygningen nedbrydes, eventuelt ved brand. Efterfølgende pløjes hustomten med ard, den livløse gravlægges og en høj anlægges over stedet. Måske er det først nu døden indtræffer og samfundsordenen genoprettes?

### Afslutning

Gravhøjen ved Trekroner var blot bevaret i 20 cm højde og kunne næppe ses på overfladen, den eller de grave, man må formode, der engang var en del af højen, fandtes ikke. Der var ingen rige gravgaver, og hustomten under højen var kun delvist bevaret. På den måde betragtet er det intet sensationelt fund.

Men ethvert arkæologisk fund er en brik i en større helhed, en brik, som kan hjælpe med at stille skarpt gennem de tåger som indhyller fortiden. Som sådan er fundet fra Trekroner med til at løfte en flig af sløret for de, til tider gådefulde, ritualer og forestillinger, der omgærdede oldtidsmenneskets død og begravelse.



-4000

-3500

-3000

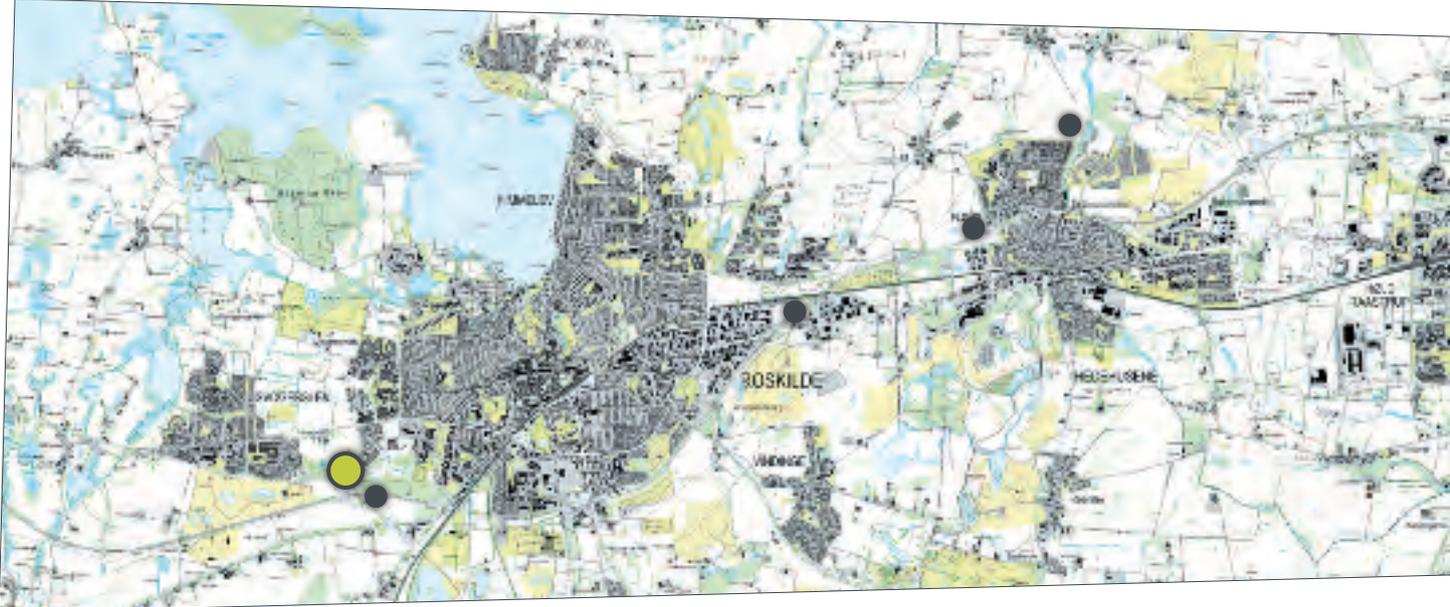
-2500

-2000

-1500

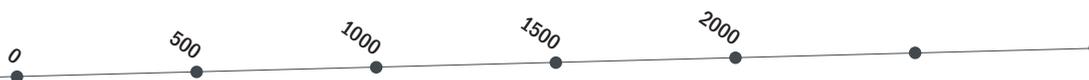
-1000

-500



# SKVATBRINKE – EN BRONZEALDERHØJ VED TILKØRSEL 14 ROSKILDE VEST

| Ole Thirup Kastholm



Det er en slidt vending blandt arkæologer, at de bedste fund gøres i museets magasiner ... Nogle gange er der naturligvis noget om snakken, men helt overordnet så ligger det i vendingen, at der udgraves så meget, som risikerer en stedmoderlig behandling, fordi tiden ikke er til at gå i dybden, eller fordi den blot går sin gang, og lader glemslens tåger lægge sig.

Et fund af den art blev gjort, da Holbækmotorvejen i sin tid blev anlagt. Strækningen fra Roskilde Vest til Kirke Sonnerup blev indviet den 22. november 1972, og under det store anlægsarbejde havde arkæologerne to år tidligere udgravet en nedpløjet gravhøj, som lå i vejen for tilkørslen fra den nuværende Lindenborgvej [FIG. 1]. Denne bog var en oplagt mulighed til at genåbne de gamle fundkasser, som i dag befinder sig i Nationalmuseets magasiner.<sup>1</sup>

## Skvatbrinke

Landskabet mellem Svogerslev og Roskilde kendetegnes ved de mange små bakker og højedrag, som buler op mellem lavere engområder og naturlige vandhuller. Fra de højeste punkter synes landskabet at åbne sig mod nord, mod Roskilde Fjords inderste vande, og man ser helt til Eskilsø [FIG. 2]. Da hovedvej A4 blev anlagt sydvest om Roskilde i 1950'erne, gennemskar den et af disse højdepunkter, som blandt lokale var kendt under det pudsige navn "Skvatbrinke".<sup>2</sup> På bakkens flade top, ca. 53 m over havet, lå en udpløjet, lettere aflang forhøjning, som måtte antages at være resterne af en gravhøj. På det ældste matrikelkort fra 1803 ses også ganske tydeligt signaturen for en høj netop hér. Den var imidlertid ikke registreret som fortidsminde, og da motorvejsanlægget endegyldigt

1941/42  
 Journalberetning  
 Arbeidsforholdene  
 Skandinaviske L. 2288 3001 31.  
 201. 091 20 12 91  
 Udgivet af  
 Hønefoss Tidende (R)  
 2 3 061, 071



## Sjældent gravfund

BOKSTAV  
 I sidste uges udgave af Journalberetningen er der medtaget en sjældent fundet grav, som er blevet opdaget af en af de arbejdere på den kommende møllekomplekser mellem Hønefoss og Skjerve.  
 Møllekomplekset er stort. Det er var 170 meter, når det er færdigt, og det er det største i Norge. Der er allerede bygget 100 meter af det, og der er flere hundrede arbejdere på stedet.  
 De arbejder på at bygge en stor dam, som vil give vand til de mange møller. Det er en stor arbejdsopgave, som kræver meget arbejde og penge.  
 Ved det fundne grav er der fundet en stor mængde guld og sølv. Det er et sjældent fund, som er blevet opdaget af en af de arbejdere på stedet.  
 Fundet er blevet opdaget af en af de arbejdere på stedet. Det er et sjældent fund, som er blevet opdaget af en af de arbejdere på stedet.





**FIG. 1** Udklip fra Roskilde Tidende fra den 29. oktober 1970.  
Nationalmuseets arkiv.

**FIG. 2** Udsigten mod nord fra der, hvor bronzealderhøjen engang lå.  
Foto Ole Kastholm 2011. Roskilde Museum.

**FIG. 3** Udgravningen 1970. Det udgravede område ligger umiddelbart t.h. for personen. Set fra øst.  
Nationalmuseets arkiv.

**FIG. 4** De to stensatte gravrum er blevet blotlagt, 1970. I grav A (t.v.) ses rester af kistetræ over sværdet, i grav B ses knoglerester i vestenden. Set fra øst.  
Nationalmuseets arkiv.

truede stedet, besluttede den daværende Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning at undersøge sagen nærmere.<sup>3</sup> Og ganske rigtigt: efter en måneds udgravning i efteråret 1970, kunne det konstateres, at der var tale om en gravhøj med en dobbeltbegravelse fra ældre bronzealder.<sup>4</sup>

Vi har i den foregående artikel set, hvor ødelagt en gravhøj kan være, når ploven har taget sin del. Ved Skvatbrinke stod det heldigvis ikke helt så slemt til, om end højen må siges at have tabt den monumentale fremtoning, som menneskene i bronzealderen havde tiltænkt den – nu fremstod den blot som en jævnet bule på ca. 20 m udstrækning og knap 1½ m højde, lettere afgravet mod vest og delvist ødelagt af hovedvejens gennemskæring mod syd, samt af en arbejdsvej, som entreprenørerne nåede at etablere, før arkæologerne kom til [FIG. 3].

Ved en gravemaskines hjælp arbejdede arkæologerne sig ned i højen, og allerede under nutidens pløjelag traf man i højens vestlige del på en stensætning, der skulle vise sig at gemme på de gravlagte – her måtte skovl, spade og graveske i sving.

### Hvad højen skjulte

De afdøde, som højen var sat til minde over, var lagt i hver sit rum i en samlet stensætning [FIG. 4]. Stensætningen var 4,2 m lang og 3,3 m bred og orienteret i retning vestnordvest-østnordøst. De to gravrum havde samme orientering og var tydeligt anlagt samtidig på en sammenhængende, stenbrolagt flade, adskilt af en stenvæg. Lad os se nærmere på indholdet i de to grave, som blev benævnt A og B.

### Grav A

Grav A var den største af de to med sit rum på ca. 2,5x0,5 m. I dette rum havde været nedsænket en kiste af træ, sat på det brolagte gulv. Kistelåget havde været dækket af sten, der nu lå i uorden i gravrummet efter at være faldet ned, da træet mørnede. Selve kisten var der kun ganske lidt tilbage af og var nærmest en sortbrun, tørveagtig masse. Der var imidlertid nok tilbage til at konstatere, at kisten formentlig havde været opbygget af skaller fra egetræ – altså den yderste del af stammen med bark på den ene side.<sup>5</sup> Måske har det været meningen at efterligne de kister af udhulede egetræstammer, som kendes fra adskillige af bronzealderens gravhøje. I vores tilfælde vendte barksiden dog nogle steder indad, andre steder udad. I bunden af kisten fandt man spor af, hvad der formentlig er resterne efter den kohud, som svøbtes om den døde, og som kendes fra så mange andre bronzealdergrave.

Af den døde selv var der næsten intet tilbage – kun lidt tandemalje, der er den sværest nedbrydelige del af menneskekroppen. Ud fra størrelse og slid var der tale om en 20-30-årig person. Yderligere informationer om køn og helbredstilstand kunne det sparsomme materiale ikke fravristes.<sup>6</sup> Men det kunne fastslås, at den døde havde ligget med hovedet i vest.

I kisten fandt man også rester af gravgaver [FIG. 5]. Størst var et bronzesværd, dog dårligt bevaret – grebet var helt væk – længden er knap 63 cm, men oprindeligt har sværdets fulde længde været over 70 cm. På klingens fandt man spor efter sværdsmeden, som var udført i træ, beklædt med læder [FIG. 6].

Sværdet har været anbragt langs den gravlagtes venstre side, ud for brystkassen.

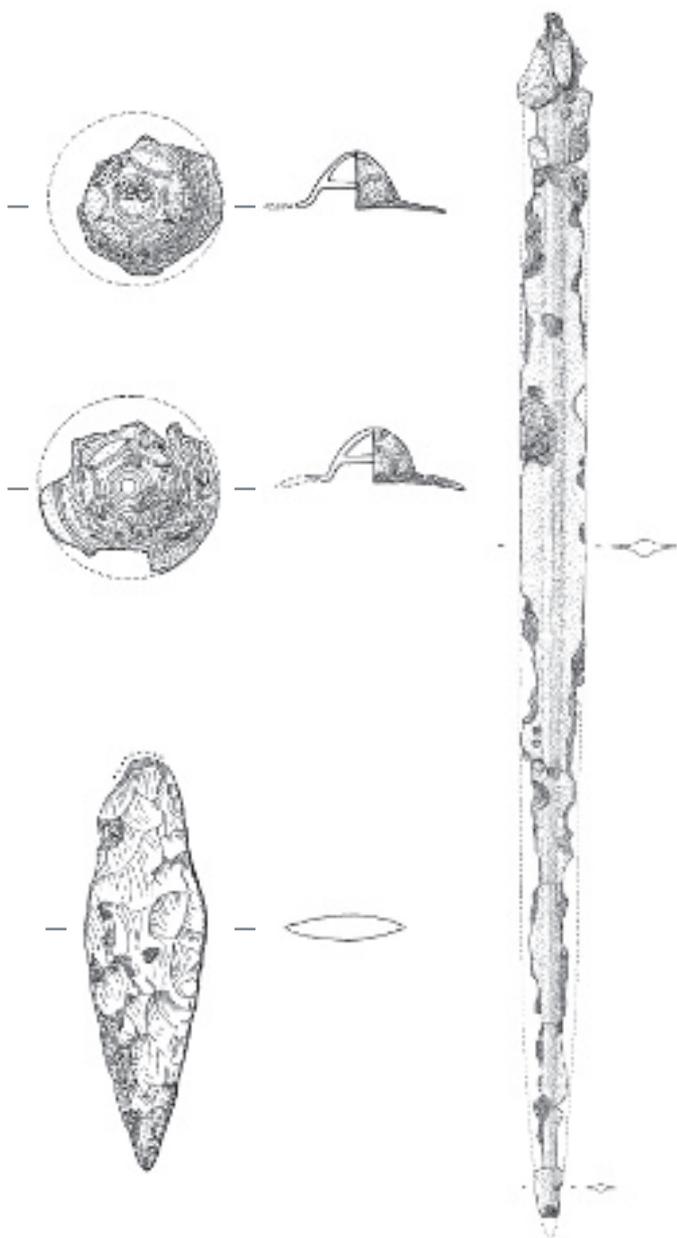
Sværdet er en hyppig gravgave i mandsgrave. Under sværdet lå to smykkeplader af bronze, såkaldte tutuli (eller tutulus, hvis der kun er én); det er små, cirkulære hattelignende genstande, der har været en del af både mænd og kvinders dragter, og som ofte forekommer i bronzealderens grave. I mandsgrave finder vi typisk tutuli i to eksemplarer, mens antallet i kvindegravene kan være højere. Smykkepladerne synes ikke at have haft nogen praktisk funktion – for mændenes vedkommende har de sandsynligvis siddet på koftens skulderstropper eller som en del af sværdophænget, og for kvindernes nok som pynt på dragten.<sup>7</sup>

### Grav B

Denne grav bestod af et lidt kortere rum, ca. 2,2x0,6 m, hvori der var spor efter en kiste af samme art som i grav A. Også her var barksiden nogle steder vendt indad, andre steder udad. I denne grav var der ikke spor efter koskind, men det kan være helt nedbrudt.

Den dødes krop var meget nedbrudt, dog var enkelte knogler bevaret: rester af kraniet, arme og skulderparti samt tandemalje. Kønnen lod sig heller ikke her fastslå, mens alderen blev anslået til mellem 20 og 40 år.<sup>8</sup> Den døde lå udstrakt på ryggen med hovedet i vestenden, overarmene ned langs kroppen og underarmene lagt op på brystet.

Denne person var ikke gravlagt med gravgaver af bronze – i hvert fald var de ikke bevaret. Derimod lå i venstre side ved

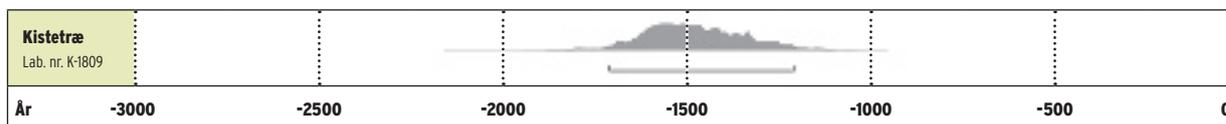


**FIG. 5** Inventaret fra de to grave. Bronzesværd og tutuli fra grav A, henholdsvis målestok 1:4 og 1.2. Ildslagningsten fra grav B, målestok 1:2, bemærk sporene efter organisk materiale. Tegning Ole Kastholm.

**FIG. 6** Fundæske med de bevarede fragmenter af sværdets træskede. Foto Ole Kastholm.

**FIG. 7** Resultat af kulstof 14-dateringen.

Kalibreret med OxCal v4.1.7. (© Bronk Ramsey 2010)  
med data fra Reimer *et al.* 2009.



48

bæltstedet resterne af en læderpung. Pungen, der var om-dannet til et mørkt, organisk materiale, viste sig at rumme en dolkformet ildslagningssten af flint og en mængde ned-brudt svovlkis – værktøjer til at slå ild med [FIG. 5]. Sådanne ildslagningsæt forekommer i en del af ældre bronzealders mandsgrave, for eksempel graven fra Hvidegaard ved Kongens Lyngby, hvor en fin dolkformet sten var syet ind i tarm-skind, så kun ”hovedet” var frit; det var den ende, man slog ild med.<sup>9</sup>

### Mellem gravene

De to gravrum var adskilt af en 30 cm bred stensat væg. I væg-gen blev der fundet trærester af samme art som kisterne – det kan betyde, at de to grave var dækket af ét og samme låg. Man

fandt desuden et organisk materiale, som man antog var rester af tang. Det lyder måske fantasifuldt, men tang omkring gra-vene er ikke uden fortilfælde – hvad det kan betyde, vender vi tilbage til senere (se boks).

Enkelte af stenene i gravenes stenopbygning var forarbej-det. En hovedstor sten bar et såkaldt ”skåltegn”, en skålfor-met, cirkulær fordybning på ca. 4 cm i diameter og 0,3 cm dyb. Skåltegnet er den ældste og mest udbredte form for hel-leristning i Danmark, og menes at være et frugtbarhedssym-bol. Det kan ikke afgøres om skåltegnet har relation til gra-vene, eller om stenen blot er tilfældigt anvendt. Det samme gælder de to kværnsten, der ligeledes var i stenopbygningen – en ”løber” såvel som en ”ligger” – fra en skubbekværn. Til-stedeværelsen af de forarbejdede sten betyder imidlertid, at

indsamlingen af byggematerialer i et eller andet omfang har fundet sted inden for bebyggede arealer.

### Gravenes alder

Allerede under udgravningen var det klart, at man stod over for en gravhøj fra ældre bronzealder. Det kunne hurtigt snævers ind til bronzealderens periode II, der strækker sig fra ca. 1500-1300 f.v.t. Det er især de små tutuli fra grav A, der har betydning for at præcisere dateringen. De er begge såkaldte bukkeltutuli udsmykket med et stjernemønster, der omkranser buklen samt geometriske zigzaglinjer på foden, som blev anvendt i netop denne periode. En kulstof 14-analyse synes at bekræfte denne datering, dog med en ret bred margin [FIG. 7].<sup>10</sup>

Således har de afdøde altså ligget der i mere end 3.000 år: i hver deres ret groft byggede kiste; den ene svøbt i skindet fra en ko, med våben og pynt, ikke mere end 20-30 år gammel, den anden gravlagt med sit fyrtøj i en alder mellem 20 og 40 år. Ud fra gravgaverne at dømme er de begge mænd, men skeletterne er desværre for nedbrudt til, at naturvidenskaben kan bekræfte denne antagelse. Aldersmæssigt bliver vi ikke meget klogere, ud over at de begge er voksne – de kunne såmænd være nogenlunde jævnaldrende, som brødre, men de kunne også være som far og søn. Imidlertid er det sikkert, at gravene er anlagt samtidigt. Det er altså en dobbeltgrav – det er i sig selv en sjældenhed i ældre bronzealder – og det må vel antages, at de døde har haft et fællesskab af biologisk eller social art.

### Gravhøjen

Et af den ældre bronzealders kendetegn er de store gravhøje, hvor gravlæggelsen nu – i modsætning til dysserne og jættestuernes stensatte gravkamre med mange gravlagte – oftest fandt sted enkeltvis, i kister lavet af udhulede stammer eller af planker. I Danmark kan 4.000-5.000 tusind gravhøje med sikkerhed henføres til ældre bronzealder, men da mange høje ikke er dateret, er det reelle antal nok langt højere, og det anslås, at der oprindeligt har været bygget op mod 50.000 gravhøje i denne periode alene.<sup>11</sup>

Gravhøjen som monument er en mere kompleks størrelse end blot en bunke jord. Den var opbygget af stablede tørv med græsset vendt nedad – et større landområde måtte således "skrælles", når en gravhøj skulle opføres. Højen blev dernæst omkranset med et gærde af store, oprejste sten.

I bronzealderhøjen er til tider helt særlige bevaringsforhold, især når det gælder en række gravhøje på den sydlige halvdel af den jyske halvø. Højens inderste del – højkernen – er kendetegnet ved at være iltfattig og vandmættet, mens det omgivende højfyld er tørt og rigt på ilt. Dette betyder, at forrådnelsesprocessen i graven næsten sættes i stå, og at den gravlagte med sit gods er usædvanligt velbevaret. Derfor er vores signalement af ældre bronzealders mennesker, deres dragter og deres gravgaver uhyre detaljeret. Nationalmuseet rummer en meget fin samling af disse såkaldte "egekistegrave" – de er på internationalt plan helt enestående fund med Egtvedpigen som den mest kendte. Desværre var Skvatbrinke en medtaget

gravhøj, og disse fantastiske bevaringsforhold var ikke længe til stede. Højens struktur sås dog endnu ved udgravningen, som en linseformet græstørvosopbygning, hvor vegetationssiden kunne ses som en tynd, mørk stribe [FIG. 8].

I selve højfylden fandtes rester af enkelte flintredskaber, blandt andet et fragment af en økse, en flækkekniv samt en pilespids. Der er givetvis ikke tale om bevidst anbragte genstande, men sager, som er fulgt med, da tørven til højen blev skåret. Stensætningen om højens rand fandtes ikke, men enkelte steder sås aftryk efter randstenene, som i tidens løb er blevet røvet til andet formål eller har været til gene for ploven. Mens den klassiske bronzealderhøj var cirkulær i grundplan - en rundhøj - så var Skvatbrinke tilsyneladende en langhøj. På det ældste matrikelkort fra 1803 ses højen angivet som en markant aflang signatur, hvor områdets andre gravhøje er cirkulære. Aflange høje var en sjældenhed i ældre bronzealder, og på landsplan kan blot tælles en snes stykker.<sup>12</sup>

Langhøjene viser sig til tider at være to sammenbyggede rundhøje, som det var tilfældet ved Muldbjerghøjen nær Ringkøbing.<sup>13</sup> Om det også er tilfældet ved Skvatbrinke må stå hen i det uvisse, da den sydlige del af højen allerede længe før udgravningen var ødelagt af den eksisterende landevej.

### Under højen

Det viste sig, at gravhøjen lå over et lag af brændt materiale, tilsyneladende brændte strå, der nu tegnede en tynd sort stribe. Det må være sporene efter en markafbrænding

umiddelbart før højen blev opført. Brandlaget dækkede den årtusinder gamle markoverflade, hvori man havde pløjet - sporene efter datidens plov, arden, sås ridset på kryds og tværs i den lerede undergrund. Det stod imidlertid klart under udgravningen, at der kun havde været pløjet én gang før højen blev opført. Det var i øvrigt påfaldende, at der i undergrunden var mange større sten, mens pløjelaget næsten kun rummede mindre sten. Formentlig har man indsamlet de større sten på marken, angiveligt til brug for de stenopbyggede grave i højen.

Ardspor forsejlet under gravhøjene er et velkendt fænomen for arkæologerne. Et tilbagevendende spørgsmål er, hvorvidt der er tale om almindelige spor efter landbrug, eller

#### Den våde grav

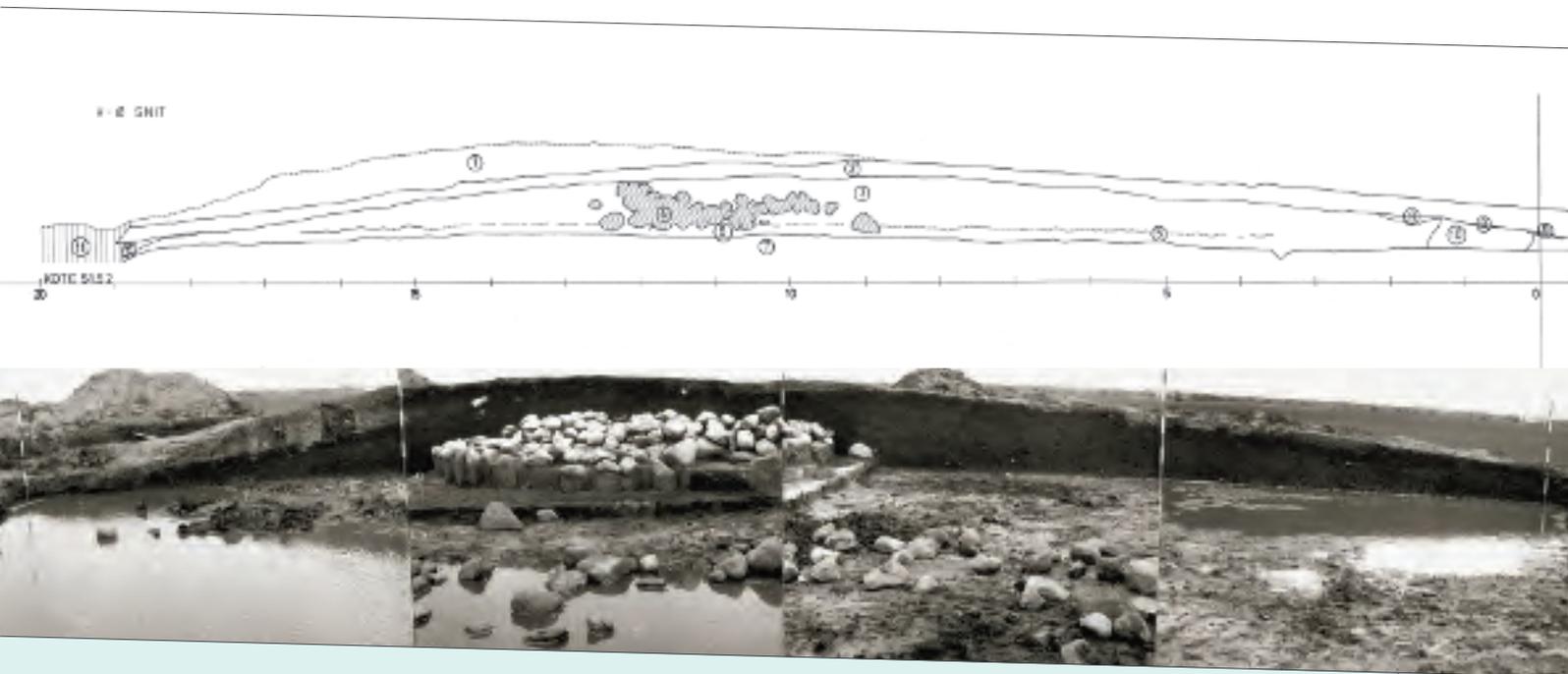
Den fysiske årsag til de usædvanligt gode bevaringsforhold skal findes i højens konstruktion. Den opføres af tørv i to tempi. Først opbygges den indre høj over den eller de gravlagte, dernæst gennemvædes tørven med vand, og den ydre høj bygges ud over. Denne byggemåde afstedkommer, at nedbrydningen af det organiske materiale (tørven) accelereres, og i løbet af så kort tid som et par uger har denne biologiske proces opbrugt al ilt i kernen. Samtidig sker der en ud-

fældning af tørvens naturlige jernindhold, som danner en centimetertyk jernkappe i zonen mellem den våde og den tørre høj samt i bunden. På denne forunderlige vis omslutes og forsejles højens vandmættede indre af jern, og tiden sættes i stå. Perforens kappen, vil nedbrydningsprocessen genoptages.

Arkæologerne har blandt andet fået belyst dette ved udgravningen af den fredede Skelhøj ved Kongeåen i 2002-2004.<sup>14</sup> Men også i beretnin-

FIG. 8 Profilet gennem højen, 1970.

Tegning og sammensat foto. Nationalmuseets arkiv.



gerne om 18/1900-tallets udgravninger i bronzealderens gravhøje, fortælles om vand, der fossede ud, når kernen til højens indre blev gennembrudt. Således "udvældede en forbausende Mængde Vand, der var ganske klart", da arkæologen Vilhelm Boye i 1891 udgravede egekisterne i Guldhøj ved Kongeåen.<sup>15</sup> Og historieskriveren Saxo fortæller o. 1200 følgende sælsomme tildragelse som en bande af gravrøvere oplevede, da de var i færd med at plyndre en gravhøj: "... men

de blev pludselig slagne af Skræk og opgav deres Forehavende. Det syntes dem nemlig, som der pludselig fra Højens Top, som de havde gravet igjennem, brød en vældig brusende Vandstrøm frem, der med den voldsomste Fart overskyllede Markerne nedenfor og rev alt med, hvad der kom i Vejen for den. Forskrækkede over dens Voldsomhed kastede de deres Hakker og tog Flugten til alle Sider i den Tro, at det frembrydende Væld vilde rive dem bort med sig, i Fald de længere

vedblev med deres Forehavende."<sup>16</sup> Fremgangsmåden ved højbyggeriet i ældre bronzealder har således været virkningsfuld selv efter årtusinder. Det helt store spørgsmål er her, hvorfor menneskene gjorde sådan - kendte de til konsekvenserne, at den afdøde ville blive fysisk bevaret? Eller er der tale om en utilsigtet følgevirkning af ritualer omkring højbyggeriet?<sup>17</sup> Det er i sagens natur ikke muligt at svare endegyldigt på. Noget tyder imidlertid på, at vandet i højen dels er et produkt

af specifikke ritualer omkring gravlæggelsen, dels symboliserede dødsrejsen. At det våde element havde betydning ved begravelsen ses også i en række bronzealdergrave, især fra de østdanske øer, hvori der lå tang - ældre bronzealderens jordfæstegrave kunne være dynget over med tang, mens yngre bronzealderens urner til tider var indhyllet i det. Selve den udhulede stammekistes lighed med stammebåden kan også opfattes som et symbol på en sørejse til det hinsides.<sup>18</sup>



5 CM

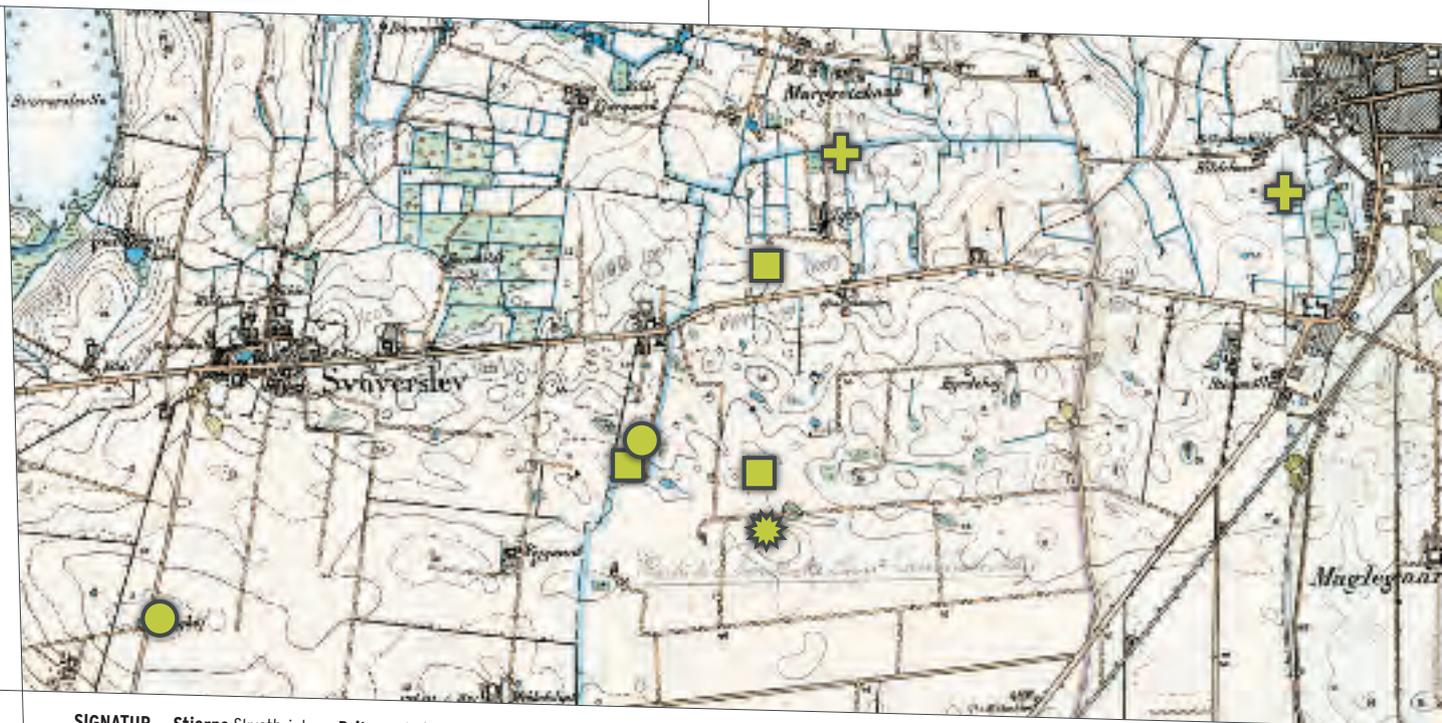
**FIG. 9** Kendte lokaliteter fra ældre bronzealder inden for to km omkreds af Skvatbrinke vist på de Høje Maalebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet.

Tegning Roskilde Museum. Baggrundskort © Kort- & Matrikelstyrelsen.

**FIG. 10** Fragment af bælteplade fundet øst for Svogerslev.

Foto Ole Kastholm.

52



**SIGNATUR** Stjerne Skvatbrinke Prik gravhøje Firkant bopladser Kryds løsfund

om arden har været i brug specifikt ved højens anlæggelse, enten som en planering, eller opskæring af tørven, af helt praktisk art eller som en rituel pløjning. Formentlig udelukker det ene ikke det andet, den rituelle praksis kan næppe afsondres fuldstændigt fra menneskets fornuftbestemte handlinger. I den virkelige verden vil begreberne være uløseligt sammenfiltrede.<sup>19</sup> Bronzealderhøjene findes oftest i datidens bebyggede områder, og derfor er det som udgangspunkt også sandsynligt, at de er anlagt på dyrkede arealer. Det er foreslået, at gravhøjene i sig selv markerer indvindingen af nyt agerland, og at den tørv som de bygges af, er et produkt af rydningen. Den stride græstørv måtte fjernes, før jorden kunne dyrkes. På den måde er højbyggeriet en sammensmeltning af praktiske og rituelle omstændigheder.<sup>20</sup>

### **Skvatbrinke i omgivelserne**

Men hvor kom de så fra, de døde i højen? Det er et spørgsmål, som aldrig kan besvares endegyldigt. Men vi kan nærme os svaret ved at stille et andet spørgsmål: hvad skete der i højens nærhed i ældre bronzealder?

De hidtil kendte arkæologiske fund fra denne periode samler sig fortrinsvis i områderne nord og nordvest for Skvatbrinke. Det er generelt spredt fægtning, og i øvrigt påfaldende, at der intet kendes fra området syd for gravhøjen. Inden for en rækkevidde på ca. to km fra højen kan i alt tælles seks relevante fundlokaliteter [FIG. 9].

To fund i periferien mod nord og nordøst er enkeltfund: en ornamenteret bronzeøkse, dateret til 1700-1500 f.v.t. samt en bronzedolk fra 1500-1300 f.v.t.<sup>21</sup> Der kan være tale om ofrede genstande, eller måske stammer de fra ødelagte gravhøje. Mod vest, ved Lyngageren, er der udgravet en gravhøj, nogenlunde jævn gammel med Skvatbrinke.<sup>22</sup> Og et fragment af en såkaldt bælteplade – fra kvindedragten – fundet umiddelbart øst for Svogerslev vidner antageligvis om, at der også her engang lå en gravhøj [FIG. 10]. Nær dette sted blev desuden udgravet flere nedgravninger med potteskår fra bronzealderen.<sup>23</sup> I Kristiansmindeudstykningsområdet lidt mod nord blev der desuden udgravet kulturlagsrester, som muligvis stammer fra ældre bronzealder.<sup>24</sup>

Det nærmeste fund af interesse ligger imidlertid blot et pyleskud mod nord. Det er lokaliteten Flengemarken, hvor Roskilde Museum i 2001-2002 har udgravet dele af en nedlagt middelalderlandsby. I den forbindelse fandt man langt ældre arkæologiske spor: tre nedgravninger med potteskår, som kan dateres til ældre bronzealder, formentlig perioden o. 1500-1300 f.v.t.<sup>25</sup>

Selv om der ikke fandtes spor efter datidens bygninger, så er potteskårene vidnesbyrd om, at mennesker boede her, da gravhøjen blev anlagt. Husene kan være helt ødelagt i dag, eller blot befinde sig udenfor det undersøgte område. – Mon ikke det var herfra, at de efterladte dengang i bronzealderen havde udsigt til deres afdøde slægtninge i højen?

-4000

-3500

-3000

-2500

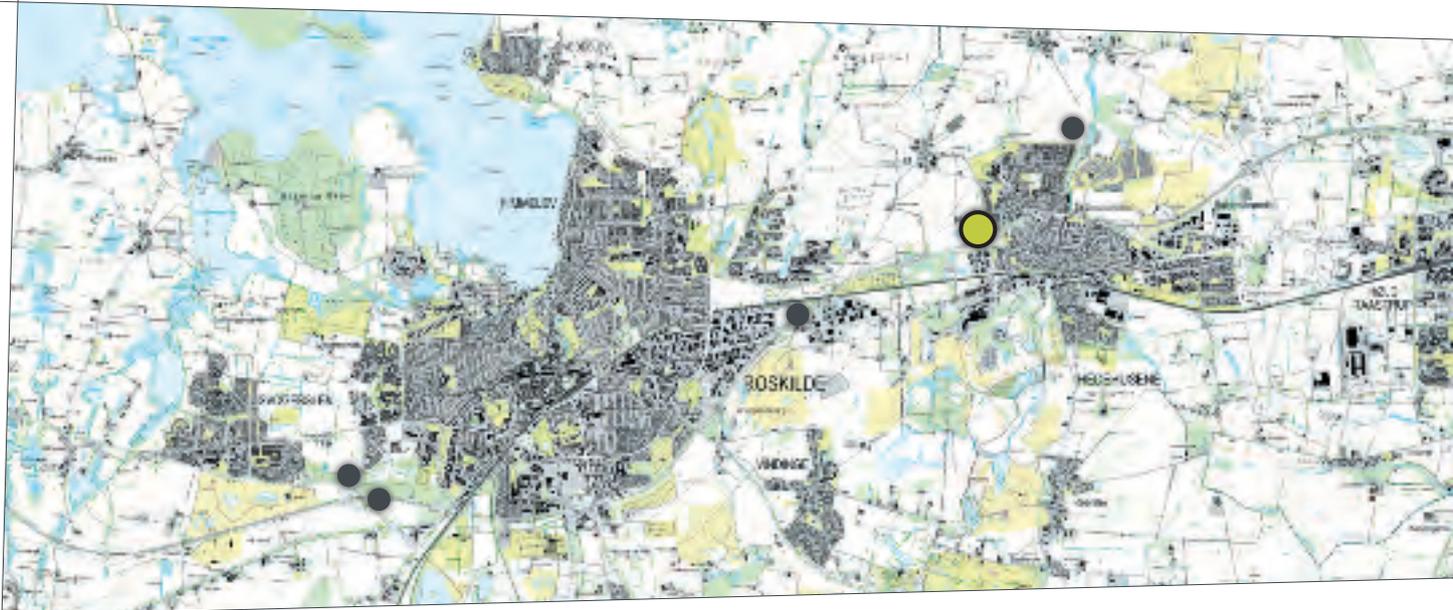
-2000

-1500

-1000

-500

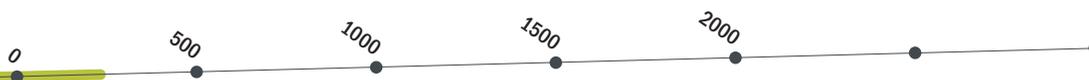
54



# FLØNG

## – ET GODT STED AT BO

| Lotte Reedtz Sparrevohn



Umiddelbart nord for den nye overskæring ved Vesterled i Fløng, der i dag leder bilerne til og fra motorvejen lå der omkring Kr. fødsel en enlig gård. Stod man ved gårdens hovedhus og så mod syd, fandt blikket et udbredt moseområde. Mod vest lå omegnens højeste punkt, ca. 30 m over havets overflade, blot 100 m fra huset, og der var vidt udsyn over det omgivende landskab. Gården var ikke den første på stedet og heller ikke den sidste. I århundrederne før og efter Kr. fødsel lå der tre gårde på dette sted. Allerede dengang kunne området ved Fløng danne rammen om et helt liv.

### Tre gårde

Udgravningen begyndte en lun forårsdag. Efterhånden som gravemaskinen nåede ned gennem jordlagene dukkede ad-

skillige stolpehuller frem (se boks 2). De skulle vise sig at stamme fra tre langhuse.<sup>1</sup> Stolpehullerne fra hvert hus lå imellem hinanden, så der var ikke meget at være i tvivl om: der var tale om huse, som må have ligget der på skift. Der var kun spor efter de tagbærende stolper, og det er derfor ikke til at sige, hvor store husene var, og hvordan de var konstrueret. Ét er dog sikkert: to af langhusene har været så små, at det for de fleste moderne familier ville være en svært utilfredsstillende bolig [FIG. 1].

Det første hus på stedet blev kaldt hus 2.<sup>2</sup> Huset har haft fire par tagstolper, og hvis vi antager, at der har været ca. 1,5 m fra tagstolperne ud til væggen, har der været et grundareal på 63 m<sup>2</sup>. Det næste hus på stedet, hus 3, var blot en anelse større. Huset havde i lighed med hus 2 fire par tagstolper, og var ca. 66 m<sup>2</sup>



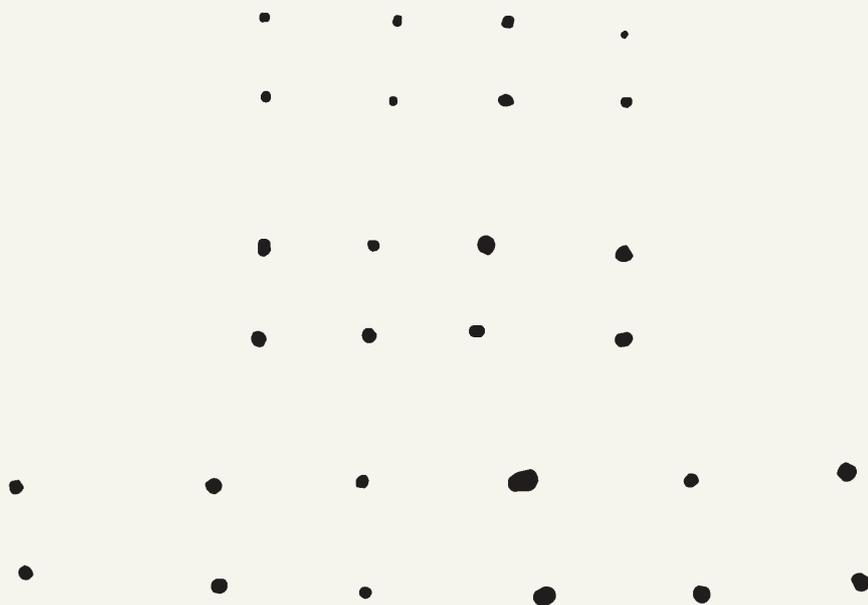
**FIG. 1** Plan over bopladsen ved Vesterled.  
Tegning Kroppedal Museum.

**FIG. 2** Oversigt med hus 2, 1 og 3 i grundplan. Målestoksforhold 1:200.  
Tegning Kroppedal Museum.

**SIGNATUR** Blå hus 1 Gul hus 2 Sort hus 3 Grøn lertagningsgruber Rød kogestensgruber

stort. Hus 2 og 3 daterer vi arkæologisk til førromersk jernalder, perioden mellem 500 og 1 f. Kr.<sup>3</sup> Husene har efterladt omtrent ens spor, og vi må antage, at de har været næsten identiske.

Det største af husene, hus 1, havde derimod seks par tagstolper. Hvis vi igen antager, at der har været ca. 1,5 m fra tagstolperne og ud til væggen og gavlen, har huset været ca. 25x6 m og dermed 150 m<sup>2</sup> stort. Det adskiller sig fra de to andre huse ved et længere spænd mellem tagstolperne, både på langs og på tværs af huset (se boks 1). Kulstof 14-analyser



peger på en datering til romersk jernalder, muligvis ældre romersk jernalder mellem år 1 og år 200 e. Kr.<sup>4</sup> [FIG. 2].

Sammenligner vi de tre langhuse, ser det altså ud til, at den slægt, der beboede gårdene, gradvist fik bedre levevilkår – hvis vi vel at mærke forudsætter, at et større hus er udtryk for større overskud og øgede ressourcer.

Fragmenter af lerkar, fundet i bopladsens gruber, kan generelt henføres til ældre jernalder. De fleste kan dateres til førromersk jernalder, og der er en enkelt hank med et rektan-

gulært tværsnit, der sandsynligvis stammer fra et lerkar fra ældre romersk jernalder. Det stemmer godt overens med den typologiske og naturvidenskabelige datering af husene. Det er formentlig ikke helt tilfældigt, at husene blev opført præcis det samme sted. Vi kan formode, at det foregående hus eller hustomten var synlig, eller i det mindste i nogenlunde frisk erindring, da man opførte næste fase af gården, og alle tre bopladsfaser kan da være begrænset til et par generationer eller tre omkring Kr. fødsel.



### Et simpelt liv

Der er ikke grund til at antage andet end, at alle tre gårde var beboelseshuse. Gårde i ældre jernalder kan have bestået af et enkelt lille langhus med plads til både folk og fæ. Det er dog usikkert om husdyrene havde plads i langhusene ved Fløng, da der ikke var spor efter en stald. Der kan også have været småbygninger tilknyttet gårdene, der ikke har efterladt sig spor i jorden. Andre eksempler på gårdsenheder fra samme periode viser spor efter flere samtidige bygninger.<sup>5</sup>

I stolpehullerne blev der fundet forkullede korn og ukrudtsfrø. Der er tale om et meget lille antal korn og frø, og de kan ikke bruges til at sige noget om funktionsopdelingen af huse-  
ne.<sup>6</sup> Indholdet af brændt korn i jordprøverne skyldes muligvis, at man har tørret kornet over ilden for at gøre afskalningen af

kornet lettere.<sup>7</sup> Ukrudtsfrøene kan være havnet inde i husene i forbindelse med, at man har rensset og tærsket kornet. Naturligvis kan de også være indsamlet og spist. I Tollundmandens mave, det berømte moselig fra omkring 4-300 f. Kr., var der rester af en grød eller vælling bestående af korn og ukrudtsfrø.<sup>8</sup>

Store gruber i nærheden af husene fortæller om andre aktiviteter, der er foregået på bopladsen [FIG. 3]. Gruberne er formentlig lertagningshuller, hvor man gravede ler til lerklining af husene. Siden blev hullerne fyldt op med affald fra bopladsen, blandt andet bålrester i form af trækul og ildpåvirkede sten. I to store gruber på bopladsen var der lerkarskår fra mindst 14 forskellige lerkar. Dette relativt beskedne antal skal ses i lyset af, at kun en lille del af de mange kubikmeter jord, der var



**FIG. 3** En af de store gruber under udgravning. Vestegnens Amatørarkæologiske Forening Tværpilen hjalp arkæologerne med det store arbejde.

Foto Lotte Reedtz Sparrevoehn 2009. Kroppedal Museum.

**FIG. 4** Fragmenter af et stort forrådskar.

Foto Erling Pultera 2009. Kroppedal Museum.

**FIG. 5** Sikar uden bund med tætsiddende huller. Karret er 12 cm højt med let rundet bug. Det har en bunddiameter på 11 cm, og en randdiameter på 8 cm.

Foto Erling Pultera 2011. Kroppedal Museum.

i gruberne, blev udgravet. Den enkelte gårds samlede antal lerkar har formentlig været væsentligt højere end hvad fundene antyder. Det har sikkert været nødvendigt med mange lerkar i husholdningen til opbevaring og tilberedning af føde, men vi må formode at de fleste lerkar er gået til, og mange havnede nok slet ikke i gruberne.

Der er tale om rundbugede lerkar med kort eller ingen hals, og om store tønndeformede lerkar [FIG. 4]. De fleste af karrene er simple forrådskar uden ornamentik, der ikke skulle imponere, men som skulle bruges. Enkelte skår stammer fra finere lerkar, måske fra spiseskåle eller kopper, og det er også blandt dem, det eneste ornamenterede stykke findes. Det stammer fra et lerkar med to omløbende furer på bugen.



Vi ved ikke meget om, hvad kosten bestod af for bondefamilierne ved Vesterled. Fund fra stolpehuller og gruber viser, at de dyrkede hvede og byg på markerne, så grød, brød og måske øl har sikkert været basismad. Ost kan også have været en del af kosten - det er der noget, der tyder på, da der i en grube var et ituslået sikar [FIG. 5].

Sikar er lerkar perforeret med tætsiddende huller. Der findes forskellige typer af sikar. Én type har bund og hank, og ligner mest et dørsalg. Andre sikar har ingen bund og er høje og slanke. Det er et af sidstnævnte type, der blev fundet på bopladsen ved Vesterled. Det kan ikke have fungeret som en almindelig sigte, da det ikke har nogen bund. Det er derfor blevet foreslået, at sikar af denne type blev brugt til at lave ost. Med et indvendigt klæde kunne vullen løbe fra den fermenterede mælk, og tilbage i sikarret har været ost i stil med nutidens friskoste [FIG. 6]. Kroppedal Museum fik mulighed for at få foretaget en DNA-analyse af et stykke af sikarret. Håbet var at finde spor af mælkesyrebakterier, men det lykkedes ikke.<sup>9</sup> DNA'et kan dog være forsvundet med tiden, så det kan ikke afvises, at sikarrene blev brugt til ostefremstilling. Selvom vi ikke har fundet direkte beviser for det, er det sandsynligt, at der var kvæghold på gården.

Fem såkaldte kogestensgruber udenfor husene fungerede som ovne [FIG. 7]. Formentlig var en meget stor del af hverdagen helliget tilberedning af den daglige føde og behandling af fødevarerne, så de kunne opbevares. Lerkar, sikar og jordovne var en del af den proces.

**FIG. 6** Rekonstruktion af husholdningen i et jernalderhus, blandt andet ses et sikar i anvendelse.

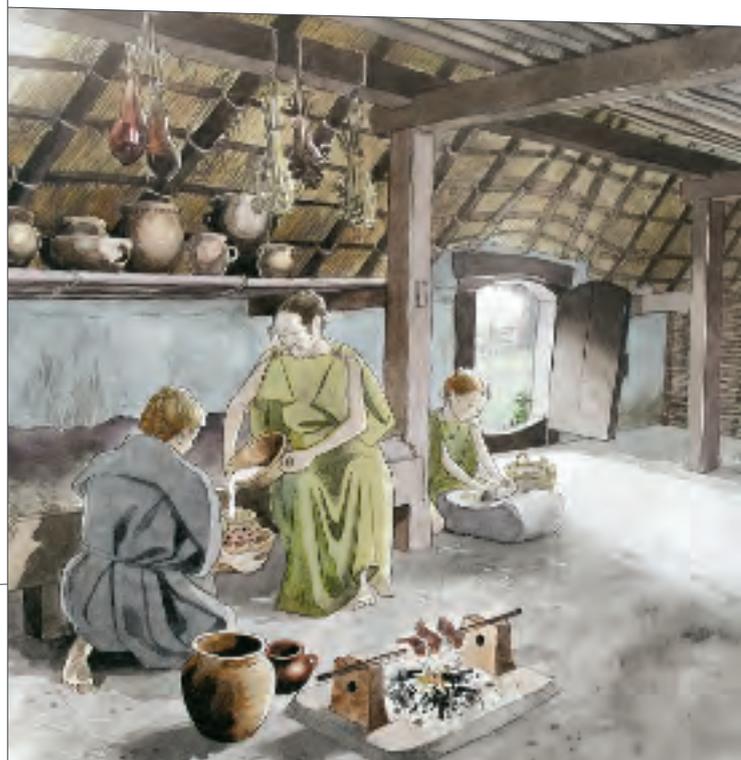
Tegning © Charlotte Clante.

**FIG. 7** Profil af en kogestensgrube. En kogestensgrube kan laves ved at fore et gravet hul i jorden med håndstore eller større sten, og tænde et kraftigt bål nede i gruben. Når bålet er brændt ned fjernes bålresterne, og man kan nu lægge en steg eller lignende i gruben, vælte stenene nedover og isolere med græstørv. Tre kvarters tid senere er stegen rosa.

Foto Lotte Reedtz Sparrevohn 2009. Kroppedal Museum.

**FIG. 8** Åbent hus på udgravningen den 28. maj 2009. Omkring 100 mennesker trodsede stærk blæst og deltog i arrangementet. Børn var inviteret til at grave med i en stor grube, hvilket uden tvivl var medvirkende årsag til at så mange mødte op.

Foto 2009. Kroppedal Museum.





61





**FIG. 9** Skelgrøfter fra historisk tid. Nogle få heldige gange kan de mørke spor i jorden forklares fra uventet kant. På udgravningen kunne der i råjorden iagttages to brede mørktfarvede spor, der løb vinkelret på mosen. Det viste sig at være spor af to parallelle grøfter, ca. 25 cm dybe. Det er muligt at genfinde markeringen af grøfterne på ældre kortmateriale (Original 1 kort (gyldighedsperiode 1805-1857)) som ejerlavskellet mellem Marbjerg og Fløng. Af kortet fremgår det, at en smal strimmel jord på et tidspunkt blev indtaget fra Marbjerg til skolen. Det skete formentlig som kompensation for, at børnene fra Marbjerg gik i skole i Fløng. Det er sandsynligvis den gamle grænse mellem Marbjerg og Fløng ejerlav, der kunne iagttages på feltet.

Foto Mette Brosolat Ohlsen 2009. Kroppedal Museum.

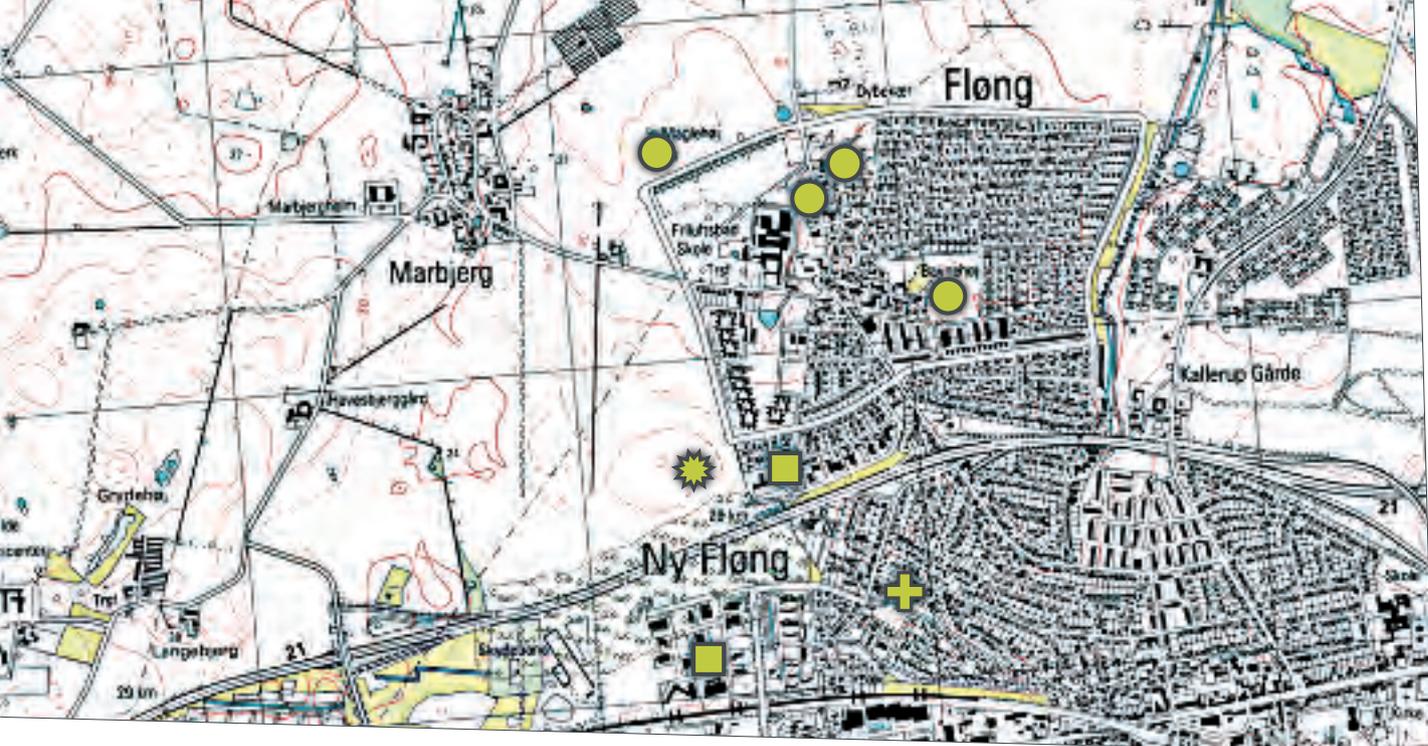
**FIG. 10** Tegning af bopladsens omgivelser med markering af ældre og yngre bopladser, gravhøje, gravplads og moseområdet syd for bopladsen.

Tegning Kroppedal Museum. Baggrundskort © Kort- & Matrikelstyrelsen.

### Hustyper og hustypologi

Tidligere mente arkæologerne, at det var på grund af kraftig nedpløjning, at der i visse tilfælde ikke var spor af vægstolperne. Men årsagen kan også være en anden. I dag ved man, at der fandtes forskellige hustyper, der var konstrueret forskelligt. Nogle huse havde vægten af taget lagt udelukkende på tagstolperne, der blev gravet meget dybt ned, mens væggen ikke blev gravet særlig dybt ned, og derfor ikke har efterladt sig spor i jorden. I andre huse blev vægstolperne ikke gravet ned i jorden enkeltvis, men sat ned i en gravet grøft, det kender man fra jern-

alderens huse i Jylland. Eventuelt blev vægstolperne sat på en bjælke, en såkaldt fodrem. I slutningen af vikingetiden begyndte man at sætte vægstolperne på sten – syldsten – som man også kender fra nyere tids bondehuse. Disse typologiske forskelle på husene kan være begrundet i kronologiske forskelle, altså at man ændrer byggeskik med tiden, men kan også skyldes geografiske forskelle. Ved at sammenligne forskellige hustyper, deres bredde og længde, samt i høj grad afstanden mellem de tagbærende stolper er det muligt at udarbejde en typologi for jernalderens huse.<sup>10</sup>



SIGNATUR Stjerne Boplad ved Vesterled Prik gravhøj Kryds gravplads Firkant boplad

### Fløng - et attraktivt område

Også i ældre jernalder var Fløng et attraktivt område [FIG. 8]. Det store vådområde syd for bopladsen var en vigtig del af livsgrundlaget. Det eksisterede helt frem til moderne tid, hvor det på historiske kort kaldes Brændemose. I dag kan det måske være svært at forestille sig, hvad man kan bruge et ufremkommeligt moseområde til, men det har været en vigtig ressource.

Så sent som ved udskiftningen af gårdene omkring år 1800, var det vigtigt, at bønderne, udover en god landbrugsjord, også fik en ordentlig moselod. Derfor blev moserne omhyggeligt udskiftet, så alle fik del i tørven [FIG. 9].

Stednavnet "Brændemose" kan have sin oprindelse i, at der har været ild i mosen, og sådan en ild kunne brænde i årevis.<sup>11</sup> Ligeså nærliggende kan navnet vel opfattes som i betydningen: et sted, hvor man kunne hente brændsel. Vi har ikke en pollenprøve fra mosen, der kan sige noget om dens tilstand i ældre jernalder. Under udgravningen var der i en fordybning i jorden bevaret en rest mørkebrun mosejord med forskellige små sneglehuse, der vidner om, at arealet tidligere var vandfyldt. Det lavvandede område er sikkert ret tidligt i oldtiden groet til med buske og træer, der kunne tåle at stå fugtigt. Træerne kunne ikke bruges til husbyggeri, men blev brugt til for eksempel hegn. Og både tørv og træ kunne brændes på bålet.

Mosen havde forbindelse med et vandløb 700 m fra bopladsen i vestlig retning. Dette vandløb fortsætter mod nord til Maglemose og videre som Maglemose Å for til sidst at ende i Roskilde Fjord. Det var sikkert muligt at pramme eller stage sig frem til Maglemose og måske med små både at nå helt frem til Roskilde Fjord, en afstand på ca. 10 km.

Det betød et udvidet ressourceområde med mulighed for fiskeri i vandløbet og fjorden. Det har vi ikke fundet egentlige beviser på, men de små fiskeknogler forsvinder meget hurtigt (og er svære at få øje på), og det er derfor sjældent, at de findes på bopladsudgravninger.

Hvis vi kigger på området i et lidt større perspektiv, kan vi gætte på, hvor slægten kom fra og hvor den fortsatte sit liv, da bopladsen blev forladt. Og hvor de blev begravet. Beboerne fra hus 2 og 3 blev formentlig brændt, når de var døde, og urnen nedsat i kanten af en af de mange gravhøje, der lå i nærheden [FIG. 10]. Det kunne være i de to nu sløjfede gravhøje, der lå omkring Soderupvej i det nordlige Fløng. Eller i de endnu eksisterende Baunehøj og Maglehøj.<sup>12</sup> Der er ikke fundet grave fra ældre jernalder i disse gravhøje, men det er velkendt, at der blev nedsat urner i højfoden på gamle gravhøje. Ellers bestod mange af gravene i ældre jernalder blot af en lav fordybning i jorden, hvor bålresterne blev lagt ned.<sup>13</sup> Sådanne grave er sjældent bevarede til i dag, fordi de er blevet pløjet væk. Da beboerne fra hus 1 døde og blev begravet, havde gravskikken ændret sig, og man var begyndt at gravlægge folk ubrændt. Det kan være sket på den anden side mosen, i sydøstlig ret-

### Farveforskelle i jorden

En arkæologisk udgravning handler forenklet sagt om, at arkæologen studerer farveforskelle i jorden. Under det øverste jordlag, mulden, ligger råjorden. Nedgravninger i råjorden ses som mørke pletter, og tagstolpehuller fra et jernalderhus vil derfor fremstå som to rækker af mørke pletter. Den mørke plet opstår, enten fordi selve stolpen er rådnet bort i stolpehullet, eller fordi brun muldjord er faldet ned i stolpehullet da stolpen blev hevet

op. Det er blandt andet indholdet af organisk materiale, der er afgørende for farven; jo mere organisk materiale, jo mørkere og brunere. Det betyder, at moderne nedgravninger er meget mørke og brune som den øverste muld. Efterhånden nedbrydes det organiske materiale, og et stolpehul fra begyndelsen af yngre stenalder kan have næsten samme farve som den lyse råjord og være meget svært at se.



Et stolpehul i profil.

Foto Lotte Reedtz Sparrevohn 2009. Kroppedal Museum.

ning fra bopladsen, hvor vi kender til en skeletgrav fra ældre romersk jernalder, der blev udgravet i 1981.<sup>14</sup> Der er dog en pæn afstand dertil, og muligvis er der en gravplads nærmere bopladsen, der endnu ikke er blevet opdaget.

500 m mod syd ad Vesterled i nærheden af jernbanen afdækkede en udgravning i 1986 en boplads med et lille treskibet langhus. På bopladsen var der flere gruber med keramikskår blandt andet fra et sikar og flere forrådskar, der typologisk kan dateres til slutningen af yngre bronzealder eller tidlig førromersk jernalder.<sup>15</sup> Der var også en enkelt grube med keramik fra yngre romersk jernalder, men der blev ikke fundet et hus fra denne periode. Det kan være, at slægten boede der, før gården blev flyttet til Vesterled ud for Sønderled.

Senere flyttede slægten deres gård til Akacievej knap 300 m mod øst, hvor der i 1984 blev udgravet en boplads med

seks langhuse fra forskellige perioder af romersk jernalder.<sup>16</sup> Der kan højst have ligget tre langhuse på stedet på samme tid, men da der ikke var spor af hegn omkring husene, er det vanskeligt at afgøre, om de var samtidige eller om de har efterfulgt hinanden. Ét hus kan typologisk dateres til ældre romersk jernalder, og tre huse kan placeres i 2-400-tallet e. Kr., det vil sige yngre romersk jernalder.

Vi formoder, at slægten flyttede rundt i området og flere gange vendte tilbage til steder, hvor man tidligere havde bygget hus. Bopladserne lå i et ressourceområde med mose, eng, dyrkede marker og rindende vand. Et område, der måske ikke var mere end nogle få hektarer stort.

Dette var livsgrundlaget for slægten ved Vesterled og grundlag for 1000 års fremgangsrig bosættelse omkring Vesterled, Fløng. Tilsyneladende et godt sted at bo.

-4000

-3500

-3000

-2500

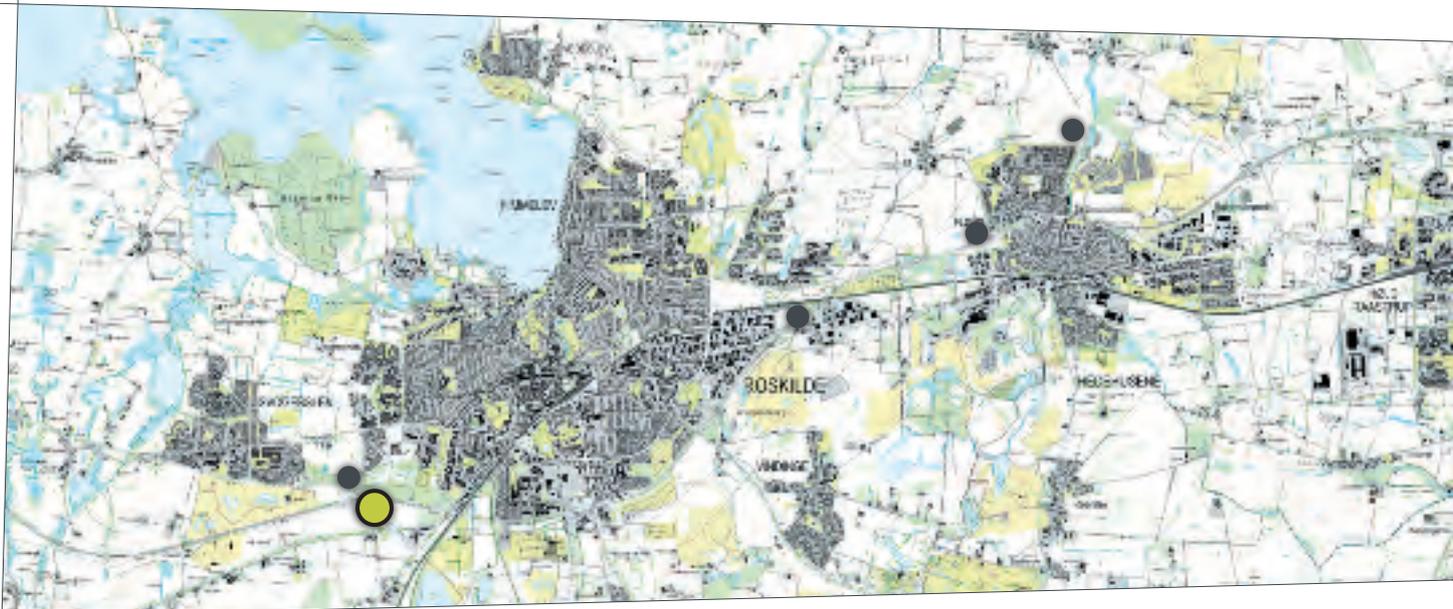
-2000

-1500

-1000

-500

66



# GÅRDE OG GRØFTER – 1000 ÅR VED HYRDEHØJSKOVEN

| Ole Thirup Kastholm



Vest for Roskilde danner motorvejen på sin vis et skel mellem to landskaber: mod syd en sammenhængende, temmelig jævn, til tider let bølget overflade, og mod nord et småkuperet terræn ofte afbrudt af mindre engdrag og vandhuller. I dag præges området mod nord af Hyrdehøjskoven, et nyere skovområde, som blev rejst fra 1991 til 2001. Fra højdepunkterne, hvor udsynet stadig er frit over tagrygge og træ kroner, fanger øjet mod nord de inderste forgreninger af Roskilde Fjord – den langstrakte og kringlede søvej til det åbne Kattegat.

Byens ekspansion i dette område har siden slutningen af 1990'erne givet anledning til interessante arkæologiske resultater. Især området, hvor bydelen Hyrdehøj nu ligger, har været i fokus med gentagne udgravningskampagner i årene

2001-2004. Gennem to årtusinder, fra yngre bronzealder til vikingetid, har menneskene her sat sine spor i landskabet med spredte gårdsbebyggelser. Ja, helt tilbage fra begyndelsen af bondestenalderen er der fundet spor – en jættestue, som i generationer har huset områdets afdøde indbyggere, gemte sig i en ødelagt gravhøj.<sup>1</sup> Også fra historisk tid rummede landskabet sine vidnesbyrd; således kunne Roskilde Museum i 2001-2002, ved en forskningsudgravning i området, stedfæste den nedlagte middelalderlandsby Flaethinge, som hidtil kun var kendt fra skriftlige kilder.<sup>2</sup>

Der var derfor en udelt arkæologisk forventning i forbindelse med motorvejens udbygning i netop dette område, ikke mindst fordi temmelig store arealer skulle inddrages. Denne forventning blev ikke gjort til skamme.

### Et overblik

Der blev foretaget udgravninger både syd og nord for motorvejen. Mod syd skulle et godt syv hektar stort markareal inddrages, dels til tilkørselsrampe, dels som midlertidigt jorddepot. Der blev undersøgt fortidsminder fra flere forskellige perioder: to gårde fra slutningen af romersk jernalder, en vikingetidsgård samt bebyggelsesspor fra 17/1800-tallet.<sup>3</sup>

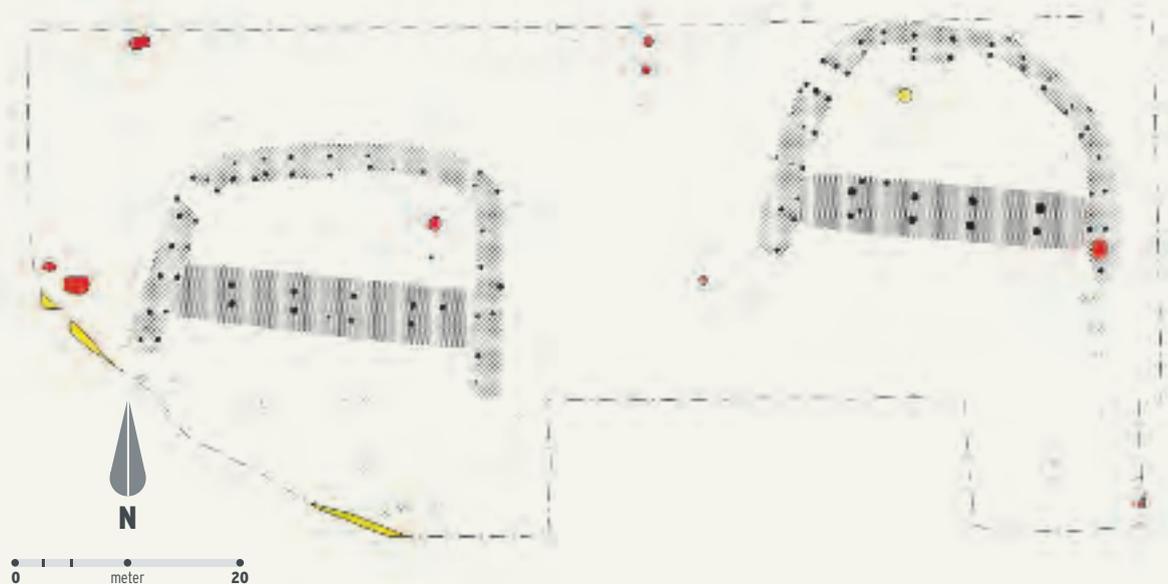
I Hyrdehøjskoven umiddelbart nord for motorvejen skulle der bygges en frakørselsrampe. Det betød at en fjernvarmeledning skulle flyttes længere ind i skoven. Begge steder satte arkæologerne spaden i jorden og gjorde fund – et mindre, hvor der blev udgravet et såkaldt grubehus fra vikingetiden, og et mere omfattende fund af spor fra vikingetiden og dele af en middelaldergård.<sup>4</sup> [FIG. 1].

Denne artikel koncentrerer sig om de arkæologiske spor fra jernalderen og til og med middelalderen. Lad os starte med det ældste.

### To indhegnede romertidsgårde

Det store markareal syd for motorvejen blev systematisk prøvegravet med søgegrøfter, lagt parallelt med 15 m indbyrdes mellemrum i nordsydgående retning. Allerede efter få minutters gravning viste de første oldtidsspor sig i form af rækker med stolpehuller, og for at kunne klarlægge sammenhængen mellem stolpehullerne måtte muldjorden ved den efterfølgende udgravning fjernes over et område på 3.800 m<sup>2</sup>. Der viste sig nu på den blottede undergrund,





bestående af gulbrunt ler, ganske tydeligt aftrykket af to bygninger, hver især omkranset af et halvkredshegn [FIG. 2]. Det stod hurtigt klart, at vi havde at gøre med to næsten identiske gårdsanlæg, som følgelig blev benævnt gård I og II.<sup>5</sup> Lad os se nærmere på den ene som eksempel.

### Gård I

Gård I bestod af et langhus, hvoraf kun sporene efter den tagbærende konstruktion stod tilbage i form af fire parvise stolpehuller. Spor efter ydre og indre vægge kunne ikke længere findes. Huset dannede den sydlige afgrænsning i et omtrent

**FIG. 1** Området ved Hyrdehøjskoven, hvor Lindborgvej krydser motorvejen. De arkæologisk udgravede arealer er markeret med grøn:

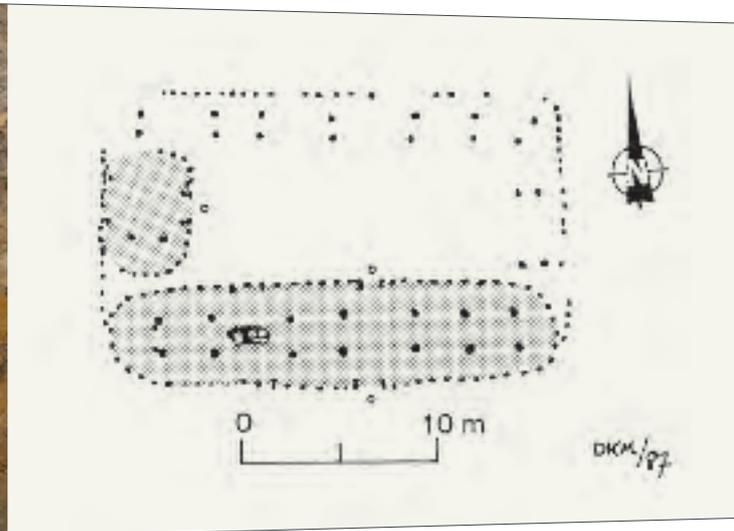
- 1 indhegnede jernaldergårde
- 2 vikingetidsgården
- 3 vikingetidigt grubehus
- 4 middelalderbebyggelse
- 5 spor fra 17/1800-tallet.

Tegning Roskilde Museum. Ortofoto 2010 © Kort- og Matrikelstyrelsen.

**FIG. 2** Udgravningsplan over felt II.

De to indhegnede gårde er markeret med raster.

Tegning Roskilde Museum.



70

halvcirkulært, dobbelt hegnforløb. Et ekstra sæt kraftige stolper i hegnets nordvestlige del markerede sandsynligvis indgangsporten.

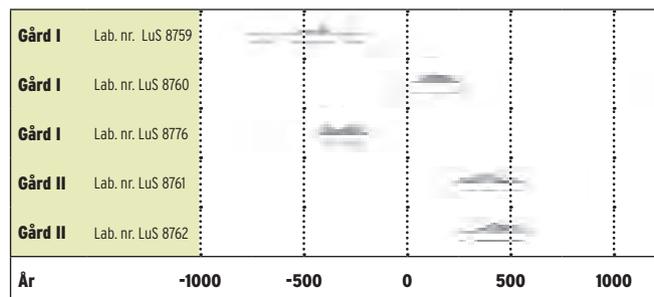
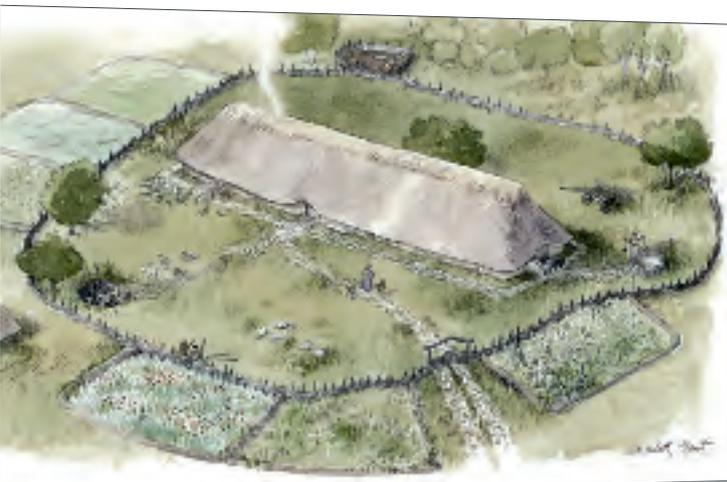
Husets tagbærende konstruktion måler 17 m i længden og 2,3 m i bredden. Men når man regner den formodede afstand til de ydre vægge med, har husets grundareal været større, nok omkring 20x5 m – altså 120 m<sup>2</sup>. Det langsgående tværspænd mellem de tagbærende stolper er ca. 5,5 m. De tagbærende stolpehuller har med en dybde i undergrunden på op til 47 cm og en bredde på op til 70 cm, dannet basis for en kraftig konstruktion [Fig. 3].

Det halvcirkulære, omkransende hegn har med sit dobbelte forløb af ret kraftige stolper været overdækket. Sådanne hegn har ofte været lukket med væg på ydersiden, men åbne på in-

dersiden, altså som en slags halvtag. Derfor kaldes de somme tider også "cykelskurshegn". Formentlig har disse hegn udgjort en slags driftsbygninger til gården, eksempelvis til lagring af hø og til opmagasinering af redskaber. Fra øst til vest måler indhegningen ca. 30 m. Det indhegnede aflukke, der hermed opstår mod nord, udgør en gårdsplads på ca. 320 m<sup>2</sup>.

Gård II er meget lig gård I: et langhus, hvoraf sporene efter fire sæt meget kraftige tagbærende stolper var tilbage, omkranset af et omtrent halvcirkulært, dobbelt hegnforløb, hvor huset danner den sydlige afgrænsning. Også her fandtes et ekstra sæt stolper i den nordvestlige del af hegnet – en port.

Ved gårdene fandtes nedgravninger med sortbrændte sten og trækul, såkaldte kogestensgruber. Her har man med ild



opvarmet nævestore sten, der enten blev brugt på stedet til tilberedning af måltider, eller har været bragt inden døre som en effektiv – og brandsikker – varmekilde.

### Gårdene i helhedsperspektiv

Gårdtomternes ensartethed taler tydeligvis for, at de enten er samtidige, eller at de følger umiddelbart efter hverandre – som to generationer af den samme gård. Om det nu er det ene eller andet, kan ikke afgøres, da tomterne ikke overlapper hinanden. Men hvordan bestemmer man deres alder?

To ting kan danne arkæologisk grundlag for en datering af de to gårde: dels fund, dels gennem sammenligning af gårdenes udformning med beslægtede bygninger. Fundmæssigt er pladsen fattig. Der var dog enkelte karakteristiske potteskår

**FIG. 3** Tværprofil gennem et af de tagbærende stolpehuller i gård II. Målestokken er 40 cm.

Foto Mette Madsen 2009. Roskilde Museum.

**FIG. 4** Grundplan af en af de mindste gårde fra Nørre Snede, dateret til sen romersk jernalder/tidlig germansk jernalder.

Efter Hvass 1988.

**FIG. 5** Den indhegnede gård fra Torstorp Vesterby i kunstnerens fremstilling.

Tegning © Charlotte Clante.

**FIG. 6** Kulstof 14-resultaterne fra de to indhegnede gårde.

Kalibreret med OxCal v4.1.7. (© Bronk Ramsey 2010) med data fra Reimer *et al.* 2009.

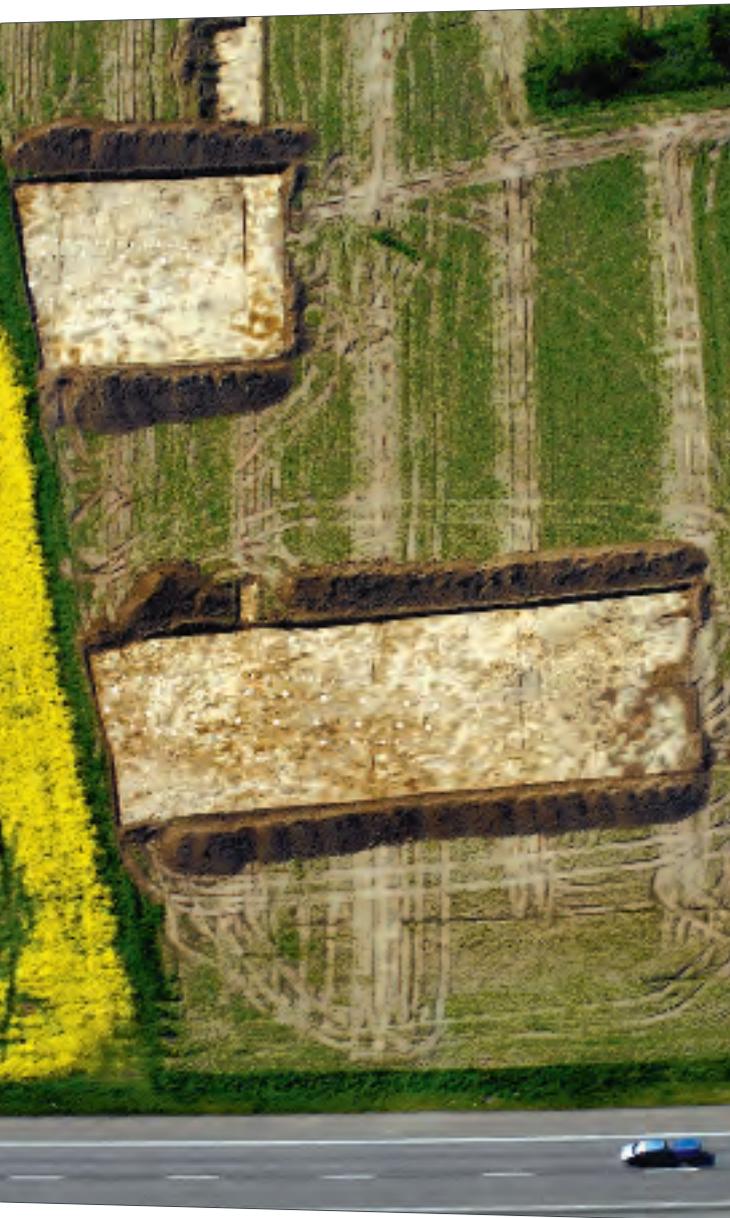
i gård I, blandt andet et gråsortbrændt randskår med lige afstrøget, fortykket rand, antagelig fra yngre romersk jernalder. Hvad hustypologi angår, synes grundplanen at understøtte tanken om en datering til netop denne periode.<sup>6</sup> Der er klare fællestræk med huse fra Bellingegårds ældste fase samt fra Lykkebæparken, som begge er bopladser ved Køge.<sup>7</sup> Ved Jyllinge er for nylig udgravet lignende gårde med halvkredshegn.<sup>8</sup> Mens sådanne omgivende, overdækkede hegn ikke er ualmindelige i det jyske bopladsmateriale, hvor de dog oftest danner et firkantet aflukke med hus og driftsbygninger [FIG. 4], så er de et særsyn på Sjælland.<sup>9</sup> Gårde med hegn kendes dog blandt andet fra området omkring Høje Taastrup; eksempelvis er ved Torstorp Vesterby udgravet en gård, helt omkranset af hegn [FIG. 5], og ved Torstorp Nørreby er fundet overdækkede hegn, der er lagt vinkelret på hovedhuset.<sup>10</sup> Disse gårde stammer fra tiden omkring yngre romersk jernalder/ældre germansk jernalder.

Alt i alt må de to indhegnede gårde ved Hyrdehøjskoven ud fra hustype knyttes til perioden sen romersk jernalder, muligvis starten af ældre germansk jernalder. Det kan ikke udelukkes, at der er tale om en regional gårdtype, anvendt på Sjælland eller sågar så lokalt som omkring Roskilde Fjord.

I en del af stolpehullerne fra de to gårde blev fundet forkullede frø, som er blevet kulstof 14-analyseret for eventuelt at kunne give en absolut datering [FIG. 6]. Mens de to prøver fra gård II ligger fint i 3/500-tallet, og dermed nogenlunde bekræfter den arkæologiske datering, så viser de tre prøver fra



**FIG. 7** Den vestlige del af vikingetidsgården (hus III og IV) set fra luften.  
Foto Ole Kastholm 2009. Roskilde Museum.



gård I et tvetydigt billede, med to dateringer i førromersk jernalder og en i romersk jernalder – et tidsspand på omkring 400 år. Selv om de afvigende dateringer fra gård I nok kan forklares som spor efter ældre agerbrugsaktiviteter – altså tilstedeværelsen af korn, der er ældre end lokaliteten – så er dette et godt eksempel på, at heller ikke de naturvidenskabelige metoder er endegyldige. Det mest troværdige resultat opnår man ved at sammenholde flere dateringsmetoder.

### En gård fra vikingetiden

Omtrent 100 m nord for de to indhegnede jernaldergårde – helt tæt ved motorvejen – blev endnu en gård fundet [FIG. 7], blot fra en senere periode, nemlig vikingetiden (750-1050 e.v.t.). Den vestlige del af gården blev fundet i forbindelse med motorvejens udbygning, mens den østlige del, som lå på nabomarken, blev udgravet året efter i en anden sammenhæng.<sup>11</sup> Gården strækker sig ud over et areal på knap 12.000 m<sup>2</sup>, og omfatter 16-17 bygninger. Bygningerne kan overordnet set deles i to grupper: hovedbygning og driftsbygninger – en inddeling, som beror på udformningen af de enkelte bygningers grundplan og karakter sammenholdt med vores arkæologiske viden på dette område [FIG. 8].

Gårdens hovedbygning synes ganske bestemt at være hus IV, beliggende i områdets nordvestlige del. Der er tale om et langhus på i alt 33 m længde og otte m bredde – altså et hus på ca. 200 m<sup>2</sup>. Både husets indre og ydre konstruktion er bygget i et let krumt forløb, hvilket er et typisk vikingetidstræk.

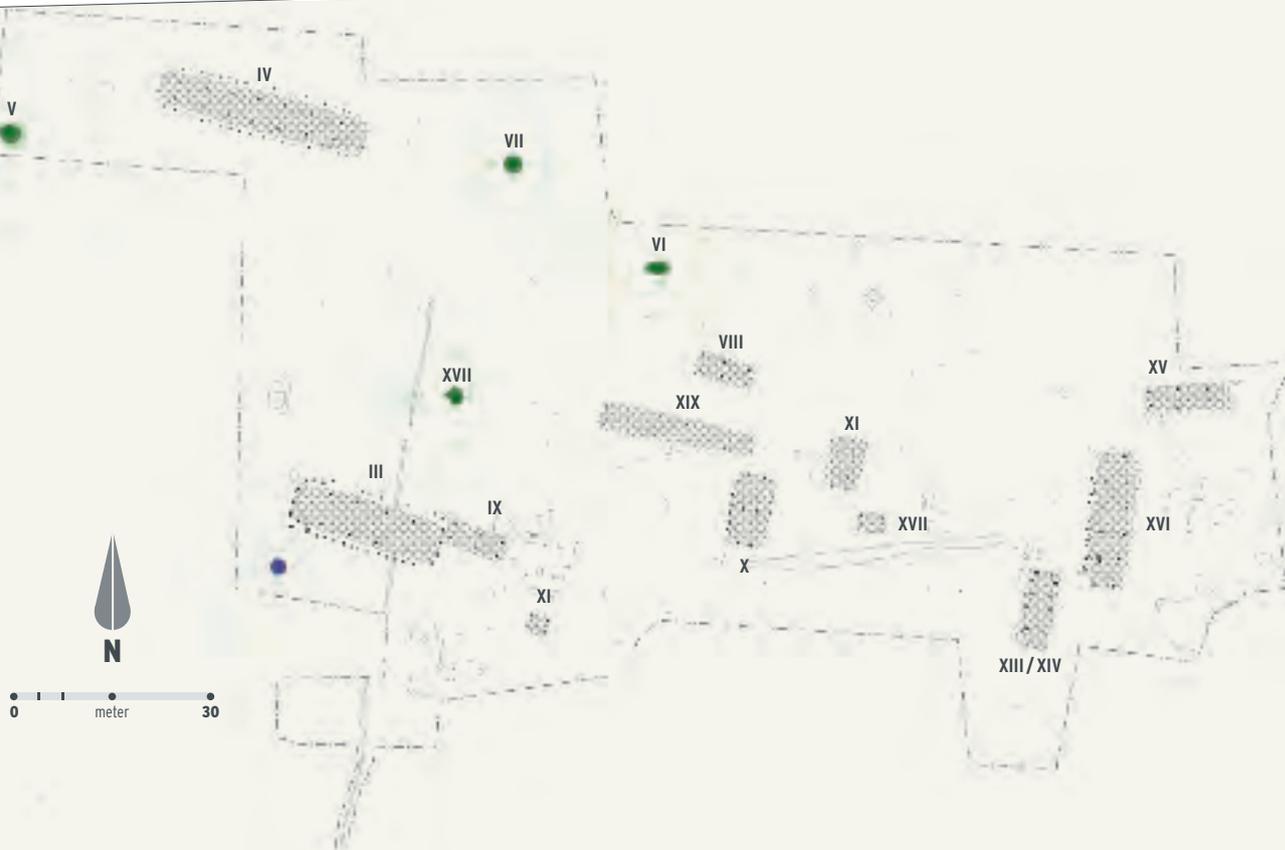
Det kan ikke med sikkerhed afgøres om stolperækkerne, som tegner husets vægge, er egentlige vægstolper eller såkaldte støttestolper – sidstnævnte er skrånstillede stolper, som står uden for væggen og medvirker til at støtte tagkonstruktionen; dette er også et typisk vikingetidstræk.

Driftsbygningerne kan inddeles i to hovedgrupper: stolpebyggede huse og delvist nedgravede hytter, såkaldte grube-huse. De stolpebyggede huse forekommer i mange varianter, både hvad størrelse og karakter angår.

Det største og bedst bevarede er hus III. Dette hus på 9x24 m har, med sin relativt velbevarede vægge/støttestolper, en meget regulær grundplan og en flade på ca. 180 m<sup>2</sup>. I det syd-vestlige hjørne findes en dør, og den vestlige gavl er præget af flere udskiftede stolper. Et særligt kendetegn er det brede tværspænd på ca. fem m mellem de tagbærende stolper. Formentlig har stolperne været placeret af hensyn til en specialfunktion som netop denne bygning har haft, hvor der har været behov for god plads. Men hvilken funktion, det står ikke klart. Hus III er – som hovedhuset – dateret til vikingetiden baseret

**SIGNATUR** Raster Huse Grøn Grubehuse Blå Brønd

74



**FIG. 9** Kulstof 14-resultaterne fra vikingetidsgården.

Kalibreret med OxCal v4.1.7. (© Bronk Ramsey 2010) med data fra Reimer *et al.* 2009.

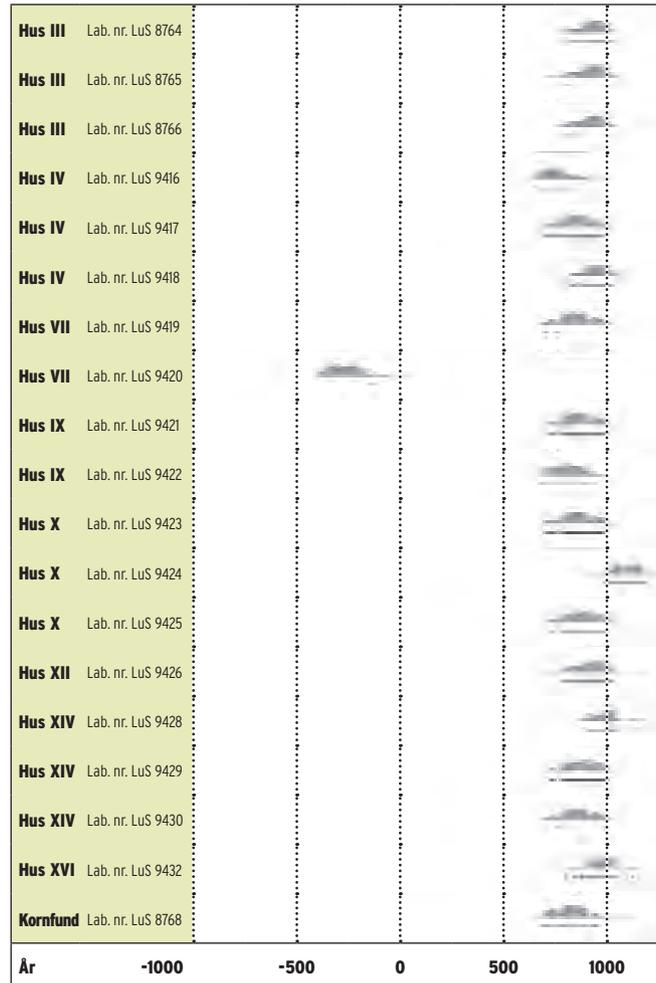
på de bærende stolper i gavlene, et typisk vikingetidstræk, og på grundlag af en række kulstof 14-analyser af forkullet korn fra stolpehullerne [FIG. 9].

Lidt syd for hus III ligger en brønd, hvor det var stolpespor efter en skråarm, hvorfra man formentlig har kunnet trække en spand op. Skråarmen må have været båret af en A-konstruktion, som ikke har været gravet langt nok ned til at have sat blivende spor.

Fælles for mange af de øvrige stolpebyggede driftsbygninger er de noget irregulære grundplaner, som til tider synes at have et lidt interimistisk præg – ikke mindst sammenlignet med hus III og IV. Fire af disse bygninger er langhuse bygget med gavlene vendt nord-syd. På den måde adskiller de sig fra normen, hvor huse som oftest er orienteret omtrentligt øst-vest. At husene dog af og til kan vende anderledes, er netop et træk fra vikingetiden.

Det forekommer blandt andet på vikingetidslokaliteterne Sletten ved Borup og Bøgelund nær Varpelev samt ved Margrethehåbsvej i Roskildes vestlige udkant, blot knap to km nord for Lindenborgvej Syd.<sup>12</sup> I tre af de øvrige driftsbygninger fra nærværende gård er dele af væggene bevarede (hus X, XII og XVI) og i et enkelt tilfælde er der også bevaret spor efter dørstolperne (hus XVI). De resterende bygninger er relativt dårligt bevarede småhuse, hvoraf to er såkaldte 4-stolpekonstruktioner – små kvadratiske eller let rektangulære bygninger.

Som nævnt fandtes der også tre nedgravede værkstedshytter, foruden ét under etape I – de såkaldte grubehuse. Sådanne opstår i løbet af jernalderen og er typiske for vikingetidens



**FIG. 8** Udgravningsplan med vikingetidsgården.

Tegning Roskilde Museum.

### Et frugtbarhedsoffer?

Et særligt spændende fund dukkede frem i en lille nedgravning umiddelbart nordvest for hus III. Det var et forråd af forkullet korn, anbragt i eller på en ligeledes forkullet genstand af træ, formentlig en skål eller et fad, eller måske en planke. Der var ikke spor efter ild i nedgravningen, så forrådet er nok blevet brændt andetsteds.

De i alt ca. 1800 gram korn, som bliver analyseret senere i bogen, udgør formentlig et offer. Meget tyder på, at der er tale om såsæd, og det er en nærliggende tanke, at ofret er gjort for at sikre kommende års frugtbarhed på markerne. Det, at offeret ligner klos op ad hus III understreger, at dette må være en driftsbygning, antagelig med tilknytning til markdriften.



**FIG. 10** Et trefliget dragtspænde.  
Foto Ole Kastholm.

bebyggelser. Det er simple konstruktioner med saddeltag over et gravet hul, båret af to stolper og hvilende på jorden eller en lav væg, nærmest som en bivuakonstruktion. Huset – eller rettere nedgravningen – kan have meget forskellig udformning og størrelse. I det konkrete tilfælde er der tale om ret små grubehuse på 5-7 m<sup>2</sup> bestående af en oval nedgravning, som har været omkranset af en væg af nedbankede træpæle og overdækket med saddeltag. Det er nærliggende at antage, at væggene har været lerklinede, uden vi dog har fundet håndgribelige spor af dette i form af lerkliningsrester i nedgravningen. Som mange af de andre bygninger på stedet, synes grubehusene at have et noget interimistisk præg.

### Fundene

Netop grubehusene er eftertragtede blandt arkæologer, fordi de ofte rummer arkæologiske fund. Når et grubehus bliver sløjftet – nedrevet eller forfalder – så er der bare hullet tilbage. Og ganske som i dag, så havde huller i jorden også i fortiden en særlig evne til at tiltrække affald. Derfor er grubehusene ofte fyldt med affald fra den omkringliggende bebyggelse: dyrekogler fra måltider, redskaber og andre genstande, som er gået itu – det kan være nedslidte jernknive, knækkede benkamme og potteskår – samt rester fra produktion som for eksempel ben- og tekstilforarbejdning.

Grubehusene fra denne gård var imidlertid dårligt bevaret, og der var blot ganske lidt tilbage efter års pløjning, hvilket kan være årsagen til, at der kun blev gjort enkelte fund. Men lidt

blev det dog til: i hus VI fandt man adskillige potteskår, som til sammen udgør en stor del af et kar, tre jernnagler samt en lille slibesten af skifer med et hul, så den kunne hænge i bæltet. I de øvrige huse var der blandt andet dyreknogler og enkelte potteskår.

Desuden blev der fundet små mængder forkullet korn og frø i jordprøver fra husenes stolpehuller og grubehusenes opfyld. Et udvalg af kornene er blevet kulstof 14-analyseret og resultatet underbygger fint den formodede datering af bebyggelsen [FIG. 9].

En ihærdig og systematisk afsøgning af området med metaldetektor resulterede i en række metalfund, men de fleste var fra nyere tid. Blot to af disse løsfund kan henføres til forhistorisk tid, nemlig et terningformet – såkaldt polyedrisk – vægtlod på tre gram, typisk for 900-tallet, samt et trefliget dragtspænde fra vikingetiden fundet godt 100 m vest for gården, også dette er fra 900-tallet [FIG. 10].

Den ringe fundforekomst må regnes som retvisende, og lokaliteten hører dermed til den del af jernalder/vikingetidsbebyggelser, der ikke kan spores på overfladen med metaldetektor. Et andet eksempel på en sådan bebyggelse er Kløvested nordvest for Køge, hvor der blandt andet fandtes et meget stort langhus på 43 m længde, men trods ihærdig eftersøgning blot få arkæologiske genstande.<sup>13</sup>

### Én vikingetidsgård – eller flere?

Formentlig er der tale om en enkelt gård, og ikke generationer af gårde, som ligger oven i hinanden. Først og fremmest er der

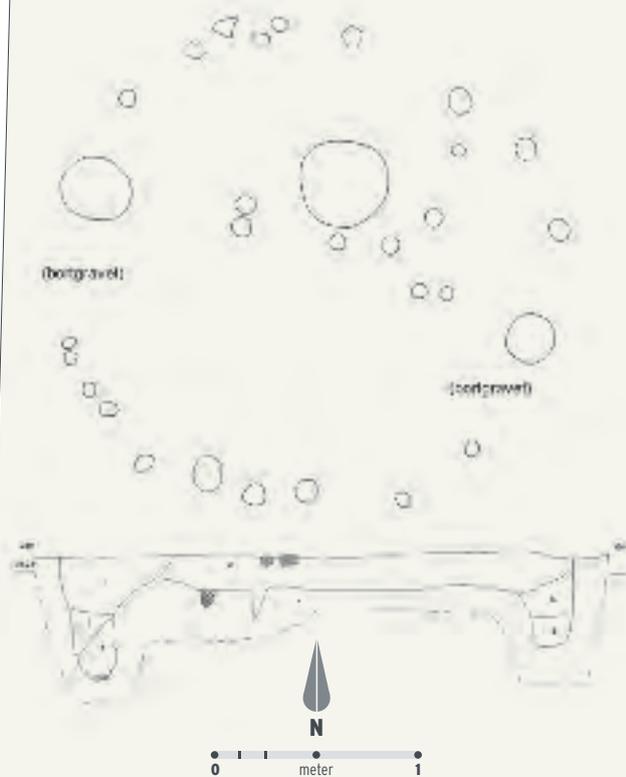
kun ét oplagt hovedhus – hvor længe kan det have stået? Måske 30 år, højst 50. Der er ikke spor efter udskiftede stolper i huset, så levetiden har været begrænset. Driftsbygningerne omkring hovedhuset har, med deres irregulære (tør man ligefrem sige sjuskede?) konstruktioner haft endnu kortere levetid, og har ikke alle stået samtidig. De har været opført og fornyet efter behov, ganske som skurene på en gård som vi stadig kender dem i dag. Havde bebyggelsen været langvarig, så havde det set ganske anderledes ud: adskillige bygninger ville have overlappet hinandens grundplaner, og der ville have været et virvar stolpehuller. Formentlig tyder det sparsomme fundmateriale på, at bebyggelsen har været relativ kortvarig.

### Vikingerne i Hyrdehøjskoven

Uvidende om at en motorvej 1000 år senere skulle dele landskabet og afskære vikingetidsgården i nordlig retning, havde vikingerne også sat deres spor netop mod nord, hvor Hyrdehøjskoven i dag står. Bebyggelsessporene var ganske begrænsede, men de arkæologiske fund taler alligevel deres tydelige sprog.

### Endnu et grubehus

Forud for flytningen af en fjernvarmeledning, blev et smalt tracé undersøgt. Her lå et grubehus samt ganske få andre anlæg. Grubehuset var næsten cirkulært med spor efter 19 nedrammede pæle i væggen og to dybt nedgravede tagbærende stolper i øst og vest. Der var tale om et hus af beskeden størrelse, blot 2,5x2,25 m, hvilket giver en gulvflade på ca. 4 m<sup>2</sup> [FIG. 11].



78



I grubehusets opfyld fandtes blandt andet en bikubeformet tenvægt ornamenteret med koncentriske cirkler [FIG. 12] og et fragment af en vævevægt – begge redskaber, som menneskene brugte til tekstilproduktion – samt en hvæssesten og lidt potteskår.

Det var som nævnt et ganske begrænset område, som blev undersøgt, hvilket gør det umuligt at sige, hvorvidt der skjuler sig mere vikingetidsbebyggelse lige i denne del af skoven. Men det er absolut en mulighed.

### Mere vikingetid

I den sydvestligste del af Hyrdehøjskoven skulle anlægges frakørselsrampe til Lindenevej. Det afstedkom en større udgravning, som afdækkede en koncentration af stolpehuller, grøftsystemer og gruber, der bredte sig over en markant nord- og nordøstvendt bakkeskråning, mod nord afgrænset af et mindre, naturligt vandhul og mod øst af et jævnt, lavreliggende område, hvor det førnævnte grubehus blev fundet [FIG. 13]. Langt de fleste jordfaste anlæg viste sig at være middelalderlige – det vender vi tilbage til. Men der fandtes også spor efter vikingetiden. Blandt andet fandt man flere fund med metaldetektor, og der blev også registreret enkelte affaldshuller fra vikingetiden, men ingen sammenhængende bebyggelse.

Trods den manglende bebyggelse – den kan jo have ligget på plateauet mod syd, i dag gennemskåret af motorvejen – er der blandt metalfundene flere nævneværdige sager, heriblandt et sfærisk vægtlod på 25 g og to fine, tungeformede



**FIG. 11** Grubehusets grundplan og tværprofil.  
Tegning Cille Krause.

**FIG. 12** Tenvægten fra grubehuset.  
Foto Ole Kastholm.

**FIG. 13** Udgravningsplan med grøfter og gårdtomt fra middelalderen.  
Tegning Roskilde Museum.

**FIG. 14** Et af de tungeformede dragtspænder fra Hyrdehøjskoven.  
Foto Ole Kastholm.

#### Et hårrivende motiv<sup>14</sup>

Forsiden af det tungeformede smykke er dekoreret med en stiliseret, menneskelignende figur [FIG. 16]. Centralt træder cirkelrunde øjne, trekantet næse og halvåben mund tydeligt frem og danner et ansigt. Herover ses en dyrelignende hovedbeklædning, prydet med horn. Ansigtet flankeres af et toslået fletværk, tydeligst i venstre side, der må opfattes som langt, flettet hår. Fletningerne bryder kortvarigt ud fra smykkefladens ramme, danner herved en udposning på selve smykkepladen, for igen at træde ind umiddelbart under ansigtet – her griber figuren fast om sit hår. Den underste del af smykkefladen må fortolkes som skildrende et langt klædningsstykke.

Kort beskrevet: vi ser en person i en kjole eller lang kjortel, der river sig selv i sine to meget lange fletninger samt bærer en hat eller hjelm med horn. To spænder med næsten identisk udformning og motiv som spændet fra Hyrdehøjskoven er for nylig ble-



vet fundet ved Vester Egesborg på Sydsjælland.<sup>15</sup> Smykkeformen og motivet genfindes i øvrigt, dog i en variant, fra et løsfund nær Tissø, hvor figuren har oppustede kinder, markant næse og tillige synes at bide sig selv i håret.<sup>16</sup> Her får ansigtet næsten maskelignende karakter med de dyrelignende træk, der kendetegner de hedenske vikingetidsmasker. Igen bærer personen en hovedbeklædning med dyrelignende træk. En nær parallel til denne er fundet ved Kunderslev i Hornsherred [FIG. 17]. Med disse paralleller – der er flere – kan vi slå fast, at stykket fra Hyrdehøjskoven ikke er unikt. Men dette særprægede motiv findes også på andre genstandstyper end de tungeformede dragtspænder.

Et lignende motiv kendes fra Stavnsager ved Randers.<sup>17</sup> Det drejer sig om en lille plade – tolket som en slags matrice – som ligeledes er dekoreret med en figur i lang klædedragt, der trækker sig i håret [FIG. 18]. Næsen er kraftigt markeret, kinderne oppustede og mundpartiet grotesk forvrænget – rækker figuren rent faktisk tunge af os? En anden parallel til motivet ses på et hængesmykke fra storgårdskomplekset ved Tissø på Vestsjælland.<sup>18</sup> Smykket består af en figur, som flår sig selv i håret, er iført lang klædedragt samt er afbildet med en

**FIG. 16** Det tungeformede dragtspænde fra Hyrdehøjskoven, hvor en hornet menneskefigur trækker sig i håret.

Foto Ole Kastholm.



mund, der viser tænder, eller som på anden grotesk vis er forvrænget.

Hårrivermotivets betydning er uklar, men en ren dekorativ eller tilfældig anvendelse synes utænkelig. Nærliggende er det, at motivet som sådan rummer en ensartet betydning, uafhængig af den konkrete afbildningsform. Gennemgående karaktertræk er ansigternes forvrængede karakter og den lange klædedragt samt – for de tungeformede spænders vedkommende – en dyreagtig hat med horn. Måske skal vi langt væk hjemmefra for at blive klogere. Visse af de nævnte karaktertræk går igen i både arkæologisk og etnografisk kildemateriale om shamaner i det sibiriske område.<sup>19</sup> Således er der flere eksempler på traditioner, hvor shamanerne bærer hornede hovedbeklædninger.<sup>20</sup> Især

burjaterne omkring Bajkalsøen vækker opsigt hér. Foruden det, at en hornet hjelm er en del af shamandragten, så omtales i en myte en ottebenet hest, som shamanens transportmiddel til de hinsides verdner; ganske som Odins ganger, Slejpnir.<sup>21</sup> Men også det forkrampede og forvrængede finder sine paralleller i visse former for shamanistisk trance, som det ses af et eksempel fra Mongoliet [FIG. 19]. Der er både langt i tid og rum fra Hyrdehøjskoven til Sibiriens shamaner, og en direkte forbindelse kan næppe findes. Men som inspiration til at forstå visse dele af den forhistoriske billedverden, kan et sådant udtryk være nyttigt. Og at shamanisme i en eller anden form rent faktisk var en del af vikerne religion, er i øvrigt en holdning, der vinder frem i arkæologien disse år.<sup>22</sup>



5 CM

**FIG. 17** Et fragment af en tungeformet fibel fra Kunderslev, hvor en hornet menneskefigur bider sig i håret.

Foto Ole Kastholm.

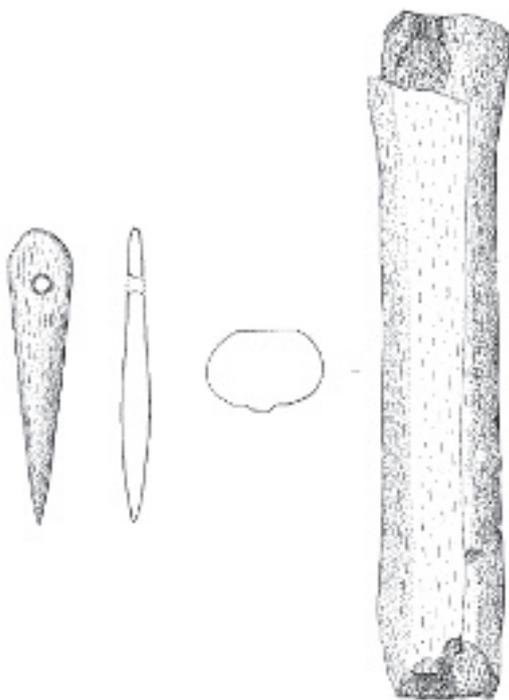


**FIG. 18** Figuren fra Stavnsager. Bemærk mundpartiet, der synes grotesk forvrænget.

Foto Museum Østjylland.

**FIG. 19** Mongolsk shaman med ansigtet forvrænget under trance, fotograferet i 1934.

Efter Forbáth & Geleta 1936.



**FIG. 15** En bennål og en isslægge fra gruben A92, hvori også det ene tungeformede dragtspænde dukkede op. Målestok 1:2.  
Tegning Ole Kastholm.

dragtspænder [FIG. 14 & 16].<sup>23</sup> Alle tre er genstande, som ud fra deres karakter må dateres til 900-tallet. Vægtloddet er karakteristisk for vikingetidens økonomiske ordning, og er dekoreret på toppen med en efterligning af arabiske møntindskrifter – formentlig et ønske om at knytte sig til den arabiske sølvøkonomi i symbolsk forstand.<sup>24</sup> De tungeformede dragtspænder er formmæssigt inspireret af de smykkeplader, man brugte som afslutning af bælteender. Det ene er udsmykket med planteornamentik i dybt relief, og er – trods sin skandinaviske herkomst – skabt under inspiration af kunstneriske stilarter fra det europæiske kontinent. Det andet tungeformede spænde, som blev fundet i gruben A92, er tydeligvis af helt særegen skandinavisk art (se boks). I gruben A92 fandt man også to små hvæssestene, en del af en væbevægt samt to benredskaber: en bennål og en såkaldt isslægge, datidens skøjte [FIG. 15].

### En middelaldergård

Mens vikingetidens materielle levn i Hyrdehøjskoven især bestod af enkelte genstande, så var sporene fra den følgende periode – middelalderen – noget mere omfattende. Koncentrationen af stolpehuller på bakkeskråningen synes at være indkredset af de omfattende grøftsystemer. Blandt stolpehullerne kunne udskilles to mindre bygninger: et hus med bærende vægstolper (hus II) og et hus med en enkelt række centralt stillede tagbærende stolper, såkaldte midtsuler (hus III), hvor væggene ikke var bevaret [FIG. 13]. Begge hustyper er karakter-

ristiske for middelalderen, men kan være svære at datere mere præcist.<sup>25</sup> Hus II var dog overlejret af en grube med keramik fra 11/1200-tallet, så det kan fastslås, at huset må være ældre end dette.

I gruberne fandt man blandt andet skår fra potter af den såkaldte østersøtype. Der var både skår som kunne dateres til 1000-tallet – måske helt ned i 900-tallet – samt skår af den særligt grå og hårdtbrændte østersøtype, som i Roskildeområdet kan dateres fra 1100-tallet og helt op i 1200-tallet. [FIG. 20]

De to bygninger må opfattes som en del af en gård. Fundene tyder på, at gården skal dateres til 11/1200-tallet. Men keramikken antyder, at der også har været ældre faser, hvor husene ikke er afdækket. At sådanne ældre faser går helt tilbage til vikingetidsaktiviteterne i 900-tallet, og at der således er bebyggelseskontinuitet over flere århundreder på stedet, er en mulighed.

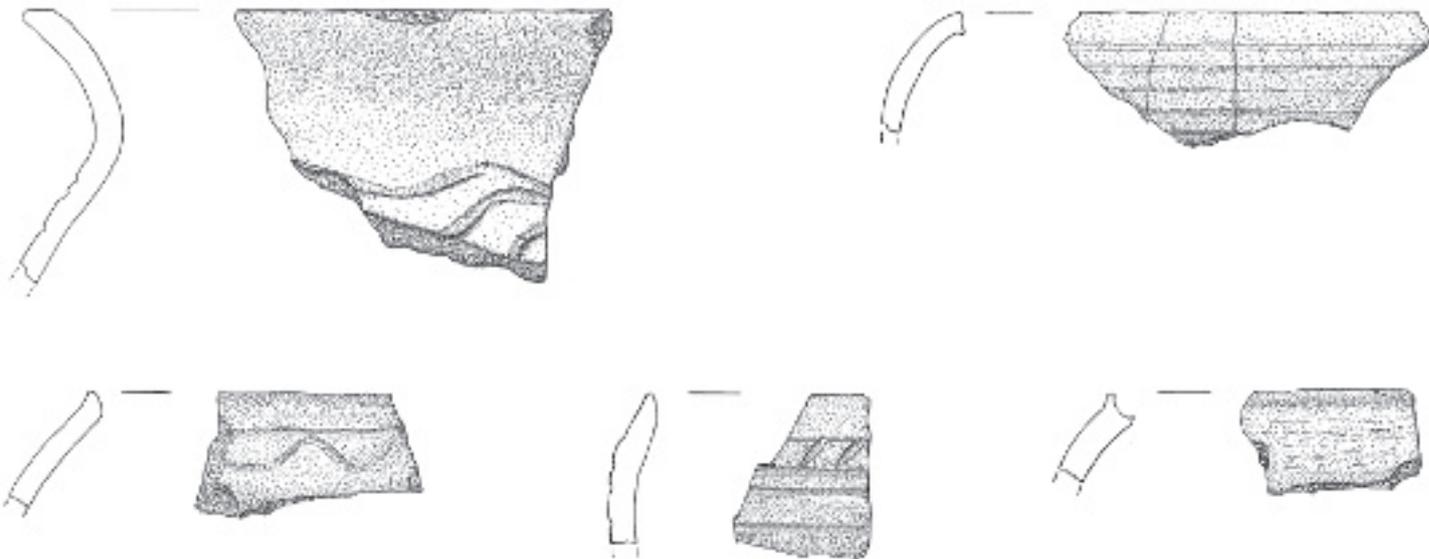
Gårdens affald er dels endt i diverse huller og nedgravninger – gruberne – dels i de omgivende grøfter.

### Grøfterne

De omfattende grøftsystemer blev kun delvist udgravet. Der blev blandt andet fundet østersøkeramik af den sene type, men den største fundgruppe var dog dyrekogler. Det var kogler fra almindelige husdyr: hund, kat, svin, okse, ged/får og en hel del hest. Bortset fra hund og kat, så havde størstedelen af koglerne slagtespor og stammer fra måltider. Der

blev også fundet enkelte fiskeknogler fra torsk samt rester af gæs.<sup>26</sup> Derudover blev grøfternes overflade systematisk afsøgt med metaldetektor, hvorved masser af metalgenstande og fragmenter kom for dagens lys, det meste var af jern – blandt andet hestesko, knivblade, søm, klinknagler [FIG. 21] – men også bronzedele var der: eksempelvis knivskedebeslag af vendisk oprindelse, spænder og en bjælde [FIG. 22]. Mest interessant var dog et antal mønter, hvoraf nogle kunne dateres ret præcist, herunder en sølvmønt præget under Valdemar I (1154-1182) i Roskilde [FIG. 23]. Der blev også fundet flere af de såkaldte borgerkrigsmønter fra den politisk urolige periode i 12- og 1300-tallet. Til gengæld blev der stort set ikke fundet rester af tegl og glaserede potteskår. Begge dele er ting, der dukker frem i løbet af middelalderen, og deres fravær antyder at gården ophørte med at eksistere i 1200-tallet.

Disse mange grøfter opfylder formentlig to forskellige formål. Dels danner de en parcel om gården som det kendes fra andre middelaldergårde<sup>27</sup>, dels indgår de i et større system, som strækker sig uden for det undersøgte område: givetvis drejer det sig om et administrativt skel af en art. På et matrikelkort over området fra 1800-tallets start ses nemlig her – præcis mellem højdedraget og vandhullet – det gamle skel mellem ejerlavene Engmarken og Flængemarken [FIG. 24]. Dette skel kan med denne udgravning spores tilbage til 11/1200-tallet, men det kan ikke afgøres, hvorvidt det allerede dengang var et skel mellem to ejerlav eller blot et markskel, som senere blev tillagt en mere overordnet betydning. Skellets uregelmæs-



sige fremtoning skyldes sikkert, at det har eksisteret længe og gentagne gange har været gravet op for at forny markeringen i landskabet.

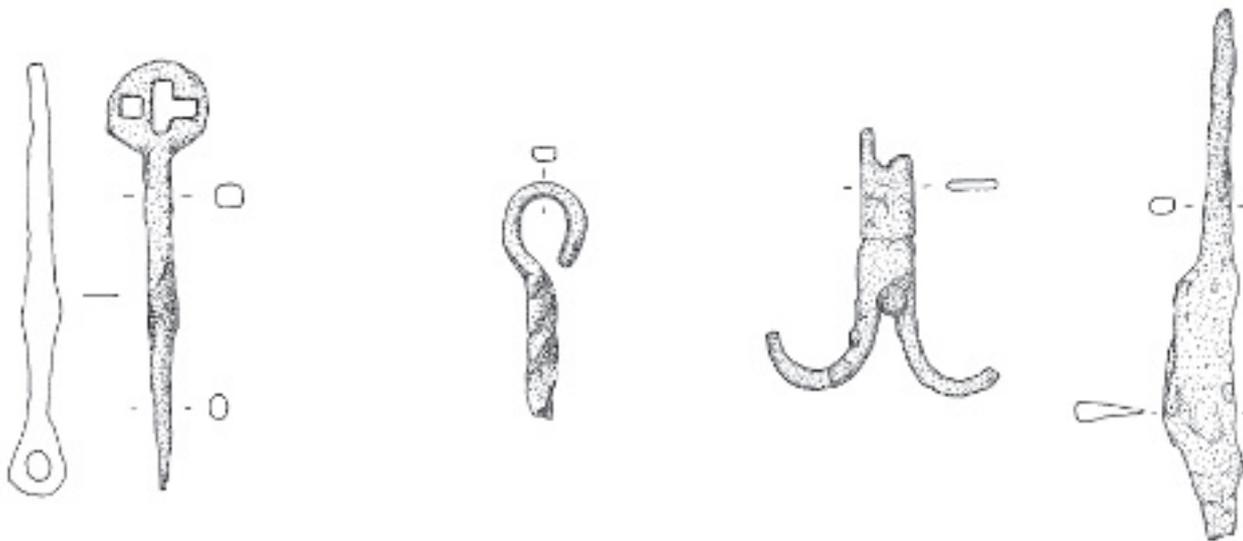
### Landsbyen Flenge

Blot et pileskud mod nord, på den anden side vandhullet, er lignende gårde fundet.<sup>28</sup> Denne bebyggelse er givetvis resterne af middelalderlandsbyen Flenge, der omtales i Danmarks Riges Breve; første gang i 1257 som "Flaethinge" og senere - i 1504, da bebyggelsen var blevet nedlagt - som

"Flædingemarck". Et gammelt marknavn, "Gade Støkk", umiddelbart nord for vandhullet vidner også om den nedlagte bebyggelse [FIG.24].<sup>29</sup> Det er nærliggende at forestille sig, at den nyfundne middelaldergård i Hyrdehøjskoven har været en del af Flenge, men det kræver yderligere udgravninger i området at kaste fuldt lys over dette spørgsmål.

### Et vidnesbyrd om liv

I vor tid er landskabet vest og sydvest for Roskilde under forandring, byens knopskydning og infrastrukturens behov for



**FIG. 20** Potteskår af Østersøtype. Målestok 1:2.  
Tegning Ole Kastholm.

**FIG. 21** Jerngenstande. Fra venstre: en nøgle, en krog/kædeled, et hængselsfragment samt et knivsblad. Målestok 1:2.  
Tegning Ole Kastholm.

mere asfalt sætter sine uundgåelige spor. Men når vi ser bort fra sporenes konkrete form, er der så egentlig noget nyt under solen? De arkæologiske fund bærer vidnesbyrd om, at menneskene har bygget og boet her længe. Gårdene har ligget tæt, placerede på de små bakkedrag mellem vandhullerne, dyrkede marker har kendetegnet landskabet. Gravhøje, der allerede i jernalderen var oldgamle, har rejst sig som markante kupler; menneskets behov for administration og ejerskab viser sig i skelgrøfter, der følger sig gennem terrænet.

Menneskene har for årtusinder siden taget dette landskab i besiddelse og præget det. – Tænk hvis alle de, som gennem tiden har levet og arbejdet på denne lille plet udenfor Roskilde, skulle mødes. Det ville være en broget flok, i vidt forskellige klædedragter, og med forskellige skikke, de ville have svært ved at forstå hinandens sprog, måske ville der opstå splid på tværs af tiderne, eller måske ville der være synlige fællestræk. Vi kan kun gætte. Et dog er sikkert: de ville være mange.





87



**FIG. 22** Et bæltespænde samt knivskedebeslag fra det vendiske område.

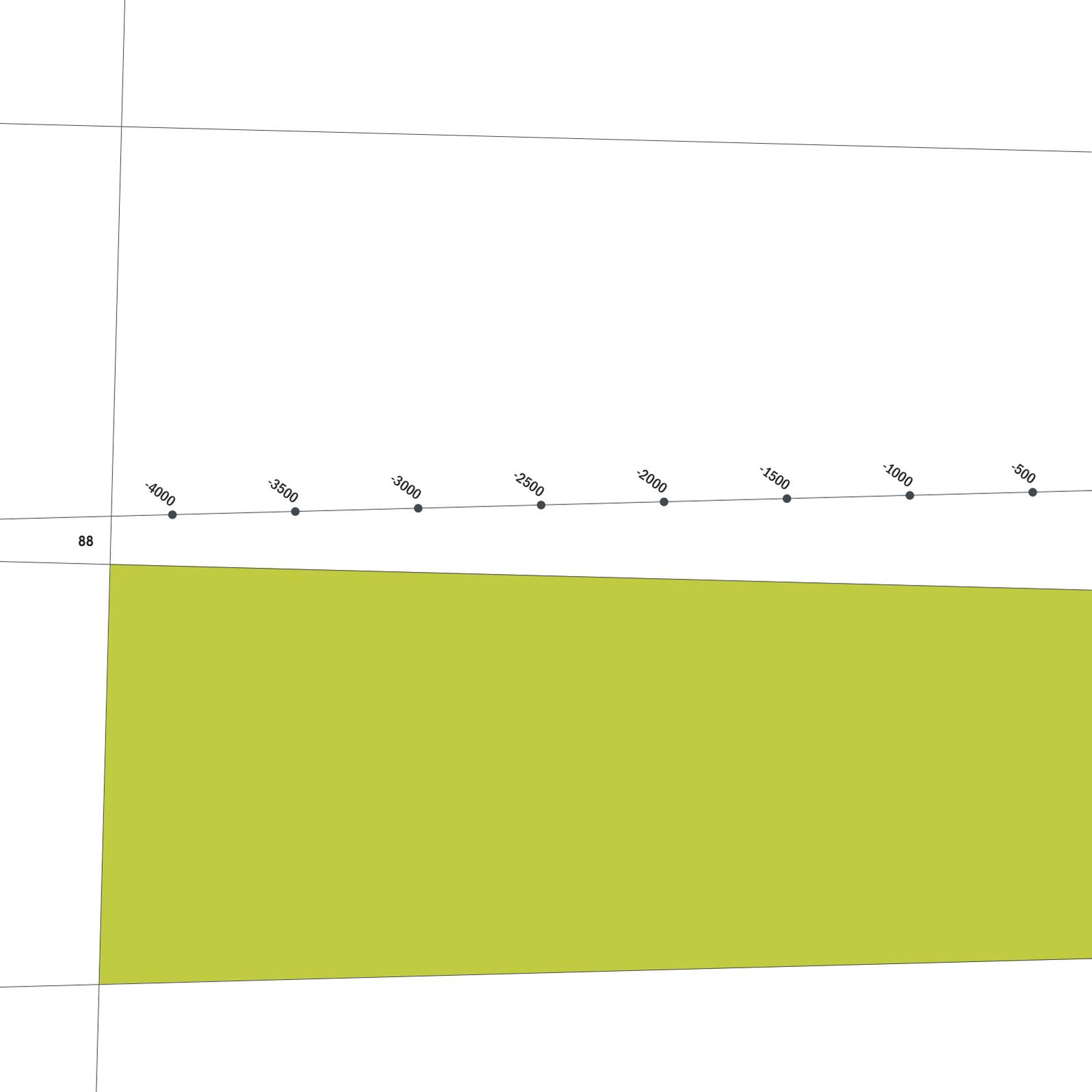
Foto Ole Kastholm.

**FIG. 23** Mønt præget under Valdemar I (1154-1182).

Foto Ole Kastholm.

**FIG. 24** Det tidligste matrikelkort over området, Original 1-kortet fra 1803, viser det tidligere ejerlavsskel mellem Eng- og Flængemarken. Bemærk marknavnet "Gade Støkk" nord for vandhullet.

Tegning Roskilde Museum. Baggrundskort © Kort- og Matrikelstyrelsen.



88

-4000

-3500

-3000

-2500

-2000

-1500

-1000

-500

# KORN OG KLINTE – PLANTEFUND FRA VIKINGEGÅRDEN

| Sabine Karg



I dag er landbruget en uløselig del af landskabet, og en fødevarer som rugbrødet står for mange som noget særligt dansk. Men hvordan var landbruget og smagen af det daglige brød i vikingetiden? Det er et spørgsmål, som vi kan forsøge at besvare ved at undersøge de små planterester, som vikingerne har efterladt, og som kan findes i arkæologiske udgravninger, når man kigger godt efter. Oftest bliver disse rester bevaret i form af forkullet korn og avnerne fra korn. De findes i kulturlag og affaldslag, i stolpehuller og ildsteder eller som forråds- og offerdepoter.

Et vigtigt plantefund af denne slags blev gjort ved den gård fra vikingetiden, som blev udgravet i forbindelse med Holbæk-motorvejens udvidelse, og som er beskrevet nærmere i den foregående artikel. I en nedgravning umiddelbart uden for en

af gårdens driftsbygninger opdagede arkæologerne en større koncentration af forkullet korn, der lå i en ligeså forkullet træskål eller måske på en planke [FIG. 1 & 2].<sup>1</sup> Det over 1.000 år gamle plantefund blev derefter sendt til en specialist på Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser for at blive studeret nærmere [FIG. 3].

## Rug, havre og ukrudt

To vigtige kulturplanter dominerede indholdet. Det var de forkullede kerner af rug (*Secale cereale* L.) og havre (*Avena sativa* L.). Havrekernerne sad stadigvæk i avnerne. Desuden rummede prøven store mængder af ukrudtsfrø. Ukrudtsarterne tyder på, at rugen har været dyrket som vintersæd, hvilket vil sige, at markerne blev tilsået om efteråret. Fra andre undersøgte fund-



#### Metoden

Ud af de 1817 g som det samlede kornfund vejede, blev udtaget en delprøve på 360 g. Det var denne del som blev analyseret, mens resten opbevares på Nationalmuseet med henblik på fremtidige undersøgelser. Prøven blev vasket gennem tre sigter med maskestørrelser på

4,0 mm, 1,0 mm og 0,3 mm. Det organiske materiale i sigterne fik så lov at tørre. Alt organisk materiale i prøven blev derefter nøje analyseret gennem en stereolup. På den måde kunne alle karakteristiske plantefund sorteres fra, og artsbestemmes ud fra en referencesamling og ved hjælp af speciallitteratur.

pladser har vi kendskab til at markerne har været dyrket hele året rundt allerede i germansk jernalder.<sup>2</sup> Den store andel af frø fra ukrudtsplanten klinte kan også tyde på helårsdyrkning af rug.

Om dette gælder også for havren kan diskuteres, da havre i dag betragtes som en sommerafgrøde. De to dominerende ukrudtsarter i prøven er i dag forsvundet fra vores marker: det drejer sig om klinte (*Agrostemma githago* L.) og kornblomst (*Centaurea cyanus* L.) [FIG. 4 & 5]. Klintefrø er ret store, næsten så store som korn, og er derfor



meget besværlige at sortere fra høsten. Men klintefrø er også giftige, de indeholder ca. 6 % af saponinet githagosid, og skal derfor faktisk frasorteres, før kornet bliver malet til mel. Kommer frøene med i brødet, så får brødet en blågrøn farve i krummen fulgt af en skarp og bedøvende smag, og for høns og grise er frøene direkte giftige.<sup>3</sup>

Betyder det, at vikingerne ikke lagde mærke til smagen? Hvorfor har man ikke fjernet ukrudtet allerede på markerne? Har det været for tidskrævende at luge markerne? Et blik på resultaterne af lignende planteanalyser fra Gl. Lejre, få

**FIG. 1** Udgravningsplan, hvor driftsbygningen hus III ses sammen med gruben, hvor plantefundet blev gjort.

Tegning Roskilde Museum.

**FIG. 2** Profilsnit gennem gruben, hvor de brændte planterester tydeligt ses i bunden.

Foto Ole Kastholm. Roskilde Museum.

**FIG. 3** Det uvaskede plantefund.

Foto Ole Kastholm. Roskilde Museum.

FIG. 4 Kornblomster i marken.

Foto Sabine Karg.



km mod sydvest, fortæller, at markerne her på samme vis var tilgroet med ukrudt.<sup>4</sup> Et blik på samtidige fund uden for de nutidige danske grænser kaster også lys på spørgsmålet. Markerne i det slaviske område, syd for Østersøen, var åbenbart lige så "farverige".<sup>5</sup>

Syd fra grænsen har vi generelt et meget bedre kendskab til landbrug og diversiteten i afgrøderne i vikingetiden. Ikke mindst er der foretaget omfangsrige analyser i vikingetidens store handelsplads i Slesvig, Hedeby, hvor der – udover rug og havre – fandtes byg, hvede, hirse, hør og hestebønne.<sup>6</sup>

#### **Korndepotet**

De forkullede korn var tilsyneladende anbragt i en ligeledes forkullet træskål eller på et plankestykke. En vedbestemmelse af skålen/planken viser, at den var lavet af bøg (*Fagus sylvatica* L.).<sup>7</sup> Bøgetræet var den dominerende træart i vikingetidens skove på Sjælland.<sup>8</sup>

Hvad fortæller dette forkullede kornfund: en blanding af urensset havre, rug og så de mange giftige klintefrø? Når disse giftige frø bliver ristet forvandles de til et meget værdifuldt ugiftigt dyrefoder. Afspejler vores forkullede fund sådan et kraftfoder, som ved en fejltagelse var for længe i ovnen og blev smidt tilfældigt i gruben? Eller handler det om et offer til frugtbarhedsgudinden?

**FIG. 5** Blomst af klinte.  
Foto Sabine Karg.



#### **Kort om rugen og havrens historie**

Rug har uden tvivl været vikingernes vigtigste kulturplante. Det viser alle arkæobotaniske undersøgelser af fundpladserne fra denne tidsperiode.<sup>10</sup> De ældste fund af rug stammer fra begyndelsen af romersk jernalder. Især i løbet af germansk jernalder blev rug til det vigtigste korn.<sup>11</sup>

Havre var Danmarks vigtigste kornart fra 1800-tallet og frem til anden verdenskrig.<sup>12</sup> I dag kender vi især havre i form af havregrød. Som dyrefoder, især til arbejdsheste, var havre dengang et meget vigtigt energirigt foder. De ældste fund af havre stammer

fra bronzealderen, men var dengang et ukrudt i hvede- og bygmarkerne. Som kulturplante kender vi først havren fra førromersk jernalder.<sup>13</sup> Havre som føde nævnes eksempelvis i den nordiske mytologiske kvad om Harbard og Tor, hvor Tor forsøger at overtale færgemanden Harbard – Odin i forklædning – til at bringe ham tørskoet over et sund:

*Færg mig over sundet,  
så fodrer jeg dig i morgen!  
Madkurv har jeg på ryggen,  
aldrig var maden bedre.  
Jeg spiste i fred hjemme, før jeg fór,  
sild og havre, så jeg er stadig mæt.<sup>14</sup>*

#### **Værdifuld viden**

Plantefundet fra vikingetidsgården ved Hyrdehøjskoven bidrager til vores samlede viden om landbruget i vikingetiden. Forholdet mellem korn og ukrudt i fundet tyder på, at der faktisk voksede mere ukrudt end korn på datidens marker, som unægteligt må have været meget farverige sammenlignet med nutidens.

Vi aner kun groft konturerne af fortidens danske landskab, om fordelingen mellem det åbne land og skovene.<sup>9</sup> Men den viden kan fremskaffes fra perioder uden skriftligt kildemateriale, når man anvender naturvidenskabelige metoder i arkæologien. Systematisk prøveudtagning på

arkæologiske udgravninger og efterfølgende analyse i laboratoriet kan give mange spændende informationer. Ikke kun om de konkrete miljøbetingelser ved en given boplads, men også om vores forfædres daglige liv, udviklingen af havekunsten og de mangfoldige aktiviteter, som følger årets rytme.

Hvilke nytteplanter har været anvendt, hvilke kornsorter blev dyrket, og hvilke planter samlede man i den vilde natur? Sådanne spørgsmål kan besvares med hjælp af de plantefund, som findes i næsten alle arkæologiske anlæg, når først man eftersøger dem og udnytter det nære samarbejde mellem arkæobotanikere, miljøarkæologer og arkæologer.

# Noter

## 3000 år ved Nørreled

94

- 1** Kroppedal Museum j. nr. TAK 1408, M11 Fløng-Roskilde Motorvej (område 2). I udgravningen deltog museumsinspektør Lotte Reedtz Sparrevohn, museumsinspektør Mette Brøsolat Ohlsen, museumstekniker Jan Poulsen og museumstekniker Annemarie Bönnelycke fra Kroppedal Museum. Desuden deltog på skift stud. mag.'erne i forhistorisk arkæologi Morten Damm, Mads Lou Bendtsen, Theis T. Jensen, Ingeborg Sæhle og Sigrid Opland, alle fra Københavns Universitet.
- 2** Pollenanalyse er foretaget af cand. scient. Renée Enevold, Konserverings- og naturvidenskabelig afdeling Moesgård Museum, jf. pollenrapport, j.nr. FHM 4296/857.
- 3** Jensen 2001.
- 4** Resultatet af en kulstof 14-datering er 3.780 til 3.650 f. Kr. (kalibreret 95,4 % sandsynlighed). Ua-39813. Kulstof 14-analyse er foretaget af Göran Possnert, The Ångström Laboratory Tandem Laboratory, Uppsala Universitet, Sverige, jf. C14-rapport.
- 5** Rasmussen *et al.* 1998.
- 6** Hus 9, mellemneolitisk dragtbægerkultur. Der er lavet i alt fire kulstof 14-dateringer fra tre stolpehuller af brændt korn og trækul. Den ene prøve, der blev lavet på trækul af ask har givet det yngste resultat mellem 2.840 og 2.470 f. Kr., mens de tre øvrige ligger mellem 3.330 og 2.890 f. Kr. (stenfrugt, emmerhvede og hvede) (kalibreret 95,4 % sandsynlighed). Ua-39803, Ua-39804, Ua-39805, Ua-39806. Kulstof 14-analyse er foretaget af Göran Possnert, The Ångström Laboratory Tandem Laboratory, Uppsala Universitet, Sverige, jf. C14-rapport.
- 7** I museets ansvarsområde kendes der et andet eksempel på et midtsulehus med blot én meget dybt nedgravet tagstolpe (TAK 1159, Stavemarken 2 hus 22). Dette hus havde bevaret spor efter hele vægforløbet og var 15 x 4,5 meter stort.
- 8** Vedbestemmelse er foretaget af ph.d. Peter Hambro Mikkelsen, Konserverings- og naturvidenskabelig afdeling Moesgård Museum, jf. C14-rapport, j.nr. FHM 4296/822.
- 9** Makrofossilanalyse er foretaget af cand. scient. Annine S. A. Moltsen, Firmaet Natur og Kultur (NOK), jf. makrofossilrapport, NOK-rapport nr. 01-2010.
- 10** Jeppesen 1984.
- 11** Dyrekogler er bestemt af Knud Rosenlund, Zoologisk Museum, De kvartærzoologiske samlinger, Statens Naturhistoriske Museum, Københavns Universitet.
- 12** Ved en udgravning foretaget i april og maj måned 2011 i Hedehusene på den anden side motorvejen (TAK 1449 Jasonsminde) fremkom flere huse af senneolitisk type med vægstolper bevaret, alle med en bredde på omkring 6 meter.
- 13** Makrofossilanalyse er foretaget af cand. scient. Annine S. A. Moltsen, Firmaet Natur og Kultur (NOK), jf. makrofossilrapport, NOK-rapport nr. 01-2010.
- 14** Hus 10, mellemste senneolitikum. Der er lavet i alt tre kulstof 14-dateringer fra tre stolpehuller på henholdsvis trækul (hassel og hasselnøddeskal) og brændt frø (bromus). Prøven på hasselnøddeskal gav et ubrugeligt resultat på mellem 4.300 og 2.900, mens de to andre gav resultaterne 2.290 til 2.040 f. Kr. og 2.490 til 2.190 f. Kr. (kalibreret 95,4 % sandsynlighed). Ua-39810, Ua-39811, Ua-39812. Kulstof 14-analyse er foretaget af Göran Possnert, The Ångström Laboratory Tandem Laboratory, Uppsala Universitet, Sverige, jf. C14-rapport.
- 15** Stednr. 020401 sb 20, stednr. 020207 sb 56, stednr. 020211 sb 57.
- 16** Stednr. 020207 sb 55.
- 17** Stednr. 020211 sb 61.
- 18** Rasmussen *et al.* 1998
- 19** Stednr. 020401 sb 9, sb 10 og sb 11, stednr. 020207 sb 14 og sb 16.
- 20** Stednr. 020211 sb 50. Liversage 1966.
- 21** Hus 8, ældre bronzealder. Der er lavet i alt tre kulstof 14-dateringer fra to stolpehuller og en grube på trækul (hassel, hasselnøddeskal og løvtræ). To prøver gav resultater mellem 1.260 og 1.010 f. Kr., mens den ene (på løvtræ) gav resultatet 1.460 til 1.210 f. Kr. (kalibreret 95,4 % sandsynlighed). Ua-39807, Ua-39808, Ua-39809. Kulstof 14-analyse er foretaget af Göran Possnert, The Ångström Laboratory Tandem Laboratory, Uppsala Universitet, Sverige, jf. C14-rapport.
- 22** Stednr. 020401 sb 9, stednr. 020207 sb 16 og sb 33A.

## Hus under høj ved Trekroner

- 1** Undersøgelsen "ROM 2669 M11 Trekroner Station Sydøst" fandt sted fra 12/10 til 6/11 2009, under deltagelse af arkæolog, cand. mag. Ole Thirup Kastholm som udgravningsleder samt arkæolog, cand. mag. Mette Madsen og museumsmedarbejder Niels K.W. Nielsen. Som volontør med metaldektektor deltog endvidere Kaare Bøgh-Jensen, Biltris. Lokaliteten har sb.-nr. 020410-148.
- 2** Jensen 2002, s. 144 f. m. ref.
- 3** Jensen 1998, s. 31 f.
- 4** Ulriksen i tryk.
- 5** Vang Petersen 2008, s. 68 f.; 92 f.
- 6** Materialet er kulstof 14-analyseret på Lunds Universitet, lab. nr. LuS 8956 (3430±50 BP).
- 7** Ebbesen 2007, s. 9.
- 8** Ulriksen i tryk; Ebbesen 2007, fundliste a nr. 39-43; Schiellerup 1992.
- 9** Nielsen 2000.
- 10** Materialet er kulstof 14-analyseret på Lunds Universitet, lab. nr. LuS 8952 (3585±50 BP), LuS 8953 (3340±50 BP) LuS 8954 (3320±50 BP) og LuS 8955 (2125±50 BP).
- 11** Nielsen 1997, s. 16 ff; Jensen 2001, s. 508 ff.
- 12** Rønne 1979.
- 13** Andersen 2009, s. 33 ff.
- 14** Asingh 1988.
- 15** Boysen & Wulff Andersen 1983; Pedersen 1987.
- 16** Beck, Lauritsen & Torbjerg 2005, s. 12 ff.
- 17** Nielsen 2000; kulstof 14-analyse lab. nr. K-7114 (3270±45 BP).
- 18** Hodder 1994.
- 19** Genep 1909.

# Noter fortsat

## Skvatbrinke - en bronzealderhøj ved tilkørsel 14 Roskilde Vest

- 1** Tak til Sven Thorsen, Nykøbing Falster, for supplerende oplysninger, samt til Kirsten Lindhard og Helga Schütze, Nationalmuseet, for hjælp vedr. adgang til materialet.
- 2** Stednavnet "Skvatbrinke" genfindes ikke på kortmateriale. Oplysningen stammer fra markens ejer, jf. sagens akter. I den vestlige del af Svogerslev bruges op til i dag et lignende stednavn: "Skvatbrinken", men om der her er sket en forveksling vides ikke.
- 3** Det var først i sidste halvdel af 1970'erne, at Roskilde Museum overtog det arkæologiske ansvar for området.
- 4** Udgravningen, som blev ledet af arkæolog Sven Thorsen fra Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning, fandt sted fra 8/10 til 11/11 1970. Vejrliget i perioden var særdeles ugunstigt for arkæologisk arbejde, og fotos blev derfor i udstrakt omfang anvendt som dokumentation, frem for de vanlige udgravningstegninger. Lokaliteten har sb-nr.: 020410-24. Sagens akter og arkæologiske genstande findes på Nationalmuseets under hhv. j.nr. 641/70 og numrene B16540-B16558.
- 5** Den vedanatommiske bestemmelse til egetræ (*Quercus sp.*) blev foretaget af Peter Wagner, Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser, j. nr. A 5575.
- 6** Den antropologiske undersøgelse af skeletmaterialet blev foretaget af Jørgen Balslev Jørgensen, Universitetets Antropologiske Laboratorium, j. nr. 15/70.
- 7** Jensen 2002, s. 205 ff.
- 8** Den antropologiske undersøgelse af skeletmaterialet blev foretaget af Jørgen Balslev Jørgensen, Universitetets Antropologiske Laboratorium, j. nr. 15/70.
- 9** Herbst 1848; Koch 1990.
- 10** Analysen blev foretaget af Henrik Tauber, Kulstof-14 dateringslaboratoriet på Nationalmuseet, lab. nr. K-1809 (3050±100 BP).
- 11** Jensen 2002, s. 145 ff.
- 12** Jf. Kulturarvsstyrelsens database "Fund & Fortidsminder".
- 13** Jensen 1998, s. 113.
- 14** Se <http://skelhoej.natmus.dk/> samt Holst, Rasmussen & Breuning-Madsen 2004.
- 15** Jensen 1998, s. 129.
- 16** Saxos Gesta Danorum, Tredie Bog, Hød og Balder.
- 17** Jensen 2002, s. 164 ff.
- 18** Jensen 1998, s. 122 ff.; Rasmussen & Holst 2004, s. 20 f. m. ref.
- 19** Se fx Bradley 2005 for yderligere om dette emne.
- 20** Rasmussen 1993, s. 182 f.
- 21** Hhv. sb-nr. 020412-36 og 020410-7.
- 22** Sb-nr. 020413-15, j.nr. ROM 1925 Lynghøj.
- 23** Sb-nr. 020413-16, j.nr. ROM 1995 Engmarken.
- 24** Sb-nr. 020410-112, j.nr. ROM 2256 Kristiansminde II, etape I.
- 25** Sb-nr. 020410-50, j.nr. ROM 192/81 Flengemarken.

## Fløng - et godt sted at bo

- 1** Kroppedal Museum j. nr. TAK 1408, M11 Fløng-Roskilde Motorvej (område 4). I udgravningen deltog museumsinspektør Lotte Reedtz Sparrevohn, museumsinspektør Mette Brosolat Ohlsen og museumstekniker Jan Poulsen fra Kroppedal Museum. Desuden deltog stud. mag. i forhistorisk arkæologi Mona Schaldemose fra Københavns Universitet. Museumspraktikant Mikael Danielsen og arkæolog Birgith Kristensen deltog i få dage. Desuden bistod medlemmer af Vestegnens Amatørarkæologiske Forening Tværpilen ved udgravning af gruber og kulturlag, samt detektorafsøgninger.
- 2** Hus 2 og 3 er næsten identiske. Hus 2 har efterladt de laveste stolpehuller, og betragtes som det ældste.
- 3** Boye & Fønnesbech-Sandberg i tryk.
- 4** Hus 1, romersk jernalder. Der er tre kulstof 14-dateringer fra tre stolpehuller på brændt korn (byg). To af prøverne placerer huset mellem 60 og 260 e. Kr., mens én placerer huset mellem 50 f. Kr. og 120 e. Kr. (kalibreret 95,4 % sandsynlighed). Ua-39800, Ua-39801, Ua-39802. Kulstof 14-analyse er foretaget af Göran Possnert, The Ångström Laboratory Tandem Laboratory, Uppsala Universitet, Sverige, jf. C14-rapport.
- 5** Jensen 2003, s. 118.
- 6** Arkæobotanisk analyse er foretaget af seniorforsker Sabine Karg, Nationalmuseet, Danmarks Oldtid/Naturvidenskab, jf. arkæobotanisk rapport, NNU Rapport nr. 10, 2009.
- 7** Moltsen 2011.
- 8** Fischer 2007, s. 43 ff.
- 9** Analysen blev mulig i forbindelse med et større projekt finansieret af EU-midler, LeCHE-projektet, der har til formål at studere sammenhængen mellem udbredelsen af det tidlige landbrug og evnen til at tåle mælk. Analysen blev foretaget af Dr. Tom Gilbert.
- 10** Boye 2008.
- 11** Jørgensen 1990, s. 125 om Brændemose i Pederstrup.
- 12** Stednr. 020401 sb 8, sb 9, sb 10 og sb 11.
- 13** Jensen 2003, s. 62 f.
- 14** Stednr. 020401 sb 15.
- 15** Stednr. 020401 sb 35, SØL 264 Vesterled, udgravningsberetning ved Tove Woller.
- 16** Stednr. 020401 sb 16, SØL 193 Sønderled, udgravningsberetning ved Eliza Fønnesbech-Sandberg.

# Noter fortsat

## Gårde og grøfter – 1000 år ved Hyrdehøjskoven

98

- 1 J.nr. ROM 2115 Hyrdehøj I-III. Vedr. jættestuen, se Kølle Hansen 2006.
- 2 J.nr. ROM 192 Flengemarken (sb. nr. 020410-50). Se også Christensen & Tornbjerg 2009, s. 61 f.
- 3 Undersøgelsen "ROM 2662 M11 Lindenbergvej Syd I" fandt sted fra 23/4 til 24/6 2009 under deltagelse af arkæolog, cand. mag. Ole Thirup Kastholm som udgravningsleder og arkæolog, cand. mag. Mette Madsen samt arkæologistuderende Kirstine Louise Juncher og Amanda Stevne Jørgensen fra Københavns Universitet. Undersøgelsen blev derudover bistået af en række volontører med metaldetektor: Eva Brix, Kaare Bøgh-Jensen, Michael Jensen, Ib Nielsen, Lars Nissen og Mauritz Tchikai. I perioden 9.-11. juni deltog også Michelle Zadstrov Pedersen som praktikant fra 8. kl. på Fjordskolens Østervangsafdeling, Roskilde.
- 4 Undersøgelsen "ROM 2681 M11 Lindenbergvej Nord I-II" fandt sted fra 8/7 til 17/7 2009, hvad etape I angår, mens etape II forløb fra 31. august til 2. oktober 2009. Udgravningsleder var arkæolog, cand. mag. Ole Thirup Kastholm assisteret af arkæologistuderende Kirstine Louise Juncher fra Københavns Universitet samt museumsmedarbejder Niels K.W. Nielsen. Under etape II medvirkede desuden arkæolog, cand. mag. Mette Madsen. Undersøgelsen blev derudover bistået af en række volontører med metaldetektor: Eva Brix, Michael Jensen, Lars Nissen og Mauritz Tchikai samt i særdeleshed Kaare Bøgh-Jensen.
- 5 Kastholm 2010.
- 6 Jf. Boye 1992, s. 165.
- 7 Tornbjerg 1990, s. 21 ff.
- 8 Jf. udgravningsberetning for j.nr. ROM 2820 Baunegårdsvej (sb. nr. 020407-58).
- 9 Fx Hvass 1988, s. 72.
- 10 Fønnesbech-Sandberg 1992, s. 30 f.; Rønne 1986, s. 12 ff.
- 11 Undersøgelsen "ROM 2662 Lindenbergvej Syd II" fandt sted fra 6/9 til 8/10 2010 under deltagelse af arkæolog, cand. mag. Ole Thirup Kastholm som udgravningsleder og arkæolog, mag. art. Anna Beck samt arkæologistuderende Lea Jeanica Madsen og Anne Kirstine Vestergaard fra Københavns Universitet. For en kortere periode medvirkede også volontør Adam Cordes, København. Desuden bistod Kaare Bøgh-Jensen, Biltris, som volontør med metaldetektor. Undersøgelsen var betalt af Nymølle Stenindustri A/S, som ønskede at benytte området til råstofindvinding.
- 12 Beck, Lauritsen & Tornbjerg 2005, 10 ff.; Tornbjerg 1991, fig. 4; jf. udgravningsberetning for j.nr. ROM 2109 Margrethehåbsvej (Roskilde Museum).
- 13 Sørensen & Tornbjerg 2001.
- 14 Begrebet "hårriver" er introduceret af grafiker og ornamentør Rune Knude (pers. medd.), som gennem mangeårige studier har indkredset hårrivermotivet i den skandinaviske jernalderkunst.
- 15 Denne oplysning er venligst stillet til rådighed af museumsinspektør, ph.d., mag. art. Jens Ulriksen, Roskilde Museum.
- 16 Kjærøum & Olsen (red.) 1990, s. 176 f., 202.
- 17 Høilund Nielsen & Fiedel 2001, s. 81 ff.
- 18 Jørgensen 2005, fig. 82.
- 19 En shaman er i meget generaliseret forstand en person, som foretager ånderejser til det hinsides, for at bringe kraft eller hjælp til personer eller samfund. Se også fx Eliade 1964; Price 2001.
- 20 Devlet 2001; Fedorova 2001.
- 21 Eliade 1964, s. 150, 469.
- 22 Se fx Price 2002; Solli 2002.
- 23 Tak til ph.d.-stipendiat Maria Baastrup, Nationalmuseet, for diskussion vedr. bestemmelse af dragtspænderne.
- 24 Sindbæk 2005, s. 47 m. ref.
- 25 For oplysninger om middelalderens huse, se fx Fraes Rasmussen 1994; Skov 1994; Føged Klemmen 2001.
- 26 Analysen af dyrekogler blev foretaget af konservator, cand. scient. Kristian M. Gregersen, Statens Naturhistoriske Museum, j.nr. ZMK 43/2010.
- 27 Eksempelvis ved Tårnby på Amager, jf. Svart Kristiansen 1999.
- 28 J.nr. ROM 192 Flengemarken (sb. nr. 020410-50). Se også Christensen & Tornbjerg 2009, s. 61 f.
- 29 Jørgensen 1985, s. 41 f.

## **Korn og klinte - Plantefund fra vikingegården**

- 1** Fundet blev gjort under udgravningen ROM 2662  
M11 Lindenborgvej Syd i gruben A214, fund-nr.  
x274.
- 2** Karg *et al.* 2004.
- 3** Wehsarg 1954.
- 4** Robinson 1993.
- 5** Alsleben 1998.
- 6** Behre 1983.
- 7** Mundtlig meddelelse fra Claus Malmros, National-  
museets Naturvidenskabelige Undersøgelser.
- 8** Odgaard & Nielsen 2009, s. 49.
- 9** Odgaard & Nielsen 2009, s. 49.
- 10** Robinson 1994.
- 11** Robinson *et al.* 2009.
- 12** Jørgensen 1976.
- 13** Jf. ARBOREG, arkæobotanisk database, National-  
museets Naturvidenskabelige Undersøgelser.
- 14** Nordens Gudekvad, s. 123.

# Litteraturliste

**Alsleben, A.** 1998: Ein jungslavischer Vorratsfund in Ostholstein. I: A. Wesse (red.): *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*, s. 187-194. Neumünster.

**Andersen, N.H.** 2009: Sarupområdet på Sydvestfyn i slutningen af 4. årtusinde f. kr. I: A. Schülke (red.): *Plads og rum i tragtbægerkulturen. Bidrag fra arbejdsområdet på Nationalmuseet, 22. september 2005*. Nordiske Fortidsminder, Serie C, Bind 6, s. 25-44. København.

**Asingh, P.** 1988: Diverhøj. The Excavation of a Complex Burial Mound and a Neolithic Settlement. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 6, 1987, s. 130-153.

**Beck, A.S., T. Lauritsen & S.Å. Tornbjerg** 2005: Fra skov til villavej – en forvandling gennem 6000 år. *Køge Museum 2004-05*, s. 7-18.

**Behre, K.-E.** 1983: *Ernährung und Umwelt der wikingzeitlichen Siedlung Haithabu*. Neumünster.

**Boye, L.** 1992: Huskronologi for sjællandske jernalderhuse? Fremlægelse af en metode med udgangspunkt i Bellingegårdbopladsen ved Ølby, Køge. I: U. Lund Hansen & S. Nielsen (red.): *Sjællands Jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København*, s. 159-166. København.

**Boye, L.** 2008: Bosættelsesmønstre på Østsjælland. I: A. Carlie (ed.), *Øresund – barriär eller bro? Kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnåldern*. Centrum för Danmarksstudier 18, s. 15-32. Lund.

**Boye, L. & E. Fønnesbech-Sandberg** i tryk: *Hustypologi i Københavns Amt fra yngre bronzealder til yngre germansk jernalder*. Kroppedal Studier i Astro-nomi • Nyere Tid • Arkæologi, bind V. København.

**Boysen, Aa. & S. Wulff Andersen** 1983: Trap-pendal. Barrow and House from the Early Bronze Age. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 2, 1983, s. 118-126.

**Bradley, R.** 2005: *Ritual and Domestic Life in Pre-historic Europe*. London & New York.

**Christensen, T. & S.Å. Tornbjerg** 2009: Jernalderbosættelsen i det gamle Roskilde Amt. I: H.-C. Eisen (red.): *Mellem fjord og bugt*, s. 25-86. Roskilde.

**Devlet, E.** 2001: Rock Art and the Material Culture of Siberian and Central Asian Shamanism. I: N.S. Price (ed.): *The Archaeology of Shamanism*, s. 43-55. London & New York.

**Ebbesen, K.** 2007: Danske hellekister fra stenalderen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2004, s. 7-62.

**Eliade, M.** 1964: *Shamanism. Archaic techniques of ecstasy*. New York.

**Fedorova, N.** 2001: Shamans, Heroes and Ancestors in the Bronze Castings of Western Siberia, i: N.S. Price (ed.): *The Archaeology of Shamanism*, s. 56-64. London & New York.

**Fischer, C.** 2007: *Tollundmanden. Gaven til guderne. Mosefund fra Danmarks forhistorie*. Silkeborg.

**Foged Klemensen, M.** 2001: *Huskonstruktioner i tidlig middelalderlig landbebyggelse. En kritisk vurdering af udviklingsteorier og terminologi samt en analyse af udgravede hustomter i Jylland ca. 1100-1300*. Højbjerg.

**Fønnesbech-Sandberg, E.** 1992: Problemer i øst-sjællandsk bopladsarkæologi. I: U. Lund Hansen & S. Nielsen (red.): *Sjællands Jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København*, s. 21-36. København.

**Forbåth, L. & J. Geleta** 1936: *The New Mongolia*. London.

**Fraes Rasmussen, U.** 1994: Middelalderhuse. Nye undersøgelser ved Køge. *Hikuin* 21, s. 65-84.

**Fraes Rasmussen, U.** 2009: Middelalderlig landbebyggelse i det gamle Roskilde Amt. I: H.-C. Eisen (red.): *Mellem fjord og bugt*, s. 107-160. Roskilde.

**Gennep, A. van** 1909: *Les rites de passage, étude systématique des rites de la porte et du seuil, des l'hospitalité... des funérailles, des saisons, etc.* Paris.

**Herbst, C.F.** 1848: Hvidegaardsfundet. *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1848, s. 336-352.

**Hodder, I.** 1994: Architecture and meaning: the example of Neolithic houses and tombs. I: M. Parker Pearson & C. Richards (eds.): *Architecture & Order. Approaches to Social Space*, s. 73-85. London.

**Holst, M.K., M. Rasmussen & H. Breuning-Madsen** 2004: Skelhøj – et bygningsværk fra den ældre bronzealderen. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2004, s. 11-25.

- Hvass, S.** 1988: Jernalderens bebyggelse. I: P. Mortensen & B.M. Rasmussen (red.): *Fra Stamme til Stat i Danmark 1. Jernalderens stammesamfund*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII, s. 53-92. Højbjerg.
- Høilund Nielsen, K. & R. Fiedel** 2001. Stavnsager – spredte glimt af et jernaldersamfund gennem mere end 700 år – fra 400 til 1100 e.Kr.f. *Årbog Kulturhistorisk Museum Randers* 2001, s. 71-89.
- Jensen, J.** 1998: *Manden i kisten. Hvad bronzealderens gravhøje gemte*. København.
- Jensen, J.** 2001: *Danmarks Oldtid. Stenalder 13.000-2.000 f. Kr.* København.
- Jensen, J.** 2002: *Danmarks Oldtid. Bronzealder 2000-500 f.Kr.* København.
- Jensen, J.** 2003: *Danmarks Oldtid. Ældre Jernalder 500 f. Kr-400 e. Kr.* København.
- Jeppesen, J.** 1984: Funktionsbestemmelse af flintredskaber. Slidsforsanalyse af skraber fra Sarup. *KUML* 1982-83, s. 31-60.
- Jørgensen, B.** 1985: Forsvundne stednavne i Roskilde Amt. *Historisk årbog fra Roskilde amt* 1984-85, s. 35-58.
- Jørgensen, B.** 1990: Stednavne i Københavns Amt, Smørum Herred – Nordlige del. *Danmarks Stednavne*, nr. 20. Institut for Navneforskning. København.
- Jørgensen, G.** 1976: Fakta om korn. I: H. Dehn-Nielsen (red.): *Det daglige brød*, s. 150-158. København.
- Jørgensen, L.** 2005: Hov og hør ved Tissø. I: K.M. Boe (red.): *Ragnarok – Odins verden*, s. 131-142. Silkeborg.
- Karg S., P.S. Henriksen, P. Ethelberg, A.B. Sørensen** 2004: Gården og markerne i Sønderjylland i jernalderen. Forkullet korn og fosfatanalyser fortæller om gårdenes indretning og om agerbrug. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 2004, s. 139-151.
- Kastholm, O.T.** 2010: Arkæologi under Holbæk-motorvejen. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 2009, s. 27-45.
- Kjærø, P. & R.A. Olsen** (red.) 1990: *Oldtidens ansigt*. København & Højbjerg.
- Koch, E.** 1990: Ild. *Skalk* 1990:5, s. 16-17.
- Kølle Hansen, K.** 2006: En jættestue ved Vestvejen. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum* 2005, s. 7-28.
- Liversage, D.** 1966. Stemningsfuld begravelse. *Skalk* 1966:3, s. 4-8.
- Moltsen, A.S.A.** 2011: Analysis of plant macroremains and other materials recovered from Iron Age buildings and ovens on Zealand – new methods and perspectives. I: L. Boye (ed.) *The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives*. Nordiske Fortidsminder Serie C, vol. 8, s. 125-137. København.
- Nielsen, P.O.** 1997: De ældste langhuse. Fra toskibede til treskibede huse i Norden. I: Ola Kyhlberg (red.): *Hus och tomt i Norden under förhistorisk tid*. Bebyggelsehistorisk Tidskrift, nr. 33, s. 9-30. Uppsala.
- Nielsen, P.O.** 2000: 129. Sigersted III. *Arkæologiske Udgravninger i Danmark* 1999, s. 129.
- Nordens Gudekvad* (Den ældre Edda i Thøger Larsens oversættelse). København 1995 [1926].
- Odgaard, B. & A.B. Nielsen** 2009: Udvikling i arealdækning i perioden 0-1850. Pollen og landskabshistorie. I: B. Odgaard & J. Rydén Römer (red.): *Danske Landbrugslandskaber gennem 2000 år. Fra digevoldinger til støtteordninger*, s. 41-58. Århus.
- Pedersen, J.-Aa.** 1987: A New Early Bronze Age House Site under a Barrow at Hyllerup, Western Zealand. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 5, 1986, s. 168-176.
- Price, N.S.** 2001: An Archaeology of altered States: Shamanism and Material Studies. I: N.S. Price (ed.): *The Archaeology of Shamanism*, s. 3-16. London & New York.
- Price, N.S.** 2002: *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Uppsala.
- Rasmussen, M. & M.K. Holst** 2004: Grave pakket i vand – et eksempel på rituel praksis i forbindelse med bygningen af bronzealderens gravhøje. *Arkæologisk Forum*, nr. 11, s. 19-22.
- Rasmussen, M.** 1993: Gravhøje og bopladser. En foreløbig undersøgelse af lokalisering og sammenhænge. I: L. Larsson (red.): *Bronsålderns gravhøje. Rapport från ett symposium i Lund 15.IX-16.IX 1991*, s.171-186. Lund.
- Rasmussen, P., H.J. Hansen & L.B. Nielsen** 1998: Kulturlandskabets udvikling i et langtidsperspektiv. To sjællandske områder gennem de sidste 6000 år. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1998, s. 101-114.
- Reimer, P.J. et alii.** 2009: IntCal09 and Marine09 radiocarbon age calibration curves, 0-50,000 years cal BP. *Radiocarbon*, 51(4), s. 1111-1150.

## Litteraturliste fortsat

**Robinson, D.E.** 1993: Plant remains from the Late Iron Age/Early Viking Age settlement at Gammel Lejre. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 10, 1991, s. 191-198.

**Robinson, D.E.** 1994: Plants and Vikings: Everyday Life in Viking Age Denmark. *Botanical Journal of Scotland*, nr. 46(4), s. 542-551.

**Robinson, D.E., P.H. Mikkelsen & C. Malmros** 2009: Agerbrug, driftsformer og planteressourcer i jernalder og vikingetid (500 f. Kr. - 1100 e. Kr.). I: B. Odgaard & J. Rydén Rømer (red.): *Danske Landbrugslandskaber gennem 2000 år. Fra digevoldinger til støtteordninger*, s. 117-142. Århus.

**Rønne, P.** 1979: Høj over høj. *Skalk* 1979:5, s. 3-8.

**Rønne, P.** 1986: Gård på vandring. *Skalk* 1986:5, s. 11-14.

**Saxo Grammaticus:** *Gesta Danorum*. Frederik Winkel Horns oversættelse fra 1898.

**Schiellerup, P.S.** 1992: St. Valbyvej - et senneolitisk højkompleks ved Himmelev, nord for Roskilde. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1991, s. 21-57.

**Sindbæk, S.M.** 2005: *Ruter og rutinisering. Vikingetidens fjernhandel i Nordeuropa*. København.

**Skov, H.** 1994: Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyperne i det gammel-danske område fra ca. 800-1200 e. Kr. *Hikuin* 21, s. 139-162.

**Solli, B.** 2002: *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Oslo.

**Svart Kristiansen, M.** 1999: *En middelalderlig gård i Tårnby. Bygninger og gårdstruktur*. Højbjerg.

**Sørensen, A.C. & S.Å. Tornbjerg** 2001: Kløvested. En landsby med rødder i vikingetiden. *Køge Museum* 2000, s. 7-18.

**Tornbjerg, S.Å.** 1990: Jernalderbebyggelser ved Køge. *Køge Museum* 1989, s. 17-36.

**Tornbjerg, S.Å.** 1991: Varpelev gennem 2000 år. Rapport fra et arkæologisk rekognoscerings- og udgravningsprojekt i Varpelev ejerlav. *Køge Museum* 1990, s. 75-94.

**Ulriksen, J.** i tryk: Spor af begravelsesritualer i jordfæstegrave i vikingetidens Danmark. *KUML* 2010.

**Vang Petersen, P.** 2008: *Flint fra Danmarks Oldtid*. [3. oplag]. Vordingborg.

**Wehsarg, O.** 1954: *Ackerunkräuter*. Berlin.

# Om forfatterne

**Tom Christensen**

Museumsinspektør, arkæolog  
Roskilde Museum

**Andrew Crone-Langkjær**

Kommunikationsmedarbejder  
Vejdirektoratet

**Sabine Karg**

Arkæobotaniker  
Nationalmuseet

**Ole Thirup Kastholm**

Arkæolog  
Roskilde Museum

**Lotte Reedtz Sparrevohn**

Museumsinspektør, arkæolog  
Kroppedal Museum

